

Četvrti dio

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA NA SEKTORU BOSANSKI NOVI - PRIJEDOR - BANJA LUKA

Brigada je oko Prijedora, Bosanskog Novog i Banja Luke ostala od polovine decembra 1943. do 16. maja, 1944, kada se ponovo vratila na sektor Bosanske Krupe i Bihaća, odnosno na komunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac. Ali je još jednom vraćena i na položaje oko Prijedora, Ljubije i Banja Luke.

Moglo bi se reći da je ovo dotada najduži boravak 8. krajiške brigade na jednom sektoru. Zbog toga je taj boravak i posebno poglavlje borbenih i drugih aktivnosti 8. brigade. Na ovome sektoru ona će napuniti i prvu godinu svog postojanja (28. 12. 1942. - 28. 12. 1943. godine).

RASPORED BRIGADE I PRVE BORBE

Sve jedinice, osim 2. bataljona koji se još nalazio oko Bosanske Krupe, orijentisane su prema Prijedoru, sa zadatkom da ne dozvole neprijatelju prođor za Sanski Most, odnosno Ljubiju. Osim toga, 4. krajiška divizija, a time i 8. brigada, trebalo je da poruši željezničku prugu i cestu Bosanska Kostajnica - Bosanski Novi - Prijedor - Banja Luka, da

ne dozvoli neprijatelju saobraćaj ovom komunikacijom i da time »prikuje« neprijatelja za njegova uporišta.³⁰⁶

Raspored 8. brigade bio je: 1. bataljon u selu Rasavcima, na lijevoj obali Sane, držao je položaje od sela Zecova (7-8 km južno od Prijedora) do mosta u Rasavcima. Blže Prijedoru, u selima Hambarine i Čarakovo nalazio se 3. bataljon, a dalje na sjeveru, oslanjajući se lijevim krilom na Sanu, držao je položaje 4. bataljon. Na desnoj obali Sane, na položaju u rejtonu sela Rakelića nalazio se 3. bataljon 6. krajiske brigade, sa kojim je vezu održavao 1. bataljon 8. brigade. Štab brigade smjestio se u Donjoj Ljubiji.³⁰⁷

Ali, već 16. decembra raspored brigade je izmjenjen. Njime, 3. bataljon se premjestio bliže Bosanskom Novom, a njemu se priključio 2. bataljon, koji je u međuvremenu stigao iz rejona Bosanske Krupe. Postavili su se u rejon sela Suhače i Ravske. Sa njima su bili komandant i politički komesar brigade. Druga dva bataljona, sa zamjenikom komandanta i zamjenikom političkog komesara brigade, ostala su na starim položajima, prema Prijedoru. U međuvremenu se vratila i jedna četa 4. bataljona, koja je bila u Staroj Rijeci na čišćenju tog terena od milicije, pa je i ona upućena na položaje prema Prijedoru.³⁰⁸

Poslije dva dana, 18. decembra, 3. bataljon 8. brigade postavio je zasjedu neprijatelju na željezničkoj pruzi Bosanski Novi - Prijedor, kod sela Vitasovaca (oko 13 km istočno

³⁰⁶ AVII, k. 767, br. reg. 21-2. - Dijelovi Kozarskog NOP odreda, npr. postavili su, 15. decembra 1943, zasjedu na željezničkoj pruzi između Brežićana i Svodne (polovina puta od Bosanskog Novog prema Prijedoru), dočekali neprijateljsku patrolu i ubili 11 vojnika. Noću istog dana, minerska grupa ovog odreda pokidala je željezničku prugu između Donje Dragotinje (oko 10 km od Prijedora) i sela Brežićana. Slične akcije izvršile su tih dana (16, 17. i 19. decembra 1943) i jedinice 11. i 6. krajiske brigade na pravcima svog djelovanja.

³⁰⁷ AVII, k. 775, br. reg. 35/2. Odmah po zauzimanju položaja, iz Prijedora je izšao i predao se 1. bataljonu 8. brigade jedan pripadnik SS jedinice, rođen u Županji na Savi. Izjavio je da je došao dobrovoljno, da je u martu 1943. bio upućen u 1. domobransku jurišnu bojnu, da je bio na vojnem судu u Zagrebu, jer je samovoljno otisao kući radi liječenja bubrega. Rekao je da u Prijedoru ima oko 2.000 vojnika, 16 manjih tenkova, dva topa na Gomjenici itd. (AVII, k. 457 A, br. reg. 29-i-4).

³⁰⁸ AVII, k. 775, br. reg. 37-3 i br. reg. 35-3. Jedinice 11. krajiske brigade i Kozarski NOP odred nalazile su se sjeverno od komunikacije Bosanski Novi - Prijedor.

do Bosanskog Novog). Nažlost, mine na željezničkoj pruzi nisu bile dobro postavljene, pa ih je neprijatelj pronašao i onesposobio. Ali, ipak je otvorena vatra na voz i protivkol-skim topom oštećena lokomotiva. Zasjede i rušenja pruge ponavljali su se i 19., 20., 21. i 22. decembra.³⁰⁹

NAPAD NEPRIJATELJA 24. DECEMBRA 1943.

Prve zasjede jedinica 8. krajiške brigade i rušenje željezničke pruge od Bosanskog Novog prema Prijedoru upućivalo je štab 373. njemačke divizije da mora protiv naših jedinica angažovati jače snage i time obezbjediti opravku željezničke pruge, kao i držanjem podesnih položaja oko pruge omogućiti transport Banja Luka - Bosanski Novi i obratno.

Napad na jedinice 8. brigade, nazvan »Ristov«, otpočeo je 24. decembra 1943. s tim što su neki dijelovi u napad trebali da krenu dan odnosno dva dana ranije.³¹⁰ U vezi sa tim neprijatelj je održao, 23. decembra u Bosanskom Novom, završnu konferenciju radi usklađivanja dejstava od Bosanskog Novog i Prijedora i utvrđivanja dnevnih ciljeva u napadu. Neprijatelj je imao podatke o našim jedinicama, ali ne potpuno tačne. Smatrao je da se prema Bosanskom Novom nalaze dijelovi naše 7. divizije, što nije bilo tačno, zatim da su ovamo dijelovi Podgrmečkog NOP odreda (200 boraca) i dijelovi 8. krajiške brigade (400 boraca). O našim jedinicama, prema Prijedoru, nijesu imali nikakve podatke, bar se u njihovoj procjeni situacije nisu nabrajali.

³⁰⁹ AVII, k. 767, br. reg. 22-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 24. 12. 1943). U izvještaju Kotarskog predstojnika iz Bosanskog Novog Ditriha, govo identičnom sa onim iz Bihaća, kada se 8. krajiška brigada nalazila na tom sektoru, između ostalog, kaže: da u drugoj polovini studenog partizani uglavnom vrše napade na prugu, a represalije preduzete od strane njemačke vojske nisu donijele nikakve rezultate, već još veći revolt, da partizani vrše napad na Bosanski Novi svake noći, da pomenuti predstojnik preporučuje »produžiti sa klanjem djece i žena i otimanjem imovine...«. Dalje kaže da je zbog oštećenja pruge onemogućen dovoz trupa u Bosanski Novi, da se može dogoditi »da u gradu osvane više partizana«, da je prehrana iz dana u dan sve teža itd. (AVII, k. 203, br. reg. 25/7-1).

³¹⁰ Zbornik IV/20, dok. 210.

U napadu, prema naredenju štaba 373. njemačke divizije od 22. decembra 1943. godine, učestvuju slijedeće snage neprijatelja:

- 1. bataljon 383. puka, 15 četa ovog puka, pionirski vod sa eksplozivnim materijalom, materijalom za podizanje pomoćnog mosta i jednim gumenim čamcem, 4 tenka, dva istaknuta osmatrača i ojačani 2. bataljon 383. puka (bez jedne čete). Ovim snaggera komanduje štab 383. puka. Zatim, - dvije ojačane čete 383. puka sa istaknutim osmatračem, jedna ojačana četa, podijeljena u dvije borbene grupe i jednim istaknutim osmatračem;
- 3. ustaško-domobranska brigada (zdrug) imala je zadatku da svakodnevno, između 23. i 25. 12. (zaključno) upućuje jake izviđačke dijelove iz svojih uporišta na željezničkoj pruzi do linije: k. 367 (4 km s-i od Brezičana) - k. 286 - Kamen - Agino polje - k. 446 - k. 440 (3 km sjeverno od Blagaja) i svojom artiljerijom potpomaže napredovanje 2. bataljona 383. puka.

Zadatak ovih jedinica u napadu bio je, pored ostalog, da unište neprijatelja koji se zatekne na tom prostoru, da stanovništvo sposobno za vojsku »liši slobode«, da zalihe hrane i stoku, ukoliko su bez gospodara, evakuise ili uništi. Ceo obaj poduhvat trebalo je da traje oko tri dana.³¹¹

Neprijatelj je postavio slijedeće dnevne ciljeve napada:

- 24. decembra - za grupu »Novi« (snage koje napadaju iz pravca B. Novog) linija: istočno Suhača - Blagaj, a za grupu »Prijeđor« (snage koje napadaju sa istoka prema zapadu - 2. bataljon 383. puka, sa dvije ojačane čete linija: k. 187 - k. 242 - k. 238 (12 km j-i od Martin Brda);
- 25. decembar - rezervisan je za čišćenje prostora između sela Babića i Radomirovca i rijeke Sane. Tog dana grupa »Novi« imala je da uspostavi vezu sa 2. bataljonom 383. puka, a zatim da svim snagama posjedne i drži južnu obalu Sane, radi obezbjedenja radova na željezničkoj pruzi. Linija ovih položaja trebala je da ide kotama: 166 - 220 - 280 - 235 - 218 - 281 - tg. 307, koje se nalaze južno od Sane, počev od željezničke stanice Svodna do sela Blagaja.

Za naredni dan štab njemačke divizije predvidio je čišćenje prostora Volar - Kalajevo - Hambarine - rijeka Sana i - ulazak u Prijeđor.³¹²

³¹¹ AVII - k. 19/11, br. reg. 11/12a. - Snage 3. ustaško-domobranskog zdruga (brigade) čiji se štab nalazio u Bosanskom Novom, bile su: 1. i 14. satnija na Martin Brodu (oko 13 km s-z od Prijeđora) sa štabom 1. bojne; 2. satnija 1. bojne nalazila se u Dragotinji; štab 2. bojne sa 5. i 8. satnijom nalazio se u Rudicama, 6. satnija u Donjim Rakanima, 7. satnija na prostoru rijeke Jablanice kod Novog, a 3. bojna nalazila se od Novog do Otoke (Žbornik IV/21, dok. 209).

³¹² Zbornik, IV/21, dok. 191. Izvještaj 373. legionarske pješadijske divizije br. IA, 960/43).

Radi obuhvata jedinica 8. krajške brigade orijentisanih prema Bosanskom Novom, neprijatelj je uputio cestom Bosanski Novi - Blagaj grupu tzv. »Nad« sastava: 3 tenka, jedan vod 13. čete 383. puka, jedan vod 14. čete, vozila 1. bataljona ovog puka, štabsku četu, vod domobrana i radio desetinu. Sve ostale njegove jedinice napadale su frontalno.

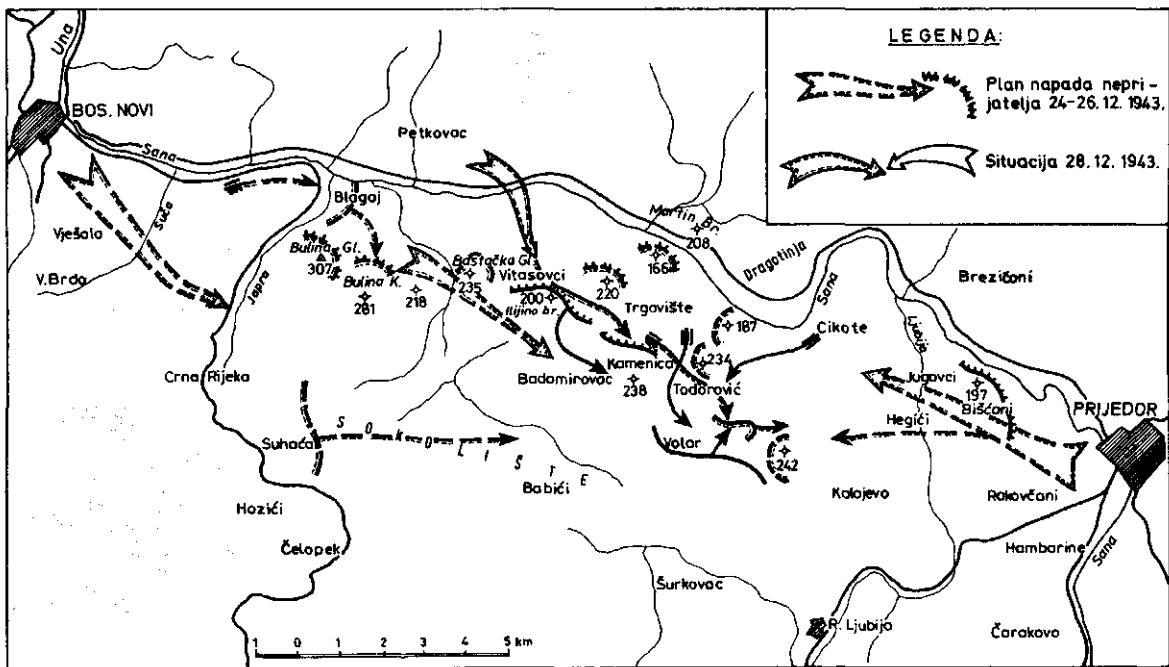
Na ovom prostoru nalazili su se 2. i 3. bataljon 8. brigade. Ispred sela Maslovara, na tzv. Pošti (k. 294 - Veliko Brdo) dijelovi 2. bataljona prvi su dočekali neprijatelja. U žestokom okršaju bataljon je imao 4 ranjena, dok su gubici neprijatelja, iako neutvrđeni, bili znatni. (Prema izvještaju štaba brigade neprijatelj je imao 4 poginula i 10 ranjenih, ali bataljon je verovao da ih je više izbačeno iz stroja).³¹³

U izvještaju štaba 373. legionarske divizije o borbi tog dana, na prostoru 2. bataljona 8. brigade, zapisano je da je »... već kod k. 294 1. bataljon 383. puka naišao na otpor neprijatelja, koji je kod k. 331 pojačan, da je u toku daljeg nadiranja, pod »dijelimično teškim borbama u gustoj magli sa dijelovima jedne ovdje prikupljene brigade, isti bataljon preko Crne Rijeke i Suhača, dostigao k. 239 (Suhača).«

Na položajima Blagaj - Bulina glava (tg. 307) - Stražbenica Ttg. 313) borbu je primio 3. bataljon sa neprijateljskom 2. četom 1. bataljona, ojačanom grupom teških mitraljeza, radio-stanicom i grupom tenkova. Naš 3. bataljon uspio je ipak da razbije neprijatelja i natjera ga u bjekstvo. Ni planirani obuhvat iz Blagaja nije neprijatelju uspio. U svom izvještaju štabu 4. divizije štab 8. brigade navodi da je neprijatelj prilikom bježanja u selu Sokolištu zapalio nekoliko kuća, ubio 6, a ranio 5 civila i da je pokušao da sobom povede još nekoliko uhvaćenih civila, ali je 3. bataljon uspio da ih oslobodi. Neprijatelj bi doživo i veći poraz da u međuvremenu nije uputio dva tenka u Suhaču, koji su ga štitili u toku njegovog odstupanja.

U ovoj borbi sa 3. bataljom neprijatelj je imao 10 poginulih od kojih 4 nije uspio odnijeti i oko 25 ranjenih. Zaplijenjen je jedan konj i 15 mina za minobacač.

³¹³ AVII, k. 775, br. reg. 38-3.

SKICA 6 - PLAN NAPADA NEPRIJATELJA 24-26. DECEMBRA (SITUACIJA 28. DECEMBRA 1943)

Naš bataljon nije imao gubitaka, a svojom snalažljivošću i hrabrošću posebno su se istakli - Ljubo Stanarević, Ljuban Prošić i Rajko Došenović.³¹⁴

Istoga dana, 24. decembra neprijatelj - jačine tri čete (3, 5. i 6. četa 2. bataljona 383 puka) ojačane svaka teškim mitraljezom i grupom teških minobacača - krenuo je iz Prijedora prema selu Bjeljanirna, odnosno pravcu na kome se nalazio naš 4. bataljon, a sa zadatkom da u toku 24. decembra sa 5. i 6. četom dostignu liniju k. 187 - k. 242 - k. 238 (oko 10 km zapadno od Prijedora). Ove čete imale su toga dana samo početni i djelimičan uspjeh - stigle su samo do džamije u Bišćanima. Neprijatelj u svom izvještaju kaže, da su crkveno izvišenje u s. Cikote - k. 213 - Jugovci i k. 191 bili posjednuti jakim neprijateljskim snagama, koje su otvorile na njihov bataljon jaku puščanu i mitraljesku vatru, a isto tako i »iz tri teška minobacača i protivtenkovskih oruđa«, da je pri ovome uništena radio-stanica, zbog čega nije mogla da se zahtjeva artiljerijska vatra.³¹⁵

Snažnim otporom, a naročito bočnim dejstvom jedne svoje čete, 4. bataljon 8. brigade natjerao je neprijatelja na povlačenje. On je toga dana oko Prijedora imao 15 poginulih, među kojima i 2 oficira i preko 30 ranjenih.

Kao što se vidi, neprijatelj nije uspio da izvrši opkoljavanje, a pogotovo uništenje naših jedinica. Naprotiv, njegove snage na oba pravca - od Bosanskog Novog i Prijedora - pretrpele su ozbiljne gubitke. O tome on u svom izvještaju kaže:

»... Dalje produženje ka zapadu (misli se na napad od Prijedora - I. C.) bez podrške artiljerije nije bilo moguće, a osim toga bataljon je imao 10 ranjenih, čija evakuacija, uslijed toga što je neprijatelj posjeo položaje, nije bila moguća... Držanje dostignute linije bilo je nemoguće... Bataljon se odvojio od neprijatelja i probio se natrag u Prijedor... Cilj da se uništi neprijatelj - kaže se u zaključku izvještaja štaba 373. legionarske divizije - uslijed njegove snage nije mogao da bude postignut. Ponovna akcija iz Prijedora nije više dolazila u obzir... «

³¹⁴ AVII, k. 775, br. reg. 38-3 i po sjećanju učesnika.

³¹⁵ Zbornik, IV/21, dok. 191.

³¹⁶ Isti.

PONOVNI NAPAD NEPRIJATELJA 28. I 29. DECEMBRA

Snage 383. njemačkog puka, ojačane artiljerijom, ipak su se 27. decembra, pripremile za novi napad, samo nešto izmjenjenim pravcem. One su se, naime, tog dana u 7 časova prebacile preko Sane kod sela Vitasovca i zauzele položaje iznad ovog sela. Noć kasnije, neprijatelj se prebacio na lijevu obalu Sane i kod Martin Brda. Naredna dva-tri dana ukupne snage neprijatelja, koje su vodile borbu sa našim jedinicama, bile su nešto jače od dva njemačka bataljona, ojačana pratećim jedinicama i artiljerijom, a 29. decembra, pri napadu iz Prijedora bile su ojačane i tenkovima.

Prema neprijatelju na liniji Vitasovci - Trgovište nalazili su se 1. i 3. bataljon, a na položajima iznad Prijedora 4. bataljon 8. brigade. Odnos snaga u živoj sili bio je oko 1:2 u korist neprijatelja, a u naoružanju taj odnos je za njega bio daleko povoljniji, naročito u mitraljezima, minobacačima i tenkovima. Naime, naših šest četa (tri iz 1, dvije iz 3. i jedna iz 4. bataljona) koje su stvarno učestvovalo u borbi 28. decembra, raspolagale su sa oko 340 pušaka, 20-25 puškomitraljeza, 2-3 teška mitraljeza, 2 minobacača i 1-2 topa 37 mm.³¹⁷

Prema izvještaju neprijateljska borba je počela 28. decembra, ali prema onome kako se situacija razvijala, moglo bi se reći da je ona počela dan ranije.

Neprijatelj je, naime, dio svojih snaga, odmah po prelasku Sane, 27. decembra, uputio iz sela Vitasovaca prema Trgovištu. Vjerovatno su to bili jači izviđački djelovi, sa kojima je borbu prihvatio naš 1. bataljon 27. decembra oko 14 časova. Borba je vođena sve do noći. Između 27. i 28. decembra, bataljon je imao namjeru da izvrši napad na neprijatelja u Trgovištu, ali se on - kako je izvjestio štab 8. brigade - povukao u Vitasovce, u sastav svoje glavnine.³¹⁸

³¹⁷ AVII. k. 775 A. br. reg. 11-3 i k. 775. br. reg. 57-1/4 (Prema izvještaju intendanta brigade od 31. 12. 1943. o stanju ubojne opreme).

³¹⁸ AVII, k. 775A, br. reg. 11-3

Istog ovog dana došlo je i do dramatične situacije u borbi jedne desetine 3. bataljona kod Vitasovaca. Komandant 3. bataljona Dane Agbabija tražio je, naime, od komande svoje 3. čete jednu desetinu dobrovoljaca da napadnu artiljeriju neprijatelja kod Vitasovaca. Između ostalih javili su se Marko Vojnović, Arif Mušić - puškomitraljezac, Hasan Ber-

Borba je nastavljena sjutradan 28. decembra. Njemački 1. bataljon 383. puka je tog dana do 9,45 časova stigao u Trgovište i kad je pokušao da prodre prema zaseoku Todorovići došlo je do sukoba. Prvi bataljon 8. krajiške brigade, zatim 2. i 3. četa 3. bataljona koje su stigle od Trgovišta i 2. četa 4. bataljona, koja je stigla od sela Cikota, potpuno su razbili njemački 1. bataljon.

Borba se razvijala ovako: Njemci su uspjeli da sa svojom 2. četom, uz pomoć 5. čete 1. bataljona 383. puka i uz snažnu podršku artiljerije izbiju na oko 1-2 km istočno od sela Volara. Druge dvije njegove čete (1. i 3.) bile su zaostale - vodile su borbu za k. 238 - Radomirovac. U želji da što prije izbiju na prostor oko Prijedora (Hambarine - Biščani) i da se zabace za leđa 4. bataljonu 8. brigade, koji se tu nalazio, neprijatelj se razvukao. Jedna mu je četa od k. 238 krenula i ulijevio, ali sadejstvo između ovih jedinica nije u potpunosti bilo ostvareno. Ovo je u znatnoj mjeri olakšalo našim jedinicama da neprijatelja napadaju sa bokova i leđa. Osim toga, Nijemci su se prilično odvojili od mjesta prelaza, preko Sane u selu Dragotiniji, uvjereni da će putem kojim I su pošli (Vitasovci - Volar - Prijedor) brže stići u Prijedor, odbacujući naše jedinice od ceste i željezničke pruge Bosanski Novi - Prijedor. Tako su doveli sebe u situaciju da panično i grčevito brane kote oko prelaza preko Sane (k. 187 I - Palež), organizujući odbranu na brzinu, u vidu ježa.

Naša 2. četa 4. bataljona, koja se kretala od Cikota, napala je lijevi bok neprijatelja. Nijemci su bili iznenadeni. Odmah su zaplijenjena dva »šarca« i nekoliko pušaka. U ovom napadu naročito su se istakli Stupar Dušan, puškomitrjaljac i Stojanović Petar, koji je ovom prilikom i poginuo.

U međuvremenu su 2. i 3. četa 3. bataljona napale neprijatelja s leđa. »Neka od četa, napisao je neprijatelju u svom

berovic i Đuro Basaric. Arif Mušić, koji je prvi primijetio da se Njemci sa jedne kose u Vitasovcima spuštaju prema njima, otvorio je vatru. Odmah su to učinili i ostali. Naši su borci očekivali da će se Njemci vratiti. Međutim, oni su produžili napred. Nastala je kritična situacija. Arif Mušić je potrošio municiju svog puškomitrjaljeza, a i drugi su je imali vrlo malo (Đuro Basaric svega pet metaka). Uz to je ranjen Đuro Basarić. Nije se moglo nazad a Nijemci su prilazili, pozivali na predaju. Arif je uprtio Đuru Basaricu, i sa mitraljezom u drugoj ruci krenuo nazad. Spasli su se. Po svemu i/gleda da je u najkritičnijem trenutku za ove borce, borbu sa neprijateljem prihvatio 1. bataljon.

izvještaju, uvukla se između dvije čete Njemaca(2. i 5.) i obje čete stavila pod svoju vatru... «

Borbom 1. bataljona 8. brigade i četa 3. i 4. bataljona, neprijatelj je satjeran u Kasapov Do (oko sela Volara). Njemci su i ovdje ponovo napadnuti 28/29. decembra. Ali, još oko 13 časova 28. decembra, njemački 1. bataljon je bio razbijen.

I Toga časa, štab ovog bataljona uputio je slijedeći izvještaj štabu I svoga 383. puka:

»Bataljon ima teške gubitke. Komandant bataljona poginuo. Pregrupisavanje bataljona na k. 242. Držanje k. 242 dok se ne izvrši evakuacija ranjenika.«³¹⁹

U naknadnom izvještaju štaba njemačke 373. divizije kaže se:

»Pošto 1. bataljon 383. puka nije više bio sposoban za napad i postao mu je bila potrebna hitna popuna municije, jer je bezuslovno morao da održi mjesto prelaza ka Dragotinji. . . naređeno je da borbena grupa oko k. 187 i bezimene kote koja se nalazi ispod nje, zauzme položaj u vidu ježa. Neprijatelj je snažno potiskivao dijelove 1. bataljona (383. puka), koji su se povlačili i nanio im znatne gubitke u ljudstvu i materijalu. Na položaj u vidu ježa više puta izvršen vatreni napad, prvenstveno sa juga i jugozapada, pri čemu je uslijed dobro usmjerene vatre minobacača, bilo gubitaka. Prema procjeni situacije i stanju 1. bataljon 383. puka koji uslijed neprekidnog vršenja zadataka psihički više nije bio dorastao naporima i na koja su jako uticali pretrpljeni gubici, a ljudstvu je nedostajala ona čvrstina, koja je njemačkim vojnicima kroz generacije usađivana, što je neminovno moralо dovesti do sloma, tako da je bataljon mogao da bude prebačen preko Sane samo pod zaštitom mraka.³²⁰

Neprijatelj je 29. novembra krenuo i iz Prijedora prema položajima našeg 4. bataljona. Dio jedinica je uputio pored Sane na Cikote, a jači dio, praćen tenkovima, krenuo je prema selima Hambarinama i Bišćanima. Iako je do napada neprijatelja došlo neočekivano, borci 1. i 3. čete 4. bataljona pokazali su izvanrednu snalažljivost i hrabrost.³²¹ Neprijatelj

³¹⁹ AVII, k. 8, br. reg. 18/7 - original na njemačkom jeziku. Komandant bataljona bio je poručnik Koh, a zamjenio ga je poručnik Retih.

³²⁰ Zbornik, IV/21, dok. 191. U toku noći 28/29. decembra izvršen je još jedan napad i Njemci su zbaćeni sa bezimene kote kod Paleža.

³²¹ Zamjenik političkog komesara 3. čete 4. bataljona Jela Aralica - Kadešić, zapisala je da je ovom prilikom ranjen Đoko Smiljanić Mali, koji je i u prethodnim borbama već bio ranjen. Iako mu je bilo naređeno da ostane u komandi čete, on je pokušao da vatrom iz puškomitrailjeza zaštiti povlačenje svojih drugova sa ugroženih položaja.

je odbačen i vraćen u Prijedor. Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade, imao je oko 80 poginulih i ranjenih vojnika. Zbog dejstva tenkova, pod čijom se zaštitom neprijatelj povlačio, do plijena se nije moglo doći. Oštećena su mu i dva kamiona.³²² U borbi se posebno istakao puškomitraljezac u 4. bataljonu Radaković Momčilo.

REZULTATI BORBI IZMEDU 27. I 29. DECEMBRA

Naše jedinice su za ova tri dana imale 7 poginulih i 19 ranjenih, od kojih 7 teže. Neprijatelj je u selima Volar i Trgovište pobjio nekoliko civilnih lica, ali sa sobom nije uspio nikoga povesti.

Gubici neprijatelja nisu tačno poznati, ali mu je jedan bataljon, prema njihovim podacima, potpuno razbijen. Prema izjavi jednog ranjenog njemačkog vojnika, imali su samo u toku 28. decembra 21 ranjenog oficira, među ovima i lje-kara. U izvještaju štaba 8. brigade od 4. januara 1944, upućenog štabu 4. divizije kaže se da je neprijatelj, prema podacima obavještajne službe imao oko 200 poginulih i 150 ranjenih. Među mrtvima se nalazio i pukovnik Bakrač, koji je komandovao neprijateljskim jedinicama.³²³

Između 27. i 29. decembra zaplijenjen je jedan teški minobacač, radio-stanica, jedan minobacač bez nišanskih sprava i postolja, 2 puškomitraljeza, dosta pušaka, oko 100 šinjela, 10 konja, telefonski aparat i 3 tromblonske puške sa nešto bombi. Zaplijenjena je i njemačka zastava, dugačka 4 metra, sa kukastim krstom u sredini, koja je u nedostatku sanitetskog materijala upotrebljena za zavoje.³²⁴

³²² AVII, k. 775 A. br. reg. 11-3.

Rekonstrukcija borbi vođenih između 24. i 29. decembra 1943. godine (uključeno) izvršena je na osnovu dokumenata Arhiva Vojnoistorijskog instituta u Beogradu: k. 775 A. br. reg. 11-3 38-3 i br. reg. 17/7, Zbornika IV/21, dok. 83 i 91 i sjećanja učešnika.

³²³ AVII, k. 775 A. br. reg. 30-3 - Za vrijeme borbi između 27. i 29. decembra 1943. iz 2. čete 1. bataljona poginuli su Milan Miljević i Drljača Luka, oba iz s. Oreško Brdo.

U neprijateljskim dokumentima nema preciznijih podataka o gubicima, niti se pominje pukovnik Bakrač.

³²⁴ AVII, k. 775, reg br. 11-3 i 38-3

U izvještaju štaba 8. brigade štabu 4. divizije o rezultatima borbi posljednjih dana kaže se da su borbe 8. brigade 28. decembra 1943. pale na samu godišnjicu njenog osnivanja, čime je ona proslavljenja na najbolji način.

Smatramo da je ovo bila najteža akcija brigade do tada, kao i da je njome postignut najveći uspjeh. U njoj se naročito istakao 1. bataljon koji je podnio najveći teret, boreći se sa neprijateljem od 27. do 29. decembra, sve dok ga nije protjerao. U izvještaju štaba 8. brigade od 29. decembra 1943. godine, naglašava se da posebnu pohvalu zaslužuje, komandant 1. bataljona, kapetan Sajo Grbić, koji je vrlo dobro rukovodio bataljonom i lično se zalagao za njegov uspjeh. U akciji se istakla i 1. četa 4. bataljona, pod komandom Uroša Vujanovića...³²⁵

Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije drug Tito poхvalio je 14. decembra 1943. godine 4. udarnu diviziju 5. korpusa NOV Jugoslavije »za veliku upornost i junaštvo u izvršavanju zadatka« postavljenih njegovom dnevnem zapovješću od 10. 12. 1943. godine, kojom je naređeno svim jedinicama NOV i PO Jugoslavije da se, prilikom neprijateljskih zimskih operacija 1943/1944. u centralnom dijelu Jugoslavije, na cijeloј teritoriji izvode još smjelija ofanzivna dejstva protiv okupatora i njegovih slugu ustaša, četnika i drugih kvislinga.³²⁶

Dvadesetak dana kasnije Vrhovni komandant je direktivama Glavnog štabu NOV i PO Slovenije i štabu 2. udarnog korpusa tražio da se jedinice bez potrebe ne grupišu, da se razmještaju na širim operativnim prostorima i time stvaraju uslovi za manevrisanje, odnosno da se taktika samostalnih operativnih grupa, raspoređenih po dubini, pokazala pravilnom; »izbjegnuti su kruti frontovi i omogućeno da se jedinice zabace neprijatelju iza leđa i da mu nanose gubitke.«³²⁷ Smatralo se da su jedinice 4. udarne divizije, odnosno

³²⁵ Isto.

³²⁶ Hronologija oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945, str. 616, izdanje VII 1964. (u daljem Hronologija).

³²⁷ Isto. str. 643-644.

8. krajiške brigade, u svojim dotadašnjim dejstvima tako i postupile.

Prema podacima štaba 4. udarne divizije - njene jedinice su u 1943. porušile željezničke pruge u dužini od oko 30 km na relacijama Bihać -Bosanski Novi, Bosanski Novi - Prijedor - Banja Luka i Bosanski Novi - Kostajnica. Istovremeno je uništeno ili oštećeno: 8 lokomotiva, 85 vagona, 25 drumskih mostova i 3 željezničke stanice. Uništen je rudnik željeza u Ljubiji. U toku cijele 1943. neprijatelj nije mogao da se koristi ni jednim objektom za šumsku industriju u zapadnoj Bosni. Rudnik boksita u Suvaji kod Bosanske Krupe nije radio ni jedan dan. Prema istim podacima u toku 1943. poginulo je 4.647, ranjeno 3.782, a zarobljeno 2.541 neprijateljski vojnik. Za isto vrijeme zaplijenjeno je: 4 haubice, 19 drugih topova, 8 teških minobacača, 23 laka, 43 teška mitraljeza, 26 »šaraca«, 97 puškomitraljeza, 105 automata, 1955 pušaka, 476.450 puščanih metaka itd. Uništen je jedan avion, 8 tenkova, 43 kamiona, 40 bicikla i 8 oklopnih kola.

Udio jedinica 8. krajiške brigade u okviru ovih rezultata 4. divizije, nijesu bili mali. U 1943. godini 8. brigada je ubila 524, a zarobila 466 neprijateljskih vojnika (ranjenih je bilo mnogo više). U nekim borbama gubici neprijatelja se nijesu mogli utvrditi, kao na primjer u borbi kod Crnog Jezera i Grmuše 25/26. septembra 1943. godine, ili sjutradan kod Radića. Isti je slučaj i sa borbom za uporište Otoku 6/7. novembra 1943. Za isto vrijeme jedinice 8. brigade su zaplijenile 8 teških mitraljeza, 24 puškomitraljeza, 4 topa, jedan teški i 4 laka minobacača, 2 apoteke, veliki broj pušaka i puščanih metaka. Potpuno je onesposobljen rudnik u Ljubiji, a samo za poslednjih deset dana decembra 1943, jedinice brigade su zaplijenile 20 pušaka, jedan teški i 3 laka minobacača, 87 šinjela itd.³²⁸

³²⁸ AVII. k. 772, br. res. 1-18/1 i 1-19/1, k. 775, br. reg. 56-1/4, br. reg. 1/3, 5-3, 40-3, 20-3, k. 767, br. reg. 3-1, k. 456, br. reg. 9/1-5, k. 766A, br. reg. 1-2, Zbornik [V/15, dok. 45, IV/18, dok. 147 i V/16, dok. 26.

PARTIJSKO - POLITIČKI RAD KRAJEM 1943. I POČETKOM 1944.

BROJ ČLANOVA I TEORETSKO-POLITIČKI RAD U ORGANIZACIJAMA KPJ I SKOJ-a

U vrijeme svog formiranja, 28. decembra 1942. godine, 8. krajiška brigada je imala 82 člana KP, 22 kandidata i 142 člana SKOJ-a.³²⁹ Tokom godine u brigadu su stizali novi borci, primani su u Partiju i SKOJ, brigada se sredivila, sticala nova iskustva, imala svojih padova i uspona, pa je godinu dana kasnije, krajem 1943. godine, imala 209 članova KPJ, 18 kandidata i 277 članova SKOJ-a; u januaru 1944. 214 članova KPJ, 60 kandidata i 267 članova SKOJ-a, a u februaru 264 člana KPJ, 46 kandidata i 319 članova SKOJ-a.

Ako bi se ukupna brojna stanja 8. krajiške brigade uporedila sa brojem članova KPJ, u periodu decembar 1942 - januar 1943. bilo je 720 boraca i starješina, od kojih članova KPJ 82 ili 11,25%, a godinu dana kasnije, decembar 1943 - januar 1944. - 1164 boraca i starješina, od toga 264 člana KPJ ili 22,68%, odnosno procentualno je bilo dva puta više članova KPJ. Ili, u brigadi je početkom 1944. bilo 54% organizovanih boraca, dok je taj procenat početkom 1943. bio 34% (članova KP, kandidata i skojevaca zajedno). Upoređujući januar 1944. i februar iste godine vidi se da je u partijskoj organizacijbrigade bilo 50 novih članova KPJ. Dati procenti i prijem ovih 50 *novih* članova u februaru 1944. na-

³²⁹ AVII, k. 767 A, br. reg. 4/5.

vode na zaključak da je brigada od svog formiranja, pa do kraja 1943. postigla zavidan uspjeh, ali da je bilo i propusta u pogledu prijema novih članova (februara 1944. primljeno 50 novih, a prethodnog mjeseca iste godine svega 5).

Politodjel 4. divizije u svom izvještaju CK od 29. februara 1944. konstatiše da nije bilo dovoljno smjelosti u primanju novih članova Partije i da je u 6. i 8. krajškoj brigadi jedno vrijeme bilo prekinuto sa primanjem novih članova zbog slabosti organizacije i potrebe njenog učvršćenja. Zamjenik političkog komesara brigade Rahmija Kadenić u svom izvještaju od 29. februara 1944. na jednom mjestu iznosi:³³⁰

»... Sektašenje po primanju u Partiju odanih i dobrih boraca je prestalo. Partijski sastanci su živi i oni pretresaju sve stvari. Kažnjavanja i isključivanja iz partijske organizacije za prošli mjesec dana nije bilo...«

Najveći broj boraca primljen je u KPJ iz SKOJ-a, što je i razumljivo, s obzirom na mladost 8. brigade. Preko 64% u brigadi bila je omladina. U SKOJ-u je 28. februara 1944. bilo 319 omladinki i omladinaca, a van SKOJ-a još uvijek 434.³³¹

Teoretskom uzdizanju članova KPJ u brigadi se poklanjala posebna pažnja. Mora se reći da su planovi rada teoretskog i političkog uzdizanja bili obimni. Ako se ovome dodaju i druge aktivnosti i zadaci, kao što je vojna obuka, pripreme kulturno-zabavnih priredbi, rad sa nepismenima itd., onda su borci - kad nisu bili u borbi - imali vrlo malo vremena za odmor.

Planovi rada bataljonskih partijskih biroa u decembru 1943. nijesu savladani i zbog teških tema i to: »O Partiji« (iz Osnova Lenjinizma VIII glava), »Proleterska klasa i proleterska partija« od Staljina, »Organizacioni temelji Boljševičke partije« i »Nacionalno pitanje«.³³²

³³⁰ IRP BiH, 5/726-727, 6/181-182 i 6/480-481.

³³¹ IRP BiH, 6/480-481 i b/4b1-4b2.

³³² IRP BiH, 5/726-727 i 6/85-86, Izvještaj pomoćnika političkog komesara brigade i Brigadnog komiteta SKOJ-a.

Svaka od ovih tema obrađivana je prethodno na proširenim sastancima bataljonskih partijskih biroa, uz izlaganje zamjenika političkog komesara bataljona kao sekretara biroa, a zatim u partijskim organizacijama po bataljonima. Za svaku od ovih tema trebalo je 10-15 dana intenzivnog rada, pa je očigledno da su četiri teme postavljene u decembru 1943, uz borbe koje je brigada imala, bio preobiman zadatak. Ovome treba dodati da je istovremeno i brigadni komitet SKOJ-a imao svoj plan rada. U decembru 1943. napr. održana su dva predavanja iz plana ža članove bataljonskih biroa i brigadnog komiteta SKOJ i to o ekonomskom razvitku društva i nacionalnom pitanju.

Do 29. januara 1944. prorađena je polovina tema iz plana Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, koji je u brigadu stigao u drugoj polovini 1943. godine. Proradene su slijedeće teme: »Savez komunističke omladine Jugoslavije u surovoj školi, rata« - članak Lole Ribara; »Nova uloga mlade generacije i zadaci SKOJ-a«, od Ribara, direktive CK SKOJ-a za rad u vojsci, »Rezolucija VI zemaljske konferencije SKOJ-a i Saveza mlade generacije« - članak Rate Dugonjića.

Istovremeno, u organizacijama SKOJ-a prorađene su i ove teme ili grupe tema: »Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije«, »Nacionalni komitet«, »Zemaljska antifašistička vijeća« - kao prva grupa tema i »Omladina naših naroda i monarhija i slobodna, demokratska federalativna Jugoslavija« - zaloga sretnije sutrašnjice omladine naših naroda. Prva tema dva puta je obrađivana.

Ovakve teme, kao što su o AVNOJ-u, Nacionalnom komitetu narodnog oslobođenja, federalivnom uređenju naše zemlje i dr. bile su aktuelne u to vrijeme. Već tada smo imali snažnu armiju, veliku slobodnu teritoriju sa svojom narodnom vlašću, krajnja pobjeda u oslobodilačkom ratu bila je bliže, a borba za priznavanje mesta i uloge nove Jugoslavije na međunarodnoj sceni poprimala je sve veći značaj, naročito poslije II zasjedanja AVNOJ-a.³³³

³³³ Početkom januara 1944. predsjednik britanske vlade Winston Čerčil izvjestio je druga Tita, kao predsjednika Nacionalnog komiteta (NKOJ) da britanska vlada neće više davati vojničku podršku Mihajloviću.

Grupa skojevaca 1. čete 2. bataljona 8. krajiske brigade: krajnja desno Smilja Vurđelja, bolničarka čete, u sredini Marica Šanrač i krajnji lijevo Rade Borić, poginuo 1945. godine u borbama oko Travnika.

Stavovi i principi naše spoljne i unutrašnje politike u borbi za novu Jugoslaviju, tumačeni su kroz obradu tema iz programa političke nastave, ali o ovim ili sličnim događajima borci i starještine 8. brigade upoznavali su se i putem radio vijesti, kratkih političkih konferencija i sl.

Taj intenzivan partijsko-politički rad morao se sprovesti bez obzira na teškoće, jer su i kadrovi u brigadi bili mlađi, bez dovoljno iskustva i znanja. U svakodnevni rad partijskih i skojevskih organizacija i u radu sa jedinicama uopšte, moralno se unositi više konkretnosti, nastojeći da se diskutuje o stvarnim, tekućim problemima - sa dovoljno smjelosti u kritici ne samo pojava, nego i pojedinaca.

O ovim pitanjima i o načinu rada govori se i u pomenutom izvještaju Politodjela 4. divizije od 29. februara 1944, s kritičkim osvrtom na taj rad. Članovi Partije - rečeno je, išli su u borbu poletno, ne vodeći računa o svojim životima, pa su srazmerno tome, najviše i ginuli. Članovi KP bili su

svjesni da ličnim primjerom i odnosom prema ljudima čuvaju njen ugled. U tome se vidjela njihova odanost i ljubav prema Partiji. Ali, rad partijaca, njihovo aktivno djelovanje u narodu i među borcima, u tumačenju događaja iz naše spoljne, ili unutrašnje politike, nije bio zadovoljavajući. U februarskom izvještaju Politdjela 4. divizije kao razlozi nedovoljne angažovanosti navedeni su mladost i neiskustvo.

VOJNA OBUKA U BRIGADI U DECEMBRU 1943 - FEBRUARU 1944.

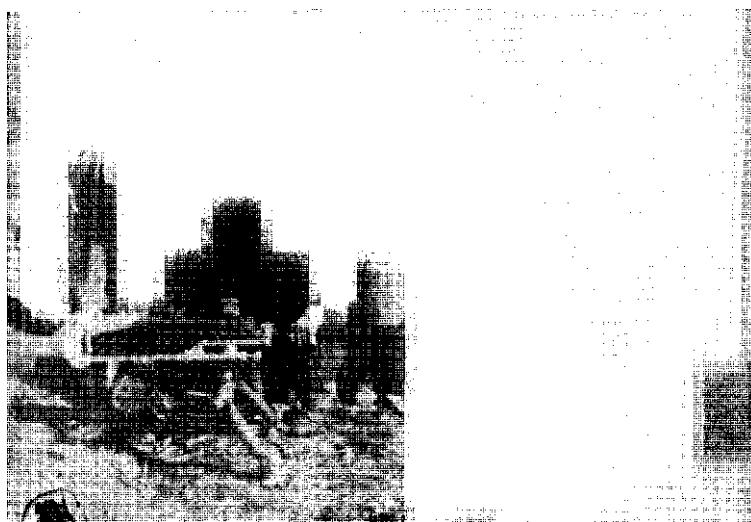
Obuka se odvijala po bataljonima, pa i četama, ako je to razmještaj jedinica zahtijevao. Najčešće se radilo po jedinstvenom programu, koji je pripremao, uglavnom, Štab brigade. U decembru 1943. prorađivana je »borba protiv konjić«, a zatim »nišanjenje i okidanje«. U pratećim vodovima po bataljonima vršena je obuka na teškim oruđima, a u novembru 1943. iz štaba divizije su stigle brošure o lakom minobacaču sa crtežima.

Rukovodstvo 8. krajiskog brigade bilo je zadovoljno obukom po jedinicama. Tako u svom izvještaju od 28. decembra 1943. Štab brigade kaže da su »borci bili slabo obučeni u nišanjenju i okidanju«, a da se sad to sa uspjehom savladaće, da borci pokazuju veliko interesovanje za obuku, naročito ako su »brošure ilustrovane crtežima«.³³⁴ Ipak se u velikoj mjeri osjećao nedostatak vojne literature. Neposredno pred početak četvrte neprijateljske ofanzive dobijeno je uputstvo o noćnim napadima na utvrđene položaje neprijatelja i garnizone. Ono je dobro došlo 8. brigadi, koja se početkom 1944. godine, pripremala za još veće borbe.³³⁵

U uvodnom dijelu pomenutog uputstva kaže se da se napad izvodi noću zato što je tada lakše izbjegći neprijateljsku vatru i što je mogućnost iznenađenja daleko veća. Detaljno je razrađen plan napada na garnizon. Bočna dejstva

334-AVnr-775 br- re& 38-3 , 36~3-

³³⁵ Zbornik IV/9, dok. 56 - Radi uopštavanja iskustava iz naših borbi u NOR-u zanimljivo je i korisno ovo uputstvo i danas pročitati, koje je tada napravio Štab 3. krajiskog odreda.

Obuka na mitraljezu u jednoj č., / 3. bataljona 8. brigade.

i dejstva iz pozadine, bila su veoma važna. Razrađen je postupak bombaških odjeljenja u borbi, uz odgovarajuće skice i pod različitim uslovima.

Ovakva uputsta, koja su radili pojedini štabovi i koja su razmjenjivana među njima, mnogo su koristila u vojnoj obuci komandi i boraca. Ona su bila zbir naših iskustava, i bliska našim ljudima. Zato je i ovo uputstvo, upućeno od štaba 1. bosanskog korpusa, detaljno razrađivano u januaru i februaru 1944. i u 8. krajiskoj brigadi.

Vojnoj obuci i borbenoj gotovosti jedinica koristile su i noćne uzbune i konferencije komandi i štabova. (Vrijeme npr. od trenutka davanja uzbune pa do postrojavanja jedinica, odnosno do njene spremnosti da krene na zadatku, bilo je različito po bataljonima - 2 do 3 minuta).

U januaru i februaru 1944. održano je nekoliko konferencija štabova bataljona sa komandama četa, desetinama i vodnicima. Redovne analize, koje su vrštene gotovo poslije svake borbe, služile su za izmjenu iskustava, ukazivano je na nedostatke svakog manevra, na sadejstvo sa artiljerijom, itd.

Korisnom radu ovakvih konferencija, njihovoj sadržini i po-učnosti mnogo je doprineo zamjenik komandanta 4. divizije Vojo Todorović. Njegove analize konkretnih situacija pretvara-le su se u veoma poučna predavanja.³³⁶

ZDRAVSTVENO STANJE I ISHRANA JEDINICA

Sprovođenju higijenskih mjera u brigadi se poklanjala izuzetna pažnja, ali se problem vašljivosti nije u potpunosti riješio. Nedostatak donjeg veša bio je i dalje najaktuuelnije pitanje tih dana 1944. godine. Borci su se redovno parili, to su i sami tražili, ali ni to nije bilo dovoljno. Kada se u februaru 1944. godine u 8. brigadi razboljelo 40 boraca i kad su dobili visoku temperaturu (i do 40°C), naši sanitetski organi bili su uvjereni da se radi o pjegavcu. Ovo tim prije što se u brigadi stvarno radilo o 4 identifikovana slučaju tifusa. Međutim, utvrđeno je da 40 boraca boluje od gripa. Tifusari su izolovani, pa je širenje ove bolesti spriječeno.

Higijenske prilike su se u brigadi, inače, popravile dolaskom higijeničara sa kursa i obukom jednog broja zaduženih za higijenu po bataljonima. Tada je i druga grupa slušalaca upućena na higijeničarski kurs pri bolnici u Podgrmecu.³³⁷

Nova i savremenija organizacija intendantske službe u diviziji i brigadi od oktobra 1943. sastojala se u tome što je pored odgovornih za intendantsku službu 4. divizije u cjelini (načelnik, pomoćnik načelnika, intendanti u divizijskoj intendanturi) organizovao još i vozarski bataljon intendanture divizije (dotad četa), intendantsko slagalište, marveni depo, zanatska odjeljenja: pekarsko i zanatlijsko (mesari, obućari, kovači, krojači, mašinsko-bravarski).³³⁸ Po brigadama, pa i u 8. brigadi, intendantura se organizovala tako da ima:

³³⁶ Arhiv CK BiH br. 36 (Izvještaj Politodjela 4. divizije od 29. 2. 1944).

³³⁷ Isto.

³³⁸ AVII, k. 768, br. reg. 20-8.

intedanta, sekretara, magacionera, 3-4 člana komisije za nabavke, 1-2 automobila, vozarsku četu, pekarsko, mesarsko, zanatlijsko odjeljenje, a u bataljonima: intendant, magacijer, vozarski vod. U četama - ekonomi četa.

Novom organizacijom intendantske službe svi dotadašnji zamjenici intendantata brigade i bataljona su otpadali. Zamjenici intendantata brigade primali su dužnost članova brigadne komisije za snabdjevanje, a za zamjenika intendantata bataljona predloženo je da se održi dvadesetodnevni kurs, a potom da se rasporede na nove dužnosti u okviru intendantske službe.³³⁹

U cilju usaglašavanja stavova oko nove organizacije intendantske službe u diviziji, u Sanskom Mostu je 1. decembra 1943. održano savjetovanje kome su prisustvovali: intendanti brigada i bataljona, zamjenici intendantata brigada, članovi brigadnih komisija za snabdjevanje, ekonom bolnice 4. divizije i ekonom zaštitne čete štaba 4. divizije. Na njemu su intendanti brigada i bataljona imali da iznesu sve probleme i nedostatke svojih intendantura.

Krajem 1943, a prije pomenute reorganizacije, u 8. krajiškoj brigadi su po intendantskim i drugim stručnim poslovima oko snabdjevanja i ishrane radili (na tim dužnostima su, uglavnom, i ostali): Rudi Baumgertl - intendant brigade, Hidajet Ajanović i Lazo Dmitrović, zamjenici intendantata brigade, a u:

1. bataljonu: Radaković Simo - intendant bataljona, a njegov zamjenik Vejnović Vojislav. Ekonomi četa bili su: Đukić Mirko, Zorić Stevo i Mandić Stevo;

- 2. bataljon: Mandić (Lazin) Luka, intendant bataljona, a njegov zamjenik Šegan Jovin Dane. Ekonomi četa bili su: Zarić Božo, Jerković Branko i Kozlić Ibro;

- 3. bataljon: Vignjević Milanov Đukan, intendant bataljona, a njegov zamjenik Stanarević Branko. Ekonomi četa su: Stanarević Nikoljin, Babić Rade i Mihić Božo.

- 4. bataljon: Aleksić Boško, intendant bataljona, a član komisije za nabavke ovog bataljona Beronja Miladin. Ekonomi četa su: Sole Vili, Sovilj Đuro, Stupar Branko, član komisije za nabavke

³³⁹ AVII, k. 767, br. reg. 208 - U programu kursa za zamjenike intendantata bataljona predviđeni su politički časovi, organizacija ratne intendantske službe, organizacija vojnih i civilnih pozadinskih vlasti, način snabdjevanja NO vojske, komora i transport, vojni časovi, čitanje karata i planova i knjigovodstvo. U dokumentaciji se nažalost nije, moglo pronaći kad je kurs počeo sa radom, kad je završen i sa kakvim uspjehom.

i Bukovac Nikola, takođe član komisije. Politički komesar intendanture bio je Delić Osmanov Omer.³⁴⁰

Kuvari 8. krajiške brigade u decembru 1943. bili su: Poznan Dušan, Grbić Milica, Cvetičanin Duro, Miljković Pero, Karanović Kaja, Brekić Jelena, Drlijača Dušanka, Bubalo Kojo, Kenjalo Đorđe, Lešić Petar, Prtina Gaje Mara, Lavrnja Stevanova Vida, Zorić Vojo, Rodić Savka, Grbić Petra Jovo, Pjević Ilija, Vojnović Dušan, Durek Bosiljka, Pašić Vajana Boža, Dedić Šabana Mehmed, Kalaj Đuro, Božićković Ljubica i Smiljanić Milina Mileva.

Komandir brigadne komore bio je krajem 1943. Štbac Milana Rade, magacioner Torbica Vase Mile, a sekretar brigadne intendanture Levec Jakoba Ludvig.³⁴¹

Svi oni, počev od intendantanta brigade, ulagali su izvanredne napore da jedinice ne ostanu bez svog sljedovanja i da borci ne budu gladni. Mora se priznati da su u tome dotada, uglavnom, uspijevali i da su kazani, puni hrane, stizali na položaje, sem u slučajevima kad to nije bilo u njihovoj moći (Šator, djelimično Manjača, a naročito kod vrlo brze izmjene položaja naših četa).

Prema uputstvu intendanture 4. divizije od 19. septembra 1943. svaka brigadna intendantura bila je dužna da izvrši pripreme i da u podzemne magacine spremi: suvu i konzerviranu hranu, pekmez, suve šljive, so itd. Preporučeno je da se nabavlja stoka, suši meso, a koža (jagnjeća, teleća ili goveda) da se upućuje intendanturi divizije radi pripreme za izradu opanaka. Ovim naređenjem i uputstvom zbranjeno je da se zaplijenjeni šećer, ulje, dvopek i slično troši, već da se jedan dio upućuje u bolnicu, a ostalo da se spremi u magacine kao rezerva. Osim u izuzetnim slučajevima, način nabavke hrane je bio na dobrovoljnoj osnovi.³⁴²

Iako su krajevi u kojima se brigada dotada nalazila (region Bihaća, Bosanske Krupe, Otoka, Bosanskog Petrovca) i sada na novim položajima, ne samo siromašni, nego i dviye i po godine od neprijatelja pljačkani, hrane je ipak bilo do-

³⁴⁰ AVII, k. 775, br. reg. 22-2/4 do 9/4.

³⁴¹ AVII, k. 775, br. reg. 22/8-4 od 22/10-4.

³⁴² AVII, k. 767, br. reg. 45-7 i k. 775 br. reg. 2/4. Na primljene artikle od narodnooslobodilačkih odbora izdavani su reversi.

voljno. Narod je, uistinu, zadnje zrno žita ili goveče dobro-voljno davao svojoj vojsci. Ta samoodricanja naših ljudi omogućila su da naš borac u zimu 1943, kada su svi trapovi po selima bili gotovo prazni, ipak dnevno ima (gotovo redovno) 1/2 kg kruha, često i preko 1/2 kg mesa, zatim graha, krompira itd. U jedinicama je nedostajalo šećera, soli, cigareta, ali je to nedostajalo i narodu ovih sela.

Odjeća i obuća boraca i dalje je bila problem, naročito u zimskim mjesecima 1943/44. godine. U decembru 1943. bilo je npr. 174 borca bez cipela, pa je intendantura brigade organizovala izradu oputnih opanaka. Trebalo je tada dosta šinjela, pantalona, koporana. Prema jednom izvještaju od decembra 1943. bilo je 80% boraca vrlo slabo odjevenih. Ipak, zahvaljujući relativno dobrom smještaju jedinica oko Prijedora i Bosanskog Novog i preduzetim higijenskim mjerama, tih dana decembra 1943. i januara 1944. nije bilo mnogo oboljelih po jedinicama (krajem decembra 1943. npr. u brigadnoj ambulanti je bilo svega 14 boraca).

NAŠE I NEPRIJATELJSKE SNAGE POČETKOM 1944. GODINE

U 1944. godinu 4. udarna divizija ušla je sa sljedećim jedinicama: 6, 8. i 11. krajiškom brigadom, Podgrmečkim, Kožarskim, Gradiško-lijevčanskim i Sanskim NOP odredom, a imala je po spisku 5.634, na licu 5.026 boraca i starješina. Naoružanje: 7 topova, 43 minobacača, 3.739 pušaka i 215 mitraljeza.³⁴³

Osma krajiška brigada, prema podacima od 20. decembra 1943, imala je 1.164 boraca i starješina, a stanje ubojne opreme na dan 31. decembra 1943. bilo je slijedeće:³⁴⁴

³⁴³ AVII, k. 772, br. reg. 1/1-1 (Izvještaji štaba 4. divizije pov. br. 508).

³⁴⁴ AVII, k. 775, br. reg. 57-1/4.

jedinica	karabina	Municija za karabne strojnice	municija za strojnice	pištolja	puškomitraljeza	municije za puškomitraljeze	Lakih mitraljeza	teških mitraljeza	minobacača	topova PT-37 mm
1. bataljon	168	6.720	5	310	9	12	-	-	1	1
2. „	170	6.350	4	170	8	10	4.000	2	1	1
3. „	152	9.290	5	192	9	9	200	2	1	2
4. „	149	3.650	5	150	5	10	2.500	2	1	1
Štab brigade	49	3.830	4	200	7	1	100	-	-	-
Tehnička četa	50	3.300	1	100	-	-	-	-	-	-
Ambulanta	15	380	-	-	1	-	-	-	-	-
SVEGA:	792"	33.520	24	1.122	44*	42	6.800	6	4	5
									2	

* zajedno sa intendanturom, koja se ne nalazi u ovoj tabeli

Prema ovim podacima, koje je dala intendantura brigade 31. decembra 1943. zapaža se nedostatak municije za puške i puškomitraljez. Na pušku je u prosjeku otpalo 40 metaka, dok su 1. i 3. bataljon bili bez municije za puškomitraljeze. Problem nabavke granata, mina i municije kod 8. brigade nastao je poslije akcije na Čardak, gdje je istrošena sva municija za topove i minobacače, tako da su oruđa tada izbačena iz upotrebe. Ipak, nešto kasnije, neophodna količina municije bila je obezbjeđena.³⁴⁵

Neprijatelj je u prosjeku na sektoru 4. divizije raspola-gao sa oko 18.000 vojnika, dobro naoružanih, od kojih oko 40% Njemaca. Odnos snaga početkom 1944. bio je 1-3,2 u korist neprijatelja.³⁴⁶

345 AVII, k. 767, br. reg. 23-8, k. 775, br. reg. 52-4.

Polovinom decembra 1943. godine 8. krajiška brigada je u magacinu Komande područja imala: 116 pušaka, 4 sanduka granata za teški minobacač, 36 granata za mali minobacač (bez upaljača), 96 granata za PT top 47 mm (brigada je, međutim, imala PT topove 37 mm), dvije kante eksploziva, 35 engleskih bombi, 20 sanduka talijanskih granata bez upaljača i još nekog materijala (AVII, k. 767, br. reg. 41-8).

346 AVII, k. 772, br. reg. 1/9-1. Na prostoru divizije nalazile su se slijedeće neprijateljske jedinice: 373. »Tigar« legionarska divizija sa svojim 383. pukom, čiji je i. bataljon gotovo uništen (28. 12. 1943) od jedinica 8. brigade, a i drugi nešto kasnije. 373. puk nalazio se na liniji Bihać - Bosanska Krupa, a na liniji Bosanska Krupa - Bosanski Novi »Pancer Jäger« jedinice i eskadrón biciklista. Nešto kasnije iz Bosanske Krupe prema slobodnoj teritoriji pojavio se 3. branderbuški moto puk. Štab 69. njemačke divizije sa prištapskim dijelovima nalazio se u Banja Luci,

Ipak su svi izvještaji neprijatelja iz Banja Luke, Prijedor i Bosanskog Novog bili puni strepnji i žalopojski za sudbinu NDH. Neprijateljske jedinice nisu bile u stanju da obezbjede ni saobraćaj glavnim komunikacijama. Sjedište Velike župe Sana i Luka u Banja Luci bilo je otsjećeno. Imalo je saobraćajne veze motornim vozilima samo sa Bosanskom Gradiškom, ali su i one bile nesigurne. Januara 1944. u našim rukama bili su Skender Vakuf, Kotor Varoš, Budimlić Japra, Lušci Palanka, Bravsko, Gornji Ribnik, Gornja Sanica, Ključ, Stari Majdan, Sanski Most, Ljubija, Kozarac i Marička. Tako se Velika Župa Sana i Luka našla u veoma nepovoljnog položaju. Među ustašama se povremeno osjećalo ne-povjerenje, svi su im bili sumnjivi, a fotografija Ante Pavelića sve se manje vidala po ustanovama i lokalima.³⁴⁷

RASPORED JEDINICA 8. BRIGADE NA POČETKU 1944.

Novu 1944. godinu 1. bataljon 8. brigade dočekao je na položajima Radomirovac - Vitasovci (desetak kilometara zapadno od Prijedora), sa zadatkom da ometa neprijatelju saobraćaj željezničkom prugom i cestom i da ne dozvoli popravku pruge. Drugi bataljon iznad sela Hambarina imao je zadatak da zatvara pravac Prijedor - Sanski Most i lijevo do ceste Prijedor - Ljubija.

a 5. i 7. policijski bataljon na liniji Banja Luka - Bosanska Gradiška. Od NDH formacija ovdje je 3. gorski zdrug sa 3. i 11. gorskog pukovnjom; 4. lovački zdrug sa 7. i 13. pukovnjom, od kojih je 7. pukovnija, nešto kasnije, gotovo sva uništena u Prijedoru; 3. bojna sarajevskog prometnog zdruga - ustaša, kod koje su dvije satnije uništene kasnije u Banja Luci; 4. bojna zagrebačkog prometnog zdruga - ustaše; 4. ustaška bojna 8. stopećeg zdruga, kasnije djelimično uništena. Ove i druge jedinice - kao npr. Poglavnikov tjelesni zdrug, ustaška bojna Juce Rukavine (u julu 1944. u Bihaću itd.) - mijenjale su položaje, odlazile i vraćale se, tako da se sa sigurnošću nije moglo svakog trenutka utvrditi koje su jedinice neprijatelja i u koje vrijeme na određenom mjestu. Neke od ovih jedinica bile su na sektoru 4. divizije već u januaru 1944., a neke su dolazile i odlazile kasnije. Pored ovih neprijateljskih jedinica na sektoru divizije je i tzv. Atlijina milicija (Stara Rijeka - Ljubija oko 200) i Redžina milicija (Prijedor - Kozarac) - AVII. k. 772, br. reg. 1(1-1).

³⁴⁷ AVII, k. 195 - br. reg. 35/2 Fascikla 13 (Fond NDH) i k. 114, br. reg. 1/1-4.

Treći bataljon dobio je zadatak da se, 30. decembra 1943. prebaci preko Sane u selo Miljakovac (desna obala ove rijeke) da tu smijeni 3. bataljon 6. brigade i zauzme položaje prema Prijedoru od Sane, pa do željezničke pruge Prijedor - Banja Luka. Bataljonu je naređeno da slijedeće noći u 22 časa izvrši demonstrativni napad na garnizon Prijedor, otvarajući vatru iz teških i automatskih oruđa, i da sa jednom četom, civilima i diverzantskom grupom poruši željezničku prugu od Prijedora prema Banja Luci.

Četvrti bataljon je ostao na istim položajima: sela Biščani - Rakovčani do ceste Prijedor - Ljubija. Ovaj kao i 2. bataljon imali su zadatak da 31. decembra iz svih oruđa otvore vatru na garnizon u Prijedoru iz sela Tukova (periferija grada), istog trenutka kad to bude otpočeo i 3. bataljon.³⁴⁸

Ovim naređenjem i naređenjem Štaba brigade dva dana poslije, vršene su, u stvari, pripreme naših jedinica za predstojeći napad na garnizon Banja Luke. Sve naše jedinice, koje su direktno ili indirektno učestvovale u ovoj akciji na Banja Luku (5, 6, 7, 8, 11, 12. i 13. krajiska, 3. lička i 3. proleterska brigada, kao i Udarni odred, Podgrmečki, Kozarski, Sanski i Gradiško-ljevičarski NOP odred i 1/i 2. artiljerijski divizion) bile su podijeljene u pet grupa. U petu grupu ušla je 8. J^urajiška. Jrigida, Podgrmečki i Kozarski NOP odred. Zadatak ove grupe je bio da, pod komandūri. - Štaba 8. brigade "napaffijaiši željezničku prugu Prijedor - Bosanski Novi. rtrfećOor - ^OmSfsk ^ i Bosanski

Novi - Bosanska Krupa. U direktnom napadu na garnizon Banja Luku trebalo je da učestvuje i jedan bataljon 8. brigade, ali nije stigao zbog borbi, koje su vodene 28. i 29. decembra.³⁴⁹

I U toku borbi za Banja Luku, koje su otpočele 31. decembra u 22 časa, je 3. Tniča-S7 brigade u potpunosti ušla svoj dio zadatka. Neprijatelju nije pošlo za rukom da intervencijom od Bosanskog Novog ugrozi naše jedinice oko Banja Luke. Naprotiv, u njegovom pokušaju da opravi željezničku prugu trpio je samo gubitke.

³⁴⁸ AVII, NAV-N-T-314, F-563/1282.

³⁴⁹ AVII, NAV-N-T-314, F. 563/1282 i k. 768 A, br. reg. 28-1/1.

U toku noći između 31. decembra i 1. januara, 1. bataljon je porušio novih oko 500 m željezničke pruge od Prijedora prema Bosanskom Novom u visini sela Vitasovac. Ovdje je postavljena i zasjeda, pa je neprijatelj pri pokušaju da opravi željezničku prugu, pretrpio gubitke - 2 poginula i 3 ranjena. Još jednom je porušeno 700 m pruge i ponovo postavljena zasjeda, na koju je naišao neprijatelj jačine oko jedne čete. Ubrzano je natjeran ubjegstvo sa 3 ranjena vojnika. Ovo se i dalje ponavljalo 2/3. januara kao i u zasjedi 4. januara. Kada je, 5. januara neprijatelj iz Bosanskog Novog krenuo sa 12 kamiona punih vojnika (jedinice 373. legionarske divizije) uz pratnju 3. tenka, minobacač 1. bataljona je pogodio jedan kamion koji je izgorio. Neprijatelj je odmah pobegao. Tu je imao 10 poginulih i 14 ranjenih.³⁵⁰

NOV NAPAD NEPRIJATELJA 9. JANUARA 1944.

Tokom prvih dana januara 1944. jedinice 8. krajiške brigade porušile su željezničku prugu između Bosanskog Novog i Prijedora u dužini od 4 km, koju neprijatelj nije uspio da opravi. Između Prijedora i Banja Luke pruga je porušena u dužini od nekoliko kilometara, ali je opravku teško bilo ometati, jer se neprijatelj branio iz bunkera duž željezničke pruge.

Neprijatelj je u Bosanskom Novom i Prijedoru, poslije svojih neuspjeha u borbama sa jedinicama 8. brigade od 24. do 29. decembra 1943. i prvih dana januara 1944, planirao za 9. januar nov napad jačim snagama 373. njemačke divizije, uz podršku artiljerije 3. gorskog zdruga. Nastojao je da opravi željezničku prugu i već jednom uspostavi promet između Prijedora i Banja Luke, sa namjerom da preduhitri eventualni napad naših jedinica na garnizon Bosanski Novi. Još ranije je, naime, imao informacije o našem mogućem napadu na Bosanski Novi. Mada mi takve planove tada

³⁵⁰ AVII, k. 768 A, br. reg. 26-1 i k. 768 A, br. reg. 28-1/1.

Garnizon Banja Luka ovom prilikom nije zauzet. Neprijatelj se povukao na glavnu odbraničenu liniju, gdje je iz tvrdih zgrada davao jak i žilav otpor. U toku najžešćih borbi neprijatelju je stigla pomoć od 20 tenkova i 150 motornih vozila. Zarobljena su 264 neprijateljska vojnika, a ubijeno 380. Naši su imali 57 poginulih i 159 ranjenih.

Bosanski Novi: bombardovana željeznička stanica. Fotografija pronađena kod njemačkog oficira juna 1944.

nismo imali, ova »informacija je veoma uzbunila neprijatelja.³⁵¹

Štab 8. krajiške brigade obavješten je blagovremeno, preko naših saradnika u Bosanskom Novom, o namjerama neprijatelja i o tome je 4. januara 1944. izvjestio Štab 4. divizije. On je pisao da je obavješten da su jedinice 373. legionarske divizije spremne za pokret iz Bosanskog Novog u Banju Luku, da istovremeno neke njemačke jedinice treba da se prebace iz Kostajnice u Bosanski Novi, ali da to ne mogu željezničkom prugom, jer je pokvarena. U isto vrijeme štab 8. brigade molio je za dozvolu da se njegov 4. bataljon vrati na lijevu obalu Sane, a da 6. brigada zauzme svoje stare po-

³⁵¹ AVII, k. 775 A, br. reg. 30-3 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 4. 1. 1944. godine).

Kotarski predstojnik u Bosanskom Novom Ditrih primio je slijedeće anonimno pismo, koje ga je, izgleda, veoma uzbudilo: »Gospodin predstojnik mogu vam javiti da se partizani spremaju na Novi. Osigurajte se sa vojskom i tenkovima što prije... (AVII, k. 202, br. reg. 11/26-2). On je odmah o tome izvještava Njemačko zapovjedništo u Bosanskom Novom i moli da preduzmu potrebne mјere osiguranja, da bi se spriječilo svako iznenadenje. (AVII, k. 202, br. reg. 11/26-1).

ložaje.³⁵² Četvrti bataljon se tada nalazio na sektoru Miljakovci - Ćela, na desnoj obali Sane, 1. i 2. u rejону Hambarine - Bišćani, a 3. bataljon je bio orijentisan prema Bosanskom Novom.

Prema informacijama, kojima je raspolagao Štab briga: de, neprijatelj je i u Prijedoru dobio pojačanje. S druge strane 8. brigada je bila razvučena od Prijedora do Bosanskog Novog, sa bataljonima udaljenim jedan od drugog. Zbog toga nisu stigli da efikasnije koordiniraju svoje akcije i da jedan drugom pruže odgovarajuću pomoć. Prijetila je stalna opasnost da neprijatelj prodre, istovremeno, od Bosanskog Novog prema Prijedoru i iz Prijedora prema Sanskom Mostu i Ljubiji. Na taj način bi naše jedinice bile ispresečane, a Štab brigade bi se našao bez ikakve rezerve.

Zbog toga je Štab 8. brigade u jednom svom pismu od 10. januara 1944. izneo da bismo mogli spriječiti neprijateljski prodor ka Ljubiji i Sanskom Mostu, potrebno je da imamo jedan bataljon kao rezervu u Volaru, za obe grupe, tj. prema Bosanskom Novom i Prijedoru. »Ako prilike dozvoljavaju da 6. brigada prebaci jedan svoj bataljon na Hambarine, naš bataljon bi išao u Volar, gdje bi kontrolisao rijeku Sanu od sela Jugovaca do Vitasovaca i bio rezerva obe grupe«.³⁵³

Štabu brigade je zaista bila neophodna rezerva, ali se i neprijatelj, bez obzira na pojačanja koja je dobijao i znatne jedinice koje su već bile stacionirane u Bosanskom Novom i Prijedoru, nije bar ovom prilikom, usuđivao da istovremeno prodire na oba pravca. Osim toga, osnovno mu je bilo da obezbjedi transport vojske i materijala željezničkom prugom Kostajnica - Bosanski Novi - Banja Luka i obratno.

³⁵² AVII, k. 768. br. reg. 4-1. Tih dana je, tačnije 6. januara 1944., održano savjetovanje političkih komesara bataljona 8. brigade u Ljubiji. Sastankom je rukovodio politički komesar brigade Rade Bašić. Diskutovao se o brigadnom lislu »Borac sa Une« o sanitetu u brigadi itd.

³⁵³ 4VII, k. 775. br. reg. 1-2. Stab 4. divizije je dozvolio nešto kasnije da se 4. bataljon 8. brigade povrati na lijevu obalu Sane, uz napomenu da se moraju postavljati »jače dubinske zasjede bližu Bosanskog Novog« i da se željeznička hruga kida na što većoj dužini. Isto je naređeno i Kozarskom NOP odredu. (Zbornik IV/21, dok. 18).

Trenutno, u najboljem slučaju za njega, on je koordinirao akcije iz Bosanskog Novog i Prijedora, ali je jedinice poslao u susret jedne drugima, upravo onako kako je planirao i izveo akciju (ali bez uspjeha) između 24. i 29. decembra 1943. godine. Ni tada, dakle, nije kretao iz Prijedora prema Sanskom Mostu i Ljubiji i istovremeno od Bosanskog Novog prema Prijedoru.

Neprijatelj je, dakle, 9. januara 1944. krenuo sa dva bataljona 383. puka 373. njemačke (legionarske) divizije pravcem Prijedor - Bišćani - Cikote - Radomirovac. Jedan dio snaga uputio je preko Paleža (k. 187) i rijeke Sane u selo Donju Dragotinju. Ovi dijelovi neprijatelja koristili su isti prijelaz preko Sane kojim su prebacivani ostaci razbijenog 1. bataljona istog puka 28/29. decembra 1943.

Plan neprijatelja je bio da prodorom jačih jedinica u pravcu Radomirovca, a pomoćnim od Donje Dragotinje, napadne naše jedinice s leđa, u selu Cikotama. Istovremeno, dijelovi iste njemačke divizije krenuli su iz Bosanskog Novog prema Blagaju - Vitasovcima - Trgovištu, u susret jedinicama koje su napadale od Prijedora.

To je bio gotov isti plan dejstava kao i 24. decembra 1943, odnosno 28. decembra, kad su Njemci pretrpili ozbiljan poraz u borbi sa jedinicama 8. brigade. Ipak, bila je uočljiva jedna razlika. Upućivanje jednog dijela snaga prema Paležu (k. 187) i prijelaz ovih preko Sane imao je dvostruki cilj: da se obezbjedi i čvrsto čuva prijelaz preko rijeke Sane i izbjegne greška od 28. decembra, a i da se naše jedinice napadnu s leđa u selu Cikotama.

Borbu sa neprijateljskim jedinicama iz pravca Prijedora prihvatio je 1. bataljon 8. brigade i jedna četa 3. bataljona. U borbi koja je trajala čitav dan 9. januara, neprijateljska artilerija je iz Prijedora (3. gorski zdrug) stalno gadala naše položaje.³⁵⁴ Neprijatelj je tek noću odstupio u Prijedor. Kolonu koja je kretala iz Bosanskog Novog dočekale su dvije čete 3. bataljona i nakon borbe, koja je trajala 6 sati, neprijatelj je vraćen ka Blagaju, odakle je otišao za Novi. Gubici neprijatelja su bili: 15 mrtvih i 25 ranjenih.³⁵⁵

³⁵⁴ Zbornik IV/21, dok. 209.

³⁵⁵ AVII, k. 768, br. reg. 26-1 (Petnaestodnevni izvještaj štaba 8. brigade).

Ni ovaj, dakle, pokušaj njemačkih jedinica da nas odbace dalje od komunikacije i željezničke pruge Bosanski Novi - Prijedor i garnizona Prijedor nije uspio. Naredna dva dana neprijatelj je mirovao, ali je već 12. januara izvršio napad preko Blagaja prema selu Vitasovcima. Dočekale su ga jedinice našeg 3. bataljona i odbacile nazad uz nepoznate gubitke. To je ponovio i sutradan, ali ga je 3. bataljon 8. brigade ponovo odbacio.

Jedinice 8. brigade su u prvoj polovini januara 1944. imale 3 poginula borca (od kojih jedna drugarica) i 5 ranjenih.³⁵⁶ Među poginulima je bio i Ljubo Stanarević iz sela Teočaka.

Između 15. i 22. januara jedinice brigade nisu imale dodira sa neprijateljem. Prema naređenju štaba brigade od 15. januara 1944. bataljoni su zauzeli sledeći raspored: 1. bataljon na položaju na desnoj obali rijeke Sane na liniji sela Miljakovci - Ćela, 3. je zamjenio 1. bataljon iznad Prijedora na položaju sela Cikote - Rizvanovići, a 4. bataljon je zamjenio 3. na položajima sela Radomirovac - Vitasovci. (2. bataljon je ostao na istim položajima sela Hambarine).

Noću 14./15. januara poginuo je komandant 2. bataljona 8. kraljičke briga Bc^M Mifoš Balafijević da mu se ništa ne može desiti i da u svakoj prilici i kao komandant bataljona, mora biti na čelu streљačkog stroja, pa i patrole (kao ovom prilikom), on je - iako mu to dužnost nije nalagala - krenuo sa zamjenikom komandanta bataljona Vasanom Đakovićem, komandirom čete Ličinom Vidom i obavještajnim oficirom bataljona Vilijem Šolcom prema Prijedoru, do samog ulaza u grad. U pratnji su imali jednu desetinu boraca 1. čete 2. bataljona. Komandant Balać je želeo da lično izvidi most na ulazu u Prijedor i uhvati odbjeglog borca, dojučerašnjeg domobrana i, kako je bio obavješten, legionara, koji je kao špijun bio ubaćen u naše redove.

Iznenada, došlo je do borbe sa ustašama, koji su se pojavili iza leđa. U pucnjavi i gušanju poginuo je Balać

³⁵⁶ Isto.

Miloš.³⁵⁷ Sahranjen je 19. januara 1944. u svom selu Radiću.

Balač Miloš je bio vrlo poznata i cijenjena ličnost u svom kraju i čitavom Podgrmecu još od prvih dana ustanka. Rođen je 1907. godine u Radiću kod Bosanske Krupe, a vec prvih dana ustanka 1941. postavljen je za prvog komandira Radicke partizanske čete. Iisticao se izvanrednom hrabrošcu i umješnoscu kao komandir čete, a kasnije - formiranjem 8. krajiske brigade - postao je komandant bataljona. Na ovoj dužnosti je i poginuo.

U monografijama i drugim delima ostace zapisani njegovi podvizi u četvrtoj neprijateljskoj ofenzivi - borba na Lastvama u Grmeuu, Bravski Vaganac kod Bosanskog Petrovca, zatim njegovo vješto rukovodjenje bataljonom za vrijeme borbi u Cazinskoj krajini - april - juni, 1943. i u drugim prilikama. Otuda i veliko iznenade - nje i žalost u brigadi i Podgrmecu zbog njegove pogibije.

Od 22. januara do 2. februara 1944. iz dana u dan rušena je željeznička pruga između Bosanskog Novog i Prijedora i postavljane zasjede. Sva nastojanja neprijatelja da ovu prugu opravi i osposobi je za transport, ostali su bez uspjeha. A sama njegova upornost da to izvrši svjedočila je koliko mu je značio ovaj pravac od Bosanskog Novog prema Banja Luci. Saobraćaj na ovim pravcima bio je potpuno paralisan.

Samo je 4. bataljon 8. brigade npr. u toku noći 22/23. januara u visini sela Vitasovaca ponovo porušio željezničku prugu na šest mjesta od po 150 m, a sjutradan su već iz Prijedora za Bosanski Novi krenula dva oklopna voza da je poprave. Vatrom iz protivtenkovske puške i automatskog oružja, neprijatelj je bio primoran da se vrati neobavljenog posla. Morao je pokušati cestom. Iz Prijedora je krenuo sa 156 kamiona, uz pratinju 20 tenkova (bijelo ofarbanih). Četvrti bataljon je oštetio 7 kamiona, koji su se nasukali u jarak sa strane puta. Prethodno je isto učinio 3. bataljon u blizini

³⁵⁷ AVII, k. 775 A, br. reg. 4-2 - Stab 4. krajiske divizije u svom pismu svim štabovima brigada ove divizije, a povodom pogibije Baiaća Miloša, posred ostalog, kaže: »... Stabovi i rukovodioci preduzeće najenergičnije mjeru da niži rukovodioci i borci otpravljaju svoje dužnosti pravilno i korisno. Najstrožije se zabranjuje istrčavanje rukovodioca u borbi ispred jedinica. ... Izuzetak čini juriš, gdje moraju kretati naprijed svi rukovodioci i borci zajedno. . . «

selu Cikota. Otvarajući žestoku vatru iz artiljerijskih oruđa i automatskog oružja, koristeći i oklopni voz koji je mogao stići do sela Vitasovaca, kamioni su nastavili put za Bosanski Novi, ali se njih 50 moralо vratiti u Prijedor. »... Broj neprijateljskih gubitaka nije nam poznat« - javljaо je Štab brigade u svom izveštaju 24. januara 1944. »Gubici su prični, a iz kamiona se čuje dreka i jauci...³⁵⁸

Do plijena se obično nije moglo doći. Takav je bio i navedeni slučaj. Naše su zasjede, naime, najčešće bile na lijevoj obali rijeke Sane, a željeznička pruga i cesta na desnoj. Četvrti bataljon je, zbog toga, noću 25/26. januara uputio na desnu obalu Sane kod sela Petkovca dvije čete, a slijedeće noći i treću. Iste noći su borci ovog bataljona, uz pomoć kožarske omladine, digli u vazduh 4 km pruge između željezničke stanice Blagaj i Svodna.³⁵⁹

NAPAD NA UPORIŠTE BLAGAJ

Koristeći svoje prisustvo na desnoj obali rijeke Sane 4. bataljon je pokušao da 28/29. januara likvidira neprijateljsko uporište Blagaj. Bio je to suviše veliki zaloga za jedan bataljon. Naime, ovo uporište je bilo za neprijatelja veoma važno. Ono je, prvo bila značajna predstraža garnizona Bosanski Novi (udaljeno svega 6 km), drugo, povezano je cestom sa Suhačom i dalje na jug sa Sanskim Mostom, i treće, neprijatelj je držeći ovdje svoje jedinice bio u mogućnosti da efikasnije čuva željezničku prugu i da sa ovog mjesta obezbjeđuje njenu opravku oko Vitasovaca i Svodne. Zahvaljujući cesti od Blagaja prema Suhači, neprijatelj je često upućivao dio svojih jedinica (obično tenkova) pravcem Bosanski Novi - Blagaj, a zatim je pokušavao da napadom sa fronta i obuhvatom od Blagaja opkoli i uništi naše jedinice na ovom pravcu. Zbog svega ovog u uporištu Blagaj bile su organizovane dvije linije odbrane sa veoma efikasnim vatrenim sistemom.

³⁵⁸ AVII. k. 775 A, br. reg. 4-2. • :

³⁵⁹ AVII, k. 775 A, br. reg. 7-2.

Četvrti bataljon 8. brigade mogao je da napada sa dvije čete (1. i 3.) jer je 2. četu morao da uputi na obezbjeđenje prema Bosanskom Novom. Ove čete uspjele su da zauzmu prvu liniju rovova, ali dalje nijesu mogle. Neprijatelj je davao ogorčen otpor, obilato se koristeći ručnim bombama i automatskim naoružanjem. Zbog velikih gubitaka - 15 ranjenih i 2 poginula - čete su odstupile.³⁶⁰ Napad, dakle, na uporište Blagaj nije uspio.

Jedan od poginulih bio je Krljić Nikola, rođen u selu Lipi kod Bihaća, član KPJ, sahranjen u Devetacima kod Bosanskog Novog, a drugi Babić Dušan, borac 3. čete 4. bataljona. Među ranjenima bili su: desetar Pašić Dušan, Karanović Smail, vodnik Bojić Luka i Zorić Boja, koja je ostala 100% invalid.³⁶¹

Dva dana poslije neuspjelog napada na uporište Blagaj, neprijatelj je - sa svim svojim snagama iz ovog uporišta - krenuo prema selu Petkovcu i ovdje napao položaje 4. bataljona.

Istovremeno je cestom Blagaj - Vitasovci uputio 11 kamiona uz pratnju oklopног voza. Namjera mu je bila da protjera naše jedinice sa ovog terena na desnu obalu rijeke Sane i opravi željezničku prugu u visini Vitasovaca. Nije uspio ni jedno ni drugo.

Neprijatelja, koji se kretao prema Petkovcu, vjerovatno njegova lijeva pobočnica, dočekao je naš 4. bataljon. Pušten je na blisko odstojanje, a došlo je i do borbe prsa u prsa u kojoj je neprijatelj, i pored ogorčenog otpora, morao da se povuče. Ovdje je imao 7 poginulih i 23 ranjenih. Dvojicu poginulih (jedan je bio oficir) nije uspio odvući. Naš 4. bataljon je u ovoj borbi imao 7 ranjenih boraca.³⁶² Kolonu kamiona dočekale su sa lijeve obale rijeke Sane dvije desetine 1. bataljona 8. brigade. I ovdje je neprijatelj imao 3 poginula

³⁶⁰ AVII, k. 775 A, br. reg. 7-2. Prema izvještaju štaba 8. brigade od 31. 1. 1944. uporište Blagaj branilo je 108 legionara, a 28. 1. 1944. pred sam napad stiglo je pojačanje od 40 vojnika (mitraljesko odjeljenje). AVII, k. 775 A, "br. reg. 6-2.

³⁶¹ AVII, k. 459 br. reg. 8/2-3 i IRP BiH 6/181-182.

³⁶² Isto.

i 11 ranjenih vojnika. Prugu nije uspio da popravi, već je bio prinuđen da se povuče.³⁶³

Ovakvi napadi neprijatelja na naše jedinice i pokušaji da opravi željezničku prugu Bosanski Novi - Prijedor ponovili su se 1. i 2. februara. Opet bez uspjeha.

Između 5. i 18. februara 1944. jedinice 8. krajiske brigade nisu imale dodira sa neprijateljem,³⁶⁴ U to vrijeme³⁶⁵ 5z vršeria je-T~izmjena položaja sa 6. brigadom, (ako aaTiu'sv-e jedinice 8. brigade prešle' na desnu obalu Sane, južno od kommunikacije i željezničke pruge Prijedor - Banja LuKa. Pri tome je 1. bataljon zauzeo položaje u rejonom sela Krivaje, isturajući desno bočno osiguranje prema Kumbaruši (tg. 354). Bataljon je dobio zadatku da što dublje istura "pätnote prema željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka i kontrolise seoski put koji od Omarske vodi prema Krivaji, odnosno Marićkoj. Qqjgi bataljon je zaposjeo položaje ü, rejonu sela Busnovyfoko-ll-km s-i'od Sanskog Mosta), sa zadatkom da ispita kojim jedinicama neprijatevvrš pokrete od sela Omarske prema Kozarcu i obratno, a ujedno da provjeri da li na ovom dijelu, uz prugu, neprijatelj raspolaže drvenim bunkerima i sa kolikim posjedama.³⁶⁶ Treći bataljon zauzeo položaje lijevo od 2., a trebalo je, između ostalog, da ispita stanje neprijateljske posade u Kozarcu. Četvrti bataljon se smjestio u rejonom sela Miljakovaca, sa zaHaflćom da kontrolise sela Ćelu i „Saničane, nedaleko od Prijedora, zatim put koji vodi od Prijedora prema Ćeli i da provjeri kakva osiguranja neprijatelj ima na željezničkoj pruzi između Prijedora i Kozarca.

Štab brigade sa tehničkom četom smjestio se u selo Busnovima, u kućama Savića.³⁶⁷ Zadatak 8. brigade bio je da kontrolise i ruši željezničku prugu Prijedor - Banja Luka i

³⁶³ AVII, k. 775, br. reg. 7-2.

³⁶⁴ AVII, k. 775 A, br. reg. 7-2, i br. reg. 9-2.

³⁶⁵ AVII, NAV-N-T-314, F-564/231-231 - Četvrti bataljon 8. brigade dobio je i zadatku da osigura prebacivanje žita iz Kozare preko Garavca i Ćele za Podgrmeč.

da zatvara pravac od Prijedora prema Sanskom Mostu. Bataljoni su bili bliže jedan drugom, pa je i međusobna saradnja i pomoć mogla biti brža i efikasnija. Zato je štab 8. brigade u svom naređenju od 11. februara 1944. iz.nio:

»... Za izvršenje ovog zadatka bataljoni će, kao i do sada, u slučaju borbe na sektoru jednog ili više bataljona stupiti odmah u akciju, tukući neprijatelj bočno i zabacujući mu se za leđa...³⁶⁶

Istovremeno brigada ima zadatak i da - u slučaju napada neprijatelja na Sanski NOP odred pravcem Banja Luka - Bronzani Majdan - Sanski Most, a pogotovu eventualnog povlačenja ovog odreda - napada desni bok i leđa neprijatelja. Na ovaj način treba pomoći Sanskom NOP odredu i sa njim sadejstvovati.³⁶⁷ (Do ove situacije, međutim, za vrijeme boravka brigade na ovom sektoru nije došlo).

NAPAD NEPRIJATELJA KOD SELA MILJAKOVACA I RAKELIĆA 21. FEBRUARA I 7. MARTA 1944.

U toku noći 18/19. i 20/21. februara dijelovi 3. i 4. bataljona rušili su željezničku prugu nedaleko od Prijedora i između željezničkih stanica Kozarac i Omarska. Sjutradan, 21. februara jače neprijateljske jedinice (oko jedna bojna Nijemaca, legionara i četnika) krenule su prema položajima 4. bataljona u sela Bastasi - Čela.

Krećući se u nekoliko manjih kolona preko sela Gomjenice i Mršića, neprijatelj se u visini željezničke stanice Baltine Bare razvio u strelce. Imao je namjeru da svojim desnim krilom preko zaseoka Ramića zauzme groblje u Ćeli (k. 205), a zatim da produži prema selu Miljakovcima. Lijevo krilo je uputio preko Bastasa (k. 178). Prema onome kako se kretao i kako je izvršio juriš na pomenute kote, Štab brigade je zaključio da neprijatelj ima namjeru da »iznenadi

^{366*} AVII, NAV-N-T-314, F-564/231-232.

³⁶⁷ Isto. - Dolaskom 8. brigade na sektor Prijedora Štab brigade se prvo smjestio u Donju Ljubiju, a zatim u selu Busnovima. Veoma značajnu ulogu u vezama štaba brigade sa jedinicama imali su kuriri štaba: Kantar Rade, rukovodilac kurira pri štabu, Lukić Marinko, Došenović Uroš, Karanović Dušan, Vignjević Đane, Babić Mirko (prema sjećanju Bašić M. Milana). Sve su zadatke uspješno obavili.

naše snage, da se po mogućству dočepa našeg teškog naoružanja i istovremeno izvrši pljačku ovih sela, jer su sa sobom vukli i 40 saonica... »³⁶⁸

Borba je počela oko 5,30 časova. Prvi juriš neprijatelja na k. 205 i k. 178 odbijen je. To je izvazvalo izvjesno kolebanje neprijatelja, jer nije postigao očekivano iznenađenje. Pošto se malo sredio, obnovio je napad, ali su i borci 4. bataljona pružili žilav otpor. U toku novog napada neprijatelja, dijelovi 3. bataljona su takođe usredsredili svoj napad na njegov lijevi bok. Štab brigade je iznio da su se juriši i protivjuriši smenjivali nekoliko puta i da je na kraju neprijatelj oko 11 sati, bio prisiljen na povlačenje prema Prijedoru.

U povlačenju prema Prijedoru neprijatelj se štitio jakim bočnim osiguranjem, a zbog relativno brisanog prostora naši nisu vršili gonjenje prema Gomjenici. Osim toga naše jedinice nijesu izvršile ni energičniji napad jačim jedinicama na lijevi bok neprijatelja u trenutku njegovog kolebanja, poslije neuspjelog prvog juriša. Neprijatelj je imao 15 poginulih i oko 20 ranjenih, ali se do plijena nije moglo doći.

U ovoj borbi poginuo je Smiljanić Đoko, bombaš 3. čete 4. bataljona, omladinac - skojevac. Ušao je dobrovoljno u bombaško odjeljenje Save Lakića, još oktobra 1943. godine. Poginuli su i borci Atlija Đuro, rođen 1921. u Kulen Vakufu, Filipović Sava iz 3. čete 4. bataljona i Kovačević Dušan. Imali smo tada i 7 ranjenih. U toku borbe neprijatelju su se predali bivši domobran i dva, tek pristigla, novomobilisana borca iz 3. bataljona.³⁶⁹

³⁶⁸ AVII, k. 775 A, br. reg. 8-2.

Prema dopisu štaba 4. kраjiške divizije od 16. februara 1944. godine, u Prijedor i okolna mjesta stige su jedinice t.v. »Plave divizije« (392. legiōnarska divizija) kao posadne jedinice, koje bi imale da dejstvuju protiv narodnooslobodilačke vojske na ovim sektorima. Jedinice koje su se dotada nalazile u garnizonima Prijedor, Bosanski Novi, kreću na Istočni front. Štab divi/je zahtjevao je od svojih brigada da dobro organizuju izviđanje i obavještajnu službu na pravcima ovog djelovanja i da budu spremne na jače udare neprijatelja (AVII, k. 1628, br. reg. 24-5).

³⁶⁹ AVII, k. 775 A, br. reg. 8-2 i k. RP 6, br. reg 3/1 (Izvještaj štaba 8. brigade i spisak poginulih).

Zanimljiv je stav brigadnog komiteta SKOJ-a 8. brigade marta 1944. godine. U svom izvještaju od 1. aprila piše: »... Da bi pojačali borbenost mi smo primjenili kriterijum pri primanju u SKOJ, da svaki onaj koji nije bio bombaš ili puškomitrailjevac nije mogao da bude ni član SKOJ-a...« (IRP BiH, 6/529-530). Kao što se vidi, veoma oštar kriterijum.

I kasnije, 7. marta, neprijatelj je krenuo sa tri kolone od Prijedora u pravcu sela Miljakovaca i Rakelića, sa namjerom da ponovo napadne jedinice 4. bataljona. Dočekan samo od naših prednjih dijelova odmah je pobjegao za Prijedor. Prema naređenju štaba 4. divizije, 1. bataljon 8. brigade upućen je toga dana na cestu Banja Luka - Prijedor. Prilikom prelaska preko željezničke pruge porušio ju je u dužini od 150 m, a nešto prije toga, kod željezničke stanice Šušnjari, ubio je 5 neprijateljskih vojnika, dok su se trojica predala.

ZASJEDE 1. I 2. BATALJONA 8. BRIGADE NA
ŽELJEZNIČKOJ PRUZI PRIJEDOR - BANJA LUKA
14. I 17. MARTA 1944.

Poslije manje-više uspješnih borbi dijelova 2. bataljona u sadejstvu sa jedinicama 6. krajiške brigade oko Prijedora³⁷⁰ 1. bataljon 8. brigade postavio je 13/14. marta neprijatelju zasjedu na dijelu željezničke pruge Prijedor - Banja Luka, između željezničke stanice Omarske i Piskavice. Naime, neprijatelj je gotovo svakodnevno nastoјao da ovu željezničku prugu popravi, jer je mogao da je koristi samo od Banja Luke do Ivanjske. Dalje, do Omarske, odnosno Prijedora, nikako ili vrlo neredovno i riskantno. Zbog toga su pojedina njegova uporišta na ovoj liniji bila najčešće otsjećena. U selu i na željezničkoj stanici Ivanjska imao je npr. relativno jake jedinice - 1. bojnu 13. lovačke pukovnije sa 2 hauvice, 3 brdska topa, 8 teških mitraljeza, 6 teških minobaca,

³⁷⁰ Štab 6. krajiške brigade, čije su jedinice držale položaje prema Prijedoru na lijevoj obali Sane, riješio je da noću 8/9. marta sa svojim jedinicama, uz sadejstvo dijelova 8. brigade, napadne neprijatelja na položajima Bišćani - Rizvanovići - Hambarine. Svojevremeno ove položaje su držale jedinice 8. brigade. Ovom napadu sadejstvovale su dvije čete 2. bataljona 8. brigade, koje su napadale neprijatelja kod tzv. Žegarskog mosta. Neprijatlj je protjeran u Prijedor, ali napad u cjelini nije uspio »uslijed povlačenja 3. bataljona 6. brigade, kome prvi nalet nije uspio. Povukle su se, zato i naše snage« - pisao je Štab 8. krajiške brigade. Dijelovi 2. bataljona napali su 12/13. marta neprijatelja u selu Tukovima, ispred samog garnizona Prijedor. Neprijatelj je isteran iz rovova, ali se zabarikadiraо u jednu kuću i čekao pomoć iz Prijedora, koja je naznad stigla. Inače bi ovdje bio uništen. Neprijatelj je imao 35 poginulih. Mi smo imali 7 ranjenih (AVII, k. 768 A, br. reg. 5-2 i k. 775, br. reg. 11-2).

cača, 30 puškomitrailjeza itd. Tu se u aprilu nalazio i stožer ove pukovnije. Međutim, one su sa jedinicama u Omarskoj, tih martovskih dana 1944. mogle održavati vezu i koordinirati akcije samo putem radija. U Omarskoj sa polovinom marta zatekao i oklopni voz, bez mogućnosti da se probije do Ivanjske.³⁷¹

Prva i 2. četa 1. bataljona zauzele su položaje sjeverno od željezničke pruge - sela Niševići, zaselak Kele i južno: Plavljeni k. 201 (sve oko 3 km j-i od Omarske), a 3. četa postavila je zasjedu prema željezničkoj stanici Ivanjska kod za-seoka Adamovića.

Neprijatelj je 14. marta krenuo sa oklopnim vozom, vojskom i radnicima na opravku željezničke pruge. Zasjeda je bila spremna za doček, ali nažalost, pored svim mjera opreznosti, nju je prokazao neki četnički jatak. Istina, neprijatelj nije bio tačno obavješten gdje se zasjeda nalazi. Otvorio je topovsku paljbu u pravcu naših položaja, ali neprecizno, više nasumce. Neprijatelj je nastupao oprezno, a kad je prišao zasjedi čete su poslije paljbe izvršile juriš i natjerali ga u bjegstvo ka Omarskoj.³⁷² Tom prilikom je novom protivtenkovskom puškom pogodjena lokomotiva oklopног voza. Voz je najpre stao na pruzi, ali je, ipak, polako i nesigurno stigao do Omarske.

Neprijatelj je imao 8 poginulih i 15 ranjenih vojnika. Dva vojnika su ostala na pruzi, a ostale je uspio odvući u Omarsku. Naš bataljon nije imao gubitaka. Zaplijenjena su 2 karabina i 600 metaka.³⁷³

Slijedeća zasjeda 1. i 2. bataljona 8. brigade, donijela je 17. marta, pun uspjeh. Ona je postavljena gotovo na istom mjestu gdje i prethodna, između željezničkih stanica Omarska i Piskavica, a na mjestu gdje rječica Brkloš prolazi ispod željezničke pruge postavljena je mina za oklopni voz. Druga

³⁷¹ AVII, k. 460 A, br. reg. 31/1-10.

³⁷² AVII, k. 775 A, br. reg. 12-2.

³⁷³ Isto.

, , .

zasjeda postavljena je pobočnicama neprijatelja, koja se kretala iznad željezničke pruge.

U toku noći 16/17. marta izvršene su temeljite pripreme jedinica. Javlјali su se dobrovoljci za bombaše i minere. Mujo Ališić, koji je u brigadu stigao samo nekoliko mjeseci ranije, dobrovoljno se javio za dizanje voza u vazduh. Njemu se odmah priključio i Dane Santrač. A i Husein Delić iz 2. bataljona zauzeo je svoje mjesto među bombašima. U zoru 17. marta postavljena je mina ispod željezničkih šina, a Mujo Ališić i Dane Santrač izvukli su kabl od pruge samo 100 metara i ušli u potok Brkloš da čekaju.

Neprijatelj nije bio obavješten o našoj zasjedi, iako je mogao očekivati. Ipak je oklopni voz iz Omarske sa vojnicima krenuo oprezno. Nešto ranije krenula su bočna osiguranja, zahvatajući padine Gradine.

Odjeknula je eksplozija mine, i oklopni voz se prevrnuo. Kod neprijatelja je nastala panika. Na to je Milan Bubulj, vodnik u 3. četu 1. bataljona komandovao juriš. Krenule su i ostale jedinice. Puškomitralscji Savić Gojko i Pejić Ivan potrcali su prema oklopnom vozu među prvima, otvarajući brzu paljbu. Sa njima je bila i Mara Kovačević iz 3. čete 1. bataljona. Među prvima je stigla na prugu, ubila dva Nijemca i počela da razoružava domobrane.³⁷⁴

Izvjestan broj neprijateljskih vojnika, koji su se nalazili oko preturenog voza, branio se očajnički i uspjeo je da se održi sve dok nijesu stigla dva nova voza, koji su na brzinu popravili prugu i odvukli oklopni vagon. Pobočnica i jedan broj neprijateljskih vojnika oko voza izginuli su ili zarobljeni.

Neprijatelj je iz Ivanske uputio prema Piskavici odnosno prema selu Kneževići (k. 205) i zaseoku Ševe (k. 219), dvije satnije. Ali, ne samo da bi ove sante zakasnile u pružanju pomoći oklopnom vozu kod Omarske, čak i da su stigle na mjesto događaja, već su još u pokretu bile razbijene i vraćene u neredu nazad.

³⁷⁴ AVII, k. 768 A, br. reg. 8-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 19. 3. 1944) i k. 770, br. reg. 34-2.

³⁷⁵ Isto.

U ovim borbama 1. i 2. bataljona 17. marta 1944. poginula su 54 neprijateljska vojnika (od kojih 6 Nijemaca), ranjena su 26, a 45 su zarobljena. Među zarobljenima su bili po jedan poručnik, narednik i razvonik i 4 vodnika.

Zaplijenjena su: 4 »šarca«, 9 strojnica, 7 pištolja, 33 puške, 2 dvogleda. Zaplijenjena municija je potrošena u toku borbe, a uništена je i lokomotiva oklopnog voza.

Naše jedinice su imale 3 ranjena, od kojih jedan teže, a jedan je nestao.³⁷⁶

Prema izvještaju štaba 8. brigade od 19. marta 1944. u ovim borbama su se naročito istakli: Husein Delić, bombaš u 2. bataljonu, Petar Pustinjak, puškomitraljezac, Sava Pašić, puškomitraljezac u 2. bataljonu, Đoko Krstić, desetar, Mujo Ališić, miner minerskog voda, Dane Santrač, miner, Bubulj Milan, vodnik u 3. četi 1. bataljona, Mara Kovačević, borac u istoj četi, Gojko Savić i Ivan Pejić puškomitraljesci u 1. bataljonu, Đoko Krtinić - desetar u 2. bataljonu i kurir bataljona Milan Jeličić.

Štab 8. brigade predložio je štabu 4. divizije da se ovi drugovi i drugarica Mara Kovačević, kao i čitav minerski vod 8. krajiške brigade pohvale za uspješno izvršene zadatke i pokazanu ličnu hrabrost³⁷⁷ Štab 4. divizije usvojio je prijedloge o pohvalama i o tome izdao Naredbu br. 11 od 28. marta 1944.

Noću 19/20. marta, 3. i 4. bataljon 8. brigade postavili su zasjedu neprijatelju kod željezničke stanice Hadžimehtići, na željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka.³⁷⁸ U isto vrijeme ukopana je i mina ispod pruge.

³⁷⁶ AVII, k. 768, br. reg. 8-2. - U izvještaju Operativnog odjeljenja Ministarstva NDH za 17. 3. 1944, pored ostalog stoji da je oklopni vlak, koji je uz osiguranje vozio iz Omarske ka Ivanjskoj, naišao kod sela Kremenviči na jak neprijateljski otpor, da je strojovoda pogoden sa dva protukolska pogotka, da je oštećen iskliznuo. Dalje se iznosi da je osiguranje upućeno iz Ivanjske naišlo na jak neprijateljski otpor kod sela Kneževića (8 km od Ivanjske). Tek nakon ogorčene »borbe uz zalaganje topničtva« skršen je neprijateljski otpor. Osiguranje se vratilo u Ivanjsku, dok je oštećeni vlak ostao na pruzi. . . « Ni riječi o gubicima toga dana nije bilo.

³⁷⁷ AVII, k. 770, br. reg. 33-2 i 34-2.

³⁷⁸ Na karti 1:100.000 nema ove željezničke stanice, ali se nalazi između Omarske i Kozarca.

Neprijatelj, koji je krenuo iz Omarske radi osiguranja željezničke pruge, stao je. Do naše zasjede nije stigao, već se ubrzo vratio. Bio je obavješten o našoj zasjedi od nekih četničkih jataka. Nešto kasnije, iz Prijedora je krenuo oklopni voz, koji je takođe nedaleko od naše zasjede stao. Vjerovatno je očekivao našu zasjedu negdje u blizini, možda je o tome bio i obavješten. Da bi neprijatelja ipak uvukao u klopu komandant 4. bataljona Uroš Vučanović poslužio se lukavstvom. Naredio je četi koja je bila najbliža vozu da bježi, ali tako da je neprijatelj vidi. I zaista, neprijatelj je otvorio vatru u pravcu naše čete, a odmah zatim voz je krenuo prema Omarskoj. Naišao je na minu i odleteo u vazduh. Čete su zatim izvršile juriš, ali neprijatelj nije pružao otpor. Svi njegovi vojnici i starješine izginuli su od eksplozije mine, ukupno njih 20, među njima i jedan poručnik i 3 podoficira.

Zaplijenjeno je 5 puškomitrailjeza »Brno«, jedan top »Pito« sa 18 granata, 4.000 metaka za puškomitrailjez, 20 ručnih bombi i neki dijelovi teških mitraljeza. Uništena je lokomotiva, oklopni vagon i spaljeno 6 vagona. Naši bataljoni nisu imali ni poginulih, ni ranjenih.³⁷⁹

0 ČETNICIMA NA SEKTORU BANJA LUKA - PRIJEDOR

U toku marta 1944. zasjede koje su naše jedinice postavljale neprijatelju na željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka, bile su dva puta otkrivene -f-3-14rT 19 JuaBa³⁸⁰. Osim toga četnici su iz Prijedora, 13. marta, izvršili i napad na 4. bataljon 8. brigade.

Moguće je da su Nijemci i ustaše mogli i na drugi način otkriti naše namjere, a ne samo preko civila na ovom terenu. Naime, u našim jedinicama veoma dugo su se znale ko-

³⁷⁹ AVII, k. 768 A, reg. br. 9-2 (Prema izvještaju štaba 8. krajiske brigade od 21. marta 1944. godine).

- Ministarstvo oružanih snaga NHD, u svom dnevnom izvještaju od 22. marta 1944.javljalo je da je stanje kod Prijedora i Banja Luke i dalje ozbiljno, da je 20. marta kod Hadžimehtića od mine uništen jedan njihov oklopni vlak i da su poginuli 1 njemački i 1 domobranski narednik i 4 domobrana.

³⁸⁰ AVII, k. 775 A, br. reg. 12-2 i k. 768 A, br. reg. 9-2.

ristiti iste šifre u radio i telefonskom saobraćaju između štabova. Bilo je često i naivnosti, nehata i nevjericu da neprijatelj može prisluškivati naše razgovore i dešifrovati naše izvještaje, i da to faktički čini. Neprijatelj je, ponekad, iako ne uvijek, ipak bio tačno obavješten. Znao je, da se potjetimo, koje se jedinice 8. brigade nalaze prema Bosanskom Novom uoči njegovog napada 24. decembra 1943. godine. Istina, nije tačno znao koje su sve naše jedinice tada bile prema Prijedoru.

Zbog toga je štab 4. kraljičke divizije predlagao štabu 5. korpusa da se izmjeni šifra za saobraćaj između štabova, jer je »već dugo vremena u upotrebi, te bi za nju, nekim slučajem i neprijatelj mogao saznati...«³⁸¹ Međutim, ovdje se, po svoj prilici nije radilo o tome. Naime, u Prijedoru se, u vrijeme boravka brigade na ovom terenu, nalazila grupa četnika Vase Mijatovića.³⁸² Bili su to seljaci mahom iz obližnjih sela, dijelom silom mobilisani. Rijede su ulazili u grad i, uglavnom, su se nalazili oko sela Gomjenice, pored Prijedora. Iako su vrlo dobro sarađivali sa Njemcima, izbjegavali su centar grada (osim ako su bili pijani), zbog antagonizma i ljubomore između njih i ustaša. Četnici, razumije se, nisu imali nikakav ugled u Prijedoru, a pogotovo nikakav politički uticaj u gradu i okolini, ali su se, pod okriljem Njemaca, šepurili, služili im kao obavještajci, koristeći pritom i svoje jatake u nekim selima.

Što se tiče naše popune, u izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu od 12. novembra 1943. kaže se da ima izgleda da bi se u nekim selima oko Mrkonjića i Banja Luke mogao mobilisati veći broj boraca, jer se prilikom prolaska naših brigada osjetilo da narod simpatiše našu borbu.³⁸³ Moguće da je, u vremenu novembra 1943. - februara

³⁸¹ AVII, k. 768, br. reg. 18-2.

³⁸² u vrijeme napada na garnizon Prijedor 6/7. septembra 1944. i prema jednom izvještaju iz tog vremena, oko Prijedora je bilo oko 400/500 četnika. Drugi podatak, opet iz septembra 1944. navodi da ih je bilo oko 300 (AVII - mikrofilm, NAV-N-T-311, br. reg. F-193, odnosno Zbornik IV/29, dok. 182).

³⁸³ Arhiv CK SKJ, br. reg. 5218.

1944. godine, 6. krajiska brigada prikupila nešto boraca sa ovog terena. Međutim, 8. brigada je u tome imala slabog uspjeha. Na svim sektorima gdje se brigada dotada nalazila partiskske i skojevske organizacije intenzivno su radile sa narodom, a posebno sa omladinom. Taj slučaj bio je i ovdje. U toku marta 1944. održane su četiri konferencije sa narodom i omladinom, tri kulturno-prosvjetne priredbe, formirane su organizacije USAOJ-a itd. U partijskom izvještaju zamjenika komesara 8. brigade od 29. 3. 3944. na jednom mjestu se kaže:

»... Politički rad na terenu bio je aktivran, ali rezultati su nepotpuni. Naime, uspjeli smo da umnogome potisnemo četnički uticaj, koji je u početku bio osjetan i jak, ali nismo uspjeli da mobilišemo gotovo ništa, a prema brojnom stanju naše brigade može se lako zaključiti da je mobilizacija najoštijiji problem...«³⁸⁴

Brigadni komitet SKOJ-a pokušavao je, preko organizacija SKOJ-a u bataljonima, da u martu i aprilu 1944. formira odbore USAOJ-a po selima. Nešto je i učinjeno, ali dosta teško jer se prvo moralo, raditi sa starijim kako bi ih ubijedili da puštaju svoju djecu na konferencije. Organizacije SKOJ-a 8. brigade išle su i na formiranje radnih četa na terenu, bar tamo gdje su već formirane organizacije USAOJ-a (Marićka, Busnovi), samo radi okupljanja omladine i razbijanja uticaja četnika.³⁸⁵ Uporno i sistematski radilo se i dalje, sa manje ili više uspjeha. Očigledno je, ipak, da je budnost u našim jedinicama moralu biti bolja, da bi se onemogućilo četničkim i drugim elementima da otkrivaju namjere naših komandi i štabova.

³⁸⁴ IRP BiH - 7/374-375.

³⁸⁵ IRP BiH - 6/529-530. U 8. brigadi je krajem marta bilo 309 članova SKOJ-a, a od toga 33 drugarice. Još uvjek je van SKOJ-a bilo 388 omladinaca, a od toga 24 drugarice.

Krajem 1943. prema izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, brojno stanje četnika u Bosanskoj krajini je bilo: grupa Rade Radića u centralnoj Bosni - oko 1.900, grupa Drenovići u Manjači i oko Banja Luke - oko 800, oko Glamoča oko 150 i grupa popa Đurića na granici između Knina i Grahova oko 3.000 - svega oko 5.800 (Arhiv CKSKJ, br. reg. 5218).

NEUSPIO NAPAD NA UPORIŠTE ŽELJEZNIČKE STANICE KOZARAC 26/27 MARTA 1944.

Na željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka, na oko 8 km od Prijedora, nalazilo se uporište na željezničkoj stanici Kozarac, koje su branili dijelovi 13. lovačke pukovnije. U to vrijeme pruga prema Piskavici bila je porušena i neprijatelj je uporno nastojao da je popravi. Teren oko uporišta Kozarac je ravničast, sa riječicom Gomjenicom i Crnjom u blizini, a između Prijedora i Kozarca nalazili su se zaposednuti bunkeri. Omarska, koju je takođe držao neprijatelj, udaljena je od Kozarca svega oko 8 km. Tako je neprijatelj bio u mogućnosti da vrlo brzo interveniše iz Prijedora i Omarske. Možda i istovremeno. U tom slučaju povlačenje naših jedinica ovim terenom preko Gomjenice i Crnaje, pod vatrom neprijatelja, bilo bi veoma teško. Zbog svega toga, likvidacija uporišta na željezničkoj stanici Kozarac morala se obaviti energično i u toku noći.

U napadu je učestvovalo deset četa 8. brigade, podijeljene u dvije grupe: četiri čete sa dva protivkolska topa napadale su na uporište, a slijedeće dvije upućene su u zasjedu prema selu Omarskoj. Drugu grupu sačinjavale su četiri čete, od kojih su tri bile u zasjedi prema Prijedoru, a jedna je napadala bunkere između Kozarca i Prijedora. Ova je četa imala na raspolaganju protivkolski top. Prema planu, napad je trebalo da počne u 24 časa 26/27. marta 1944. godine.³⁸⁶

Napad je, međutim, otpočeo sa tri časa zakašnjenja. Štab brigade je u izvještaju kao razlog naveo nedovoljan broj vodiča, koji se nijesu mogli naći. Osim toga, protivkolski topovi nijesu došli do izražaja. Jedan (od 52 mm) se pokvario posle trećeg ispaljenog hica, a drugi (37 mm) nije ni stupio u dejstvo, jer je nišandžija još u početku ranjen.

Čete su se podvukle pod bunkere, ne otvarajući vatru, i čekale dejstvo naših topova. Pošto do toga nije došlo, u zoru su se povukle. Imali smo 3 poginula i 6 ranjenih. Među

³⁸⁶ AVII, k. 775 A, br. reg 13-2 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 27. marta 1944. godine). U izvještaju štaba brigade ne govori se koje su čete napadale uporište, kojim su se pravcem kretale, gdje su se tačno nalazili bunkeri na željezničkoj pruzi.

poginulima je bio i Ilija Zorić, vodnik voda u 2. četi 4. bataljona iz sela Lipe.³⁸⁷

NAPAD NEPRIJATELJA 29. MARTA I 6. APRILA NA 4. BATALJON 8. BRIGADE

Ovo je bio treći napad neprijatelja istim pravcem Prijedor - Gomjenica - Miljakovci i na isti bataljon otkako se brigada nalazila na ovim položajima. Prvi je bio 21. februara, a drugi 7. marta 1944. godine. U drugom napadu dočekali su ga samo naši prednji dijelovi. Odmah se povukao. Sada je, međutim, napadao jačim snagama, sa namjerom da svojim desnim krilom obuhvati naš bataljon u selu Miljakovcima i da mu se, po mogućству, zabaci za leđa.

U prvom naletu imao je djelimičnog uspjeha. Uspio je da lijevo krilo 4. bataljona kod sela Ćele odbaci prema Miljakovcima na položaje Miljakovci (k. 232 i k. 235) i zaselak Topići. Ali je desno krilo istog bataljona na groblju sela Ćele pružilo žilav otpor. Štab 8. brigade je izvjestio da je naročito teška borba vođena na groblju u Ćelama, gdje je neprijatelj uz pomoć artiljerije iz Prijedora pokušavao svim silama da ovlada grobljem. To mu nije pošlo za rukom. Neprijatelj je tu pretrpio i najveće gubitke.³⁸⁸ Ovo je upravo odlučilo ishod borbe toga dana. Prvo otpor naših jedinica na desnom krilu, a zatim napad u lijevi bok neprijatelja od Ćela, natjeralo je neprijatelja na uzmicaje, a zatim i u paničan bijeg.

Neprijatelj je imao 6 poginulih ustaša, 10 Nijemaca i legionara i 2 četnika, a 8 četnika je ranjeno. Jedan neprijateljski vojnik je zarobljen. Zaplijenjene su 4 puške, 230 metaka, 3 ručne bombe i 2 šinjela. Naši gubici su bili 3 ranjena, od kojih jedan teže.³⁸⁹

Ovo je ujedno bila i poslednja borba u sastavu svog 4. bataljona 8. brigade Maše Ibrahimpašića, političkog kome-

³⁸⁷ AVII, k. 775 A, br. reg. 13-2.

³⁸⁸ AVII, k. 775, br. reg. 15-2.

³⁸⁹ AVII, k. 775, br. reg. 15-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 30. 3. 1944). Tada se 2. bataljon 8. brigade nalazio kod sela Hambarina, na lijevoj obali Sane. Bio je spremjan da pritekne u pomoć 4. bataljonu. Ali to nije bilo potrebno pošto je ovaj bataljon sam izvršio zadatak.

sara ovog bataljona. Premješten je po zahtjevu štaba 5. korpusa NOV Jugoslavije na novu dužnost.³⁹⁰

-V-

Istim pravcem i sa istim zadacima napali su 1. bojna 373. »Tigar« divizije i četnici Vase Mijatovića opet na 4. bataljon 6. aprila 1944. godine. Neprijatelj je pokušao da se neprimjećen domogne visova na desnom krilu bataljona, ali je otkriven. Potom se razvila borba.

Pošto je odbijen, neprijatelj je odstupao pod zaštitom artiljerijske i minobacačke vatre, od koje smo imali gubitaka i među onima koji su se nalazili iza streljačkog stroja - kod posluga topova, minobacača i teškog mitraljeza. Tada se kod topa nalazio i štab bataljona, sa komandantom Urošem Vujanovićem. Kad su granate počele da padaju i oko našeg topa štab bataljona se povukao pozadi oko 150 m u jedan zaklon. Kad je neprijateljska vatra već počela jenjavati, jedna granata teškog minobacača pala je blizu komandanta bataljona kapetana Uroša Vujanovića i ranila ga po leđima i glavi. Uskoro je podlegao. Sahranjen je 8. aprila 1944. u svom rodnom selu Slabinji. U ovoj borbi 4. bataljona, pored komandanta Uroša Vujanovića, poginuo je i vodnik Ljubo Stojisavljević. Sahranjen je u selu Miljakovcima. Imali smo i 6 ranjenih.³⁹¹

Pogibjom Uroša Vujanovića, komandanta i premještačem na novu dužnost političkog komesara Maše (Mahmuta) Ibrahimpašića, štab 4. bataljona ostao je bez komandanta i političkog komesara. Naređenjem štaba 8. krajiške brigade, za političkog komesara ovog bataljona upućen je Mišo

³⁹⁰ AVII, k. 459, br. reg. 49/1-5. Ibrahimpašić Mašo, rodom iz Bjelaja kod Bosanskog Petrovca, narodni heroj, poginuo je 1944. kao politički komesar 5. krajiške brigade, prilikom borbi za oslobođenje Beograda.

³⁹¹ AVII, k. 775, A, br. reg. 17-2 i RPK 6, br. reg. 3, f. 1. - Uroš Vujanović bio je jedan od istaknutih boraca Kozare. Već krajem 1941. bio je komandir voda u 1. bataljonu 2. krajiškog NOP (Kozarskog) odreda, a za vrijeme ofanzyve na Kozaru juni-juli 1942. bio je politički komesar čete. Formiranjem 8. krajiške brigade došao je za komandanta bataljona. Uroševa smrt duboko je potresla sve borce 4. bataljona i 8. brigade. Dva dana kasnije (4. aprila 1944.) kod Čele su poginuli u jednoj borbi i borci 4. bataljona: Lazo Kovačević iz 2. čete, Božo Narandžić - 3. četa, Mile Kantar - desetar iz 1. čete i Jandrija Jurić. Poginuli su u akciji na željezničku prugu kod Gomjenice (AVII-RP k, 6, br. reg. 3, f. 1.).

Puhača, a za komandanta Vasan Đaković. Za političkog komesara 2. bataljona, umjesto Puhača došao je Mikić Milisav, a komandant 2. bataljona bio je Branko Balaban. Inače, sastav štaba 8. brigade, štabova bataljona i komandi četa, nešto prije ovih događaja, bio je slijedeći:

Štab brigade: komandant, major Milan Miljević, politički komesar Rade Bašić, zamjenik političkog komesara Rahmija Kadenić i načelnik štaba major Teufik Pletilić;

1. bataljon: komandant kapetan Sajo Grbić, zamjenik komandanta - poručnik Ilija Mandarić, politički komesar Mićo Stanković i zamjenik političkog komesara Izudin Caušević;

1. četa 1. bataljona: komandir Stevo Radulović, zamjenik komandira - poručnik Rade Vukašinović, politički komesar čete Dušan Karanović i zamjenik političkog komesara Nikola Dotlić; 2. četa - komandir poručnik Dušan Zorić, zamjenik komandira potporučnik Dane Džakula, politički komesar Đukan Grbić i zamjenik političkog komesara Pero Grbić; 3. četa: komandir - poručnik Milan Jeličić, zamjenik komandira zastavnik Mikajlo Krljić, politički komesar čete Boško Rodić i zamjenik političkog komesara Stevo Radaković;

2. bataljona: komandant - kapetan Vasan Đaković, politički komesar Mišo Puhača i zamjenik političkog komesara bataljona Meho Omerodžić;

1. četa 2. bataljona: komandir - poručnik Vid Ličina, zamjenik komandira potporučnik Mićo Brkljač, politički komesar Milisav Nikić i zamjenik političkog komesara Dušan Đerić; 2. četa: komandir - poručnik Rade Radaković, zamjenik komandira - potporučnik Dušan Radaković, politički komesar Jusuf Midić i zamjenik političkog komesara Čamil Salihodžić; 3. četa 2. bataljona: komandir - poručnik Žarko Ognjanović, zamjenik komandira - potporučnik Nikola Mijić, politički komesar Stevo Trtica i zamjenik političkog komesara Anton Buršić;

3. bataljona: komandant Dane Agbaba - kapetan, politički komesar Milovan Pilipović i zamjenik političkog komesara Stipica Živčićnjak;

1. četa 3. bataljona: komandir - poručnik Branko Stanarević, zamjenik komandira - zastavnik Dušan Bogunović, politički komesar Đukan Radošević i zamjenik političkog komesara Stevo Vujičović; 2. četa: komandir - poručnik Jovica Popović, zamjenik komandira - zastavnik Miladin Kovačević, politički komesar Bozo Arnautović, zamjenik političkog komesara Božo Vignjavić; 3. četa: komandir - zastavnik Bogdan Zorić, zamjenik komandira - zastavnik Ilija Škorić, politički komesar Luka Grbić, zamjenik političkog komesara Boro Mandić;

4. bataljon: komandant Uroš Vujanović - kapetan, zamjenik komandanta - potporučnik Marko Šimić, politički komesar

Mahmut Ibrahimpašić (Mašo), zamjenik političkog komesara Rašim Delić;

1. četa 4. bataljona: komandir - poručnik Milan Glišić, zamjenik komandira čete st. vodnik Nikola Kerkez, politički komesar Danilo Šobot, zamjenik političkog komesara Hasan Ćetić; 2. četa: komandir - potporučnik Lazo Zorić, zamjenik komandira - vodnik Petar Divjak, politički komesar Rajko Jovičić, zamjenik političkog komesara Cvjetko Radaković; 3. četa: komandir - zastavnik Došenović Janko, zamjenik komandira Alija Beširević, politički komesar čete Đukan Matijević i zamjenik političkog komesara 3. čete Jela Aralica.

Tehnička četa: komandir - poručnik Mujagić Hazim, politički komesar Mile Miljuš.³⁹²

Aktivnost jedinica 8. kраjiške brigade nastavljena je i u aprilu 1944. godine. Neprijatelju su postavljene zasjede, rušena željeznička pruga,³⁹³ a 4. bataljon ove brigade, odnosno položaji koje je on držao i dalje su bili u središtu pažnje neprijatelja. Položaji, naime, sela Čela - Miljakovci, zajedno sa onima na lijevoj obali Sane, gdje su jedinice 6. brigade i trenutno 2. bataljon 8. brigade (Čarakovo - Hambarine - Bišćani) nadvišavali Prijedor, koji su naše jedinice držale u blokadi. Situacija je u garnizonu po neprijatelja bila veoma neprijatna. Pritješnjen je na veoma uzan prostor u gradu i oko njega, bez stalnih saobraćajnih, a pogotovu telefonskih veza između Prijedora, Bosanskog Novog i Banja Luke. Odružavati uporišta Omarska - Kozarac, bez mogućnosti saobraćaja, nije se isplatilo, pa je neprijatelj bio prisiljen da ih napusti. On je to i učinio 13. aprila 1944. godine. Napustio je i sve bunkere između Kozarca i Prijedora. Sutradan su, po napuštanju ovih uporišta, naše jedinice uz pomoć omladine uništavale željezničku prugu, skretnice i propuste između Prijedora i Omarske. Uništeno je za jednu noć 9 km pruge.

³⁹² AVII, k. 775 A, br. reg. (Izvještaj štaba 8. brigade od 26. 2. 1944. godine si. br. 36).

³⁹³ U prvoj polovini aprila 1944. godine jedinice 8. brigade samo tri dana nisu imale dodira sa neprijateljem: 7., 11. i 12. aprila (AVII, k. 775, br. reg. 30-2).

Štab 4. bataljona 8. brigade polovinom 1944. Slijeva nadesno: komandant Vasan Đaković, zamjenik komandanta Žarko Ognjanović, pomoćnik političkog komesara Đukan Radošević, politički komesar Miso Puhača i pozadi obavještajni oficir bataljona Milanko Došen.

ge i 15 većih i manjih propusta.³⁹⁴ Stvoreni su povoljni uslovi za napad na garnizon Prijedor.

NAPAD NA GARNIZON PRIJEDOR 19/20. APRILA 1944.

Štab 5. korpusa je odlučio da se 19. aprila 1944. napadne i likvidira neprijateljski garnizon Prijedor. Početak napada određen je za 23 časa. U napadu su učestvovali jedinice 4., 39. i dijelovi 10. divizije 5. korpusa, a radi lakšeg komandovanja bile su podjeljene u tri grupe: jedinice 6., 8. i 11. krajjiške brigade (bez dva bataljona), Gradiško-ljevičanski NOP

³⁹⁴ AVII, k. 768 A, br. reg. 21-2 i k. 775 A, br. reg. 21-2 i Zbornik IV/24 dok. 117.

Prema izvještaju štaba 8. brigade od 14. aprila naređenje o napuštanju uporišta Šmarska i Kozarac neprijatelju je bačeno iz aviona.

odred i 1. i 2. artiljerijski divizion - svega 11 bataljona, 2. haubice i 5 protivkolskih topova - sačinjavale su prvu grupu. Ovom grupom je komandovao štab 4. krajške divizije - komandant Petar Vojnović. Ovoj grupi je pripao i glavni zadatak: napad na garnizon Prijedor i njegovo likvidiranje. Sa svojim jedinicama grupa se morala osigurati zasjedama od moguće intervencije *iz* pravca Bosanske Dubice.

Drugu grupu sačinjavale su 13. i 15. krajška brigada - svega 7. bataljona. Zadatak joj je bio da onemogući eventualni prođor neprijatelja iz Banja Luke i Ivanjske u pravcu Prijedora za sve vrijeme dok traje napad na garnizon Prijedor. U treću grupu ušla su: dva bataljona 9. jedan bataljon 11. i jedan bataljon 6. krajške brigade, Kozarski NOP odred, diverzantska grupa divizije i jedna baterija topova - svega: 5 bataljona, jedan brdski i jedan protivkolski top. Zadatak treće grupe je bio da onemogući eventualni prođor neprijatelja iz pravca Bosanskog Novog i njegovih uporišta duž pruge Prijedor - Bosanski Novi.

'Sve su jedinice morale do 23 časa 19. aprila da podiđu na jurišna odstojanja u napadu, odnosno da zauzmu odgovarajuće položaje u zasjedama. Artiljerija je morala da početkom napada, brzom paljbom po deset granata, gađa ciljeve određene od štaba 4. krajške divizije, a njena dalja upotreba zavisila je od potreba i naređenja štabova grupe.³⁹⁵

Prema podacima o neprijatelju sa kojima je raspolagao štab korpusa dva dana prije početka napada, u Prijedoru se nalazilo oko 2.500 neprijateljskih vojnika, u Banja Luci 3.000, u Bosanskom Novom 2.500, Ivanjskoj 500, Brezičanima 100, Dragotinji 150, Martin Brdu 300 i Blagaju 180.³⁹⁶

Pri tome su snage u Prijedoru i Bosanskom Novom pripadale 373. legionarskoj diviziji, dok su u Banja Luci bile izvjesne štapske jedinice 15. SS njemačkog brdskog korpusa. Osim toga, na području Prijedora i Novog bile su i jedinice 4. lovačkog zdruga. One su u sadejstvu sa njemačkim trupa-

³⁹⁵ Zbornik IV/24, dok. 75.

³⁹⁶ AVII, k. 1265, br. reg. 1-1.

ma branile pomenuta uporišta i obezbjeđivale komunikacije Bosanski Novi - Prijedor - Banja Luka.³⁹⁷

Prema prvobitnom brojnom stanju neprijatelja u Prijedoru, je odnos jedinica u pješadiji bio oko 1:1,6 u našu korist. Međutim, stanje se pred sam napad izmjenilo u korist neprijatelja. Naime, dan uoči napada, 18. aprila 1944. godine, u Prijedor je iz Banja Luke stiglo još oko 180 ustaša, sa dva manja i dva veća tenka i tri topa. Dalje, u uporištu Brežičani (neposredna blizina Prijedora) ranije je bila jedna nepuna satnija, a sada dvije, iako ne punog formacijskog sastava. Pripadale su 3. gorskom zdrugu. U međuvremenu je u Bosanski Novi stigao i štab 373. »Tigar« divizije (legionarska).³⁹⁸

Neprijatelj, ne samo da je očekivao napad, nego je o njemu bio i tačno obavješten. Znao je kojim pravcima i kad se napada, pa je i četnicima (pored pojačanja koje je dovo-kao), dao odgovarajuće zadatke. Šef II odseka 8. krajiške brigade, poručnik Esad Redžić pisao je 24. aprila štabu 4. krajiške divizije da je neprijatelj obaviješten i da je pripreman; da je u sumrak otišao na žicu jedan civil iz Gomjenice i javio neprijatelju da su naše jedinice mobilisale veliki broj konja i kola i da ćemo napasti grad. U istom pismu iznosi i:

»Također je neprijatelja obavjestio o našem napadu onaj četnik što smo ga bili zarobili u borbi na Miljakovcima i koji je inače bio borac 6. brigade. Međutim, vi ste njega pustili na slobodu i ponovo uputili u 6. brigadu, a on je 19. aprila ponovo pobjegao neprijatelju u Prijedor i obavjestio o našim pripremama za akciju. On se zove Kačavanda... Prema sinoćnjem izvještaju iz Prijedora, 17. ov. mj. (dakle dva dana prije našeg napada na garnizon Prijedor) iz Banja Luke je u Prijedor stigla jedna satnija legionara od 130 vojnika, sa 9 lakih mitraljeza, 4 bacača i 4 tenka. Ovi podaci su tačni... Također, iz Zagreba (ovih dana) jedna bitnica (lovačka) od II topničkog sklopa sa 3 topa 75 mm i 150 vojnika i stožerna birnica sa 80 vojnika i 4 mitraljeza...³⁹⁹

³⁹⁷ AVII, k. 74, br. reg. 68/2; k. 74A, br. reg. 8/2, k. 112, br. reg. 3/17-1, 4/17 i 10/20, k. 120 - br. reg. 1/1, 15/12-4, 19/12-1 i 20/12-1.

³⁹⁸ AVII, k. 460A, br. reg. 31/1-10 (Prema izvještaju štaba 4. divizije od 24. 4. 1944. godine).

³⁹⁹ AVII, k. 460A, br. reg. 26/1-10. Autor nije raspolagao i sa drugim dokazima da je planirani napad bio ranije otkriven, ali je kasnije utvrđeno da je takvih dokaza zaista i bilo. Riječ je o Smaji Ibrahimbegoviću, koji je tada obavljao dužnost šefa obavještajne službe 4. divizije, a poslije napada na garnizon Prijedor strijeljan je.

Razumije se, pred početak borbe i u toku njenog trajanja, o svemu tome komande nijesu znale. Jedinice su normalno, kao i do tada, primile zadatke i krenule na svoje izvršenje, pune želje i odlučnosti da u tom i uspiju.

U okviru zadatka korpusa, odnosno divizije, 8. krajška brigada je napadala u dijelu od Sane od ciglane, uključujući i ciglanu (nalazila se oko 1,5-2 km, jugoistočno od grada, kod željezničke pruge koja vodi za Sanski Most). Zadatak joj je bio da se u vidu klinova probije u pravcu gimnazije, pravoslavne crkve i glavne ulice u gradu, gdje je trebalo da se sastane sa jedinicama 6. i 11. krajške brigade. Za izvršenje ovog zadatka brigadi je pridodat 1. artiljerijski divizion (dva brdska topa i protivkolski top 50 mm).

Drugi bataljon 8. brigade napadao je na lijevom krilu brigadnog rasporeda, i to od Sane do željezničkog mosta na Gomjenici. Sa jednom četom trebalo je da napada frontalno od drvenog do željeznog mosta na Gomjenici. Ona je trebala da privuče vatru neprijatelja na sebe, da bi se druge dvije čete prebacile gumenim čamcima preko Gomjenice, na njennom ušću u Sanu i napale s leđa neprijatelja oko pomenućih mostova. Po likvidaciji bunkera kod jednog i drugog mosta na Gomjenici, čitav bataljon trebalo je da krene pravcem: pravoslavna crkva - glavni most preko Sane. Ovdje je bataljon trebalo da uhvati vezu sa 1. bataljonom oko gimnazije. Za podršku bataljona dodijeljen mu je jedan brdski top, koji se kretao u streljačkom stroju, a njegov protivkolski upućen je 3. bataljonu.

Četvrti bataljon sa svoje dvije čete napadao je frontalno na dijelu od željeznog mosta do pruge Kozarac - Prijedor (silos uz prugu), a jednu četu držao je u rezervi, koju će štab bataljona upotrebiti u napadu na silos, omogućujući tako probor u grad klinova 1. i 3. bataljona. U tu svrhu dodijeljen je bataljonu protivkolski top 50 mm. Osnovni je zadatak, dakle, ovog bataljona bio da »učutka neprijatelja na silosu, odnosno da »aktivnost prema silosu pojača dok se klin 1. bataljona ne probije u grad...« Vezu desno održavao je sa 3. bataljonom.

Glavni zadatak, po zamisli i naređenju Štaba brigade, imao je 1. bataljon. On je činio glavni klin i trebalo je, ako

je to moguće, da neprimjetno prođe spoljnu liniju odbrane i probije se bez zadržavanja. Pravac nastupanja bataljona bio je Crna Jaruga - k. 138 - željezni most gdje potok Miloševica prosjeca prugu - gimnazija. Za podršku bataljona dodijeljena su mu dva topa - brdski i protivkolski. Topovi su se kretali na začelju kolone i trebalo je da se ubace u neprijateljsko uporište radi gađanja otpornih tačaka neprijatelja iz neposredne blizine. U naređenju Štaba brigade kaže se da štab bataljona ne smije da dozvoli da se klin zadrži u borbi sa neprijateljskom spoljnom odbranom, već da energično »nadire kroz odbranu...«.

Za pripremu prelaza preko potoka kuda je bataljon trebalo da nadire dodijeljena mu je jedna pionirska desetina sa nužnim materijalom, a za miniranje terena u slučaju nailaska tenkova, odnosno za miniranje oklopног voza, jedna minerska desetina.

Treći bataljon je napadao uz željezničku prugu Kozarac - Prijedor, tako da sa jednom četom vrši frontalni napad na dijelu od željezničke pruge do ciglane, a sa dvije čete i štabom bataljona se probija u uporište između silosa i ciglane prema željezničkoj stanici. Za podršku u toku borbe bataljona je dodijeljen protivkolski top.

Svaka jedinica imala je da svoje položaje, do kojih je stigla, označi palenjem sijena ili slame »... Poslije ove akcije ne smije ni jedan bataljon reći da mu nedostaje municije, oružja, konja ili kakve druge opreme...« piše na kraju zapovijesti Štaba 8. krajiskog brigade o napadu na garnizon Prijedor.⁴⁰⁰

Neposredne pripreme za napad otpočele su 18. aprila. Prethodnog dana neprijatelj je jačim jedinicama izvršio ispad iz Prijedora prema Kozarcu, vjerovatno zbog nasilnog izviđanja. Naše jedinice vršile su 18. aprila pokrete prema polaznim položajima za napad. Tako je 4. bataljon iz Đorda Polja, gdje je prenoćio 17/18. aprila prešao u selo Crna Jaruga. Tu su se kao i u rejonu Kapetanovog Broda i Mršića sakupljale i ostale jedinice 8. brigade, da bi sutradan 19. ap-

⁴⁰⁰ AVII, NAV-N-T-314, 565/239-40 (Naredenje štaba 8. krajiskog brigade od 19. 4. 1944, mikrofilm iz Vašingtona).

rila, izvršile izviđanje položaja i pravce napada. Štabovi bataljona su na terenu upoznali komande četa sa njihovim zadatacima.

Istoga dana po bataljonima su održani sastanci bataljonskih partijskih biroa i biroa SKOJ-a, čiji su dnevni redovi, uglavnom, bili priprema za napad na uporište Prijedor. U međuvremenu su i štabovi bataljona razradili svoje zadatke, a na kraju, kao što je inače bilo uobičajeno, sa borcima su održane konferencije. Skrenuta im je pažnja na značaj akcije, njihovo ponašanje po ulasku u grad, o odanosti naroda Prijedora itd.

U bataljonima su formirane grupe bombaša, puškomitraljezaca i grupe boraca zaduženih za sjećenje žice oko rovova i bunkera. Ovome je posebnu pažnju posvetio komandir 3. čete 1. bataljona Milan Jeličić, čija je četa-bila na čelu glavnog klina.⁴⁰¹

Napad je otpočeo u predviđeno vrijeme, ali nedovoljno energično i sa nekim neobjasnivim iščekivanjem. Na pravcu nastupanja 1. i 3. bataljona (glavnog i desnokrilnog klina 8. brigade) brisan je prostor, ali ga je neprijatelj veoma efikasno osvjetljavao sa silosa, mitraljirajući desni bok 1. bataljona. Međutim, 3. četa 4. bataljona, nije otvorila vatru na silos, dok je 2. četa ovog bataljona - kako je zapisano u dnevniku političkog komesara 4. bataljona - uspjela da presječe žicu, dođe do bunkera, ali ih nije likvidirala. Slično je bilo i sa 1. četom koja se, pošto je sasjekla žicu, dalje nije kretala.⁴⁰²

Na začelju 1. bataljona nalazio se njegov nepotpun štab, bez komandanta Saje Grbića, koji je prije toga bio ranjen. Ovdje su bili samo zamjenik komandanta Ilija Mandarić i pomoćnik političkog komesara bataljona. Čaušević Izudin. Očekovao se napad 3. čete ovog bataljona, a zatim i ostalih. Počela je i borba, ali nedovoljno energično. Na prvi izvještaj sa čela da se dalje ne može, zamjenik komandanta Mandarić naredio je da se mora naprijed. Ponovljeno je to još jednom

⁴⁰¹ Na osnovu razgovora sa učesnicima, ličnih sjećanja i dnevnika M.P.

⁴⁰² Prema nekim podacima koje su izneli borci 4. bataljona, prateći vod ovog bataljona nije imao dovoljno municije - navodno teški minobacač samo jednu granatu, a i dva teška mitraljeza veoma malo municije. Protičtenkovska puška imala je nešto municije, ali nije otvarala vatru. A upravo vatra ovog voda moralia je »učutkati« puškarnice na silosu.

ili dva puta. Vrijeme je, međutim, prolazilo, a ispred 8. brigade se ništa značajnije nije dešavalo.⁴⁰³

Poslije ponovljenog juriša u zoru, 1. bataljon je u povlačenju na brisanog prostoru potpao podžestoku vatru sa čela, a naročito bočnu - sa silosa. U tom povlačenju imao je na jveće gubitke. Odmah su poginuli: Boško Prošić i Vučen Pozdan, Zdenko Januković i Ilija Škorić - zamjenik komandira čete, a teško ranjeni: Stevo Radulović, komandir 1. čete 1. bataljona, Dane Džakula - zamenik komandira čete i Milan Pašić (Markov) vodnik voda u 2. četi. Treba istaći da je bolničarka u 2. četi 1. bataljona Grbić Milica (sestra Saje Grbića, komandanta bataljona) pokazala izvanrednu hrabrost i mirnoću u spasavanju i previjanju ranjenika.

Prema izvještaju koji su poslali naši saradnici iz Prijedora, divizijska artiljerija je vrlo dobro gađala ciljeve i nanela neprijatelju dosta gubitaka. Ali, prema izvještaju šefa II odsjeka 8. brigade Režića od 24. aprila 1944., »vatra pješadije bila je vrlo slaba, a naročito na sektoru prema četnicima (naš 2. bataljon). Da smo mi otvorili malo jaču i precizniju vatru, kaže se u ovom izvještaju, četnici bi pobegli u grad.«

⁴⁰³ Šehović Mehmed, koji se tada nalazio na čelu 1. bataljona, kaže: »... Kada smo prosjekli žicu, nas trojica smo krenuli naprijed. Niko na nas vatru ne otvara. I naši čute, nešto čekaju. Onda smo se i mi povratili.

Zamenik komandanta 1. bataljona Mandarić Ilija i pomoćnik političkog komesara bataljona Caušević Izudin krenuli su u susjedni štab 4. bataljona da se dogovore šta sad činiti.

Četvrti bataljon je bio već u povlačenju (izvješten je Mandarić). Na povratak u jedinicu u dvorištu kuće (sve se to dešava 400-500 m od prvi linija) pojavljuje se komesar brigade Rade Bašić. Bio je veoma ljut i nervozan. Poslije raporta, kojeg ac kraja nije ni saslušao, nareduje. . . « Nazad, mora se jurišati bez obzira na sve. U gradu su neke naše jedinice!» O izvršenju ovog naređenja nije bilo svrhe razgovarati.

Sjećam se veoma mučne situacije po povratku u bataljon. Čete se povlače, a neprijatelj gada sa fronta, naročito sa silosa. Već je, gotovo i svanulo. Naredil smo da se čete povrate i da se juriša. Jurišali smo zajedno sa borcima. Nedaleko od rovova zastali smo. Nigdje se u gradu ne čuje borba. Da li ući u grad? Kolebanje, a zatim odluka da se povlačimo. I danas sam uvjeren da je to bilo bolje, nego da smo, tad u zoru, ušli u grad. Sigurno bi bataljon daleko lošije prošao.

Dužan sam da još nešto dodam: lično sam uvjeren da štab 1. bataljona, u početku napada, nije pokazao dovoljno energičnosti. Tad on nije znao da je napad otkriven. I on je bio prenesen nekim neobjasnivim isčekivanjem. Ostalo je uvjerenje, sve do danas, da je taj štab samoinicijativno naredio juriš u zoru, onda kad je već bilo kasno.

Da je vatrica bila veoma slaba, dokazuje i to što su četnici, pored odbijanja napada na svom sektoru, mogli još vatom da pomažu i bunkere od Gomjenice do silosa.⁴⁰⁴

Štab 8. krajiške brigade u svom kratkom izvještaju od 27. aprila 1944. konstatiše da »napad nije uspio, jer se naš najvažniji klin nije probio u grad. Neodlučnost komandnog kadra najviše je doprinijela ovome...«⁴⁰⁵

Ipak, desnokrilni klin (3. bataljon) prošao je u grad. Svoj zadatak, da se probije sa dvije čete između silosa i ciglane do željezničke stanice, bataljon je uspješno izvršio. Zanimljivo je da su čete stigle na cilj bez borbe. Štab bataljona, međutim, našao se van žice. Pošto ove čete, po zauzimanju željezničke stanice, nisu imale veze sa drugim jedinicama ni lijevo ni desno, morale su se povlačiti. Ranjen je Đukan Radović, politički komesar 1. čete ovog bataljona.⁴⁰⁶

U borbi za Prijedor 8. brigada je imala 13 poginulih i 47 ranjenih, što je preko 43% gubitaka čitave 4. divizije. Pored napred pomenutih, poginulih u borbi iz 1. bataljona, (spisak je nepotpun) tu su i: Kresoja Milan iz Malog Radića, Radaković Cvetko iz sela Gorjevca, pomoćnik komesara 2. čete 4. bataljona.

U vrijeme kada je 8. brigada, noću 19/20. aprila, vodila borbu sa ili bez uspjeha, došlo je i kod drugih jedinica divizije, koje su napadale garnizon Prijedor, do slične situacije. Na primjer, 3. bataljon 11. krajiške brigade, koji je imao da se probije kroz spoljnu liniju odbrane i da prodire prema hotelu »Balkan« i katoličkoj crkvi - nije imao uspjeha. Cijelu noć vodio je borbu na prilazima uporištu.

Ipak su dvije čete 4. bataljona ove brigade prodrije do Urija i zauzele školu i bolnicu. Jedan bataljon 6. brigade us-

⁴⁰⁴ AVII, k. 460A, br. reg. 26/1-10.

⁴⁰⁵ AVII, k. 768A, br. reg. 21-2.

⁴⁰⁶ Na čelu klina 3. bataljona nalazila se 2. četa (komandir Jovica Popović, politički komesar Božo Zorić, zamjenik komandira Miladin Kovačević i pomoćnik komesara Božo Vignjević). Drugovi iz 3. bataljona kažu da im je vodič pored silosa bio Marić, terenski radnik, omladinac. Stigli su do ciglane, »ušli u čaršiju, do željezničke stanice«. Neprijatelj je uputio dva tenka, jedan je isao pravo na njih, a drugi prema silosu, da bi ih - kako su oni zaključili - otsjekao. Ipak su, gotovo do zore ostali u gradu, da bi se potom povukli u sastav ostalih jedinica brigade.

peo je da se probije u vidu kлина u grad do katoličke crkve, očisti uporište Berek, ali pošto ostale jedinice nisu uspjele da izvrše svoj dio zadatka, bataljon se u zoru povukao u sastav svoje brigade.⁴⁰⁷

Štab 4. kраjiške divizije, ocjenjujući rezultate borbi za garnizon Prijedor 19/20. aprila 1944. kaže u izvještaju Štabu 5. korpusa:

»... Nije se uspjela likvidirati spoljna odbrana, koja je bila veoma jaka. Pojedini klinovi bili su se probili u grad i do željezničke stanice, ali uslijed zestoke odbrane neprijatelja, jakih utvrđenja, pojačanja koje je stiglo u grad uoči akcije te nedovoljnog broja naših snaga, kao i nedovoljne saradnje jedinica koje su u gradu vodile krvave borbe i jedinica koje su ostale van spoljne odbrane, nije se uspjelo uporište likvidirati. Naročitu teškoću su nam činile nagazne mine i reflektor sa silosa - kaže se u izvještaju štaba 4. divizije. Neprijatelj je imao znatne gubitke, a naši 112 ranjenih i 26 poginulih.⁴⁰⁸

Neprijatelj je u svoja dva izvještaja o našem neuspjelom napadu na garnizon Prijedor, zapisao da je »napadalo 8 partizanskih brigada sa svim vrstama lakog i teškog pješačkog naoružanja i topničtva...«, pohvalio je svoju rezervu, ali ni na jednom mjestu u tim izvještajima nije naveo da je bio spreman za odbranu na osnovu izvještaja o vremenu i pravcima našeg napada.

Poslije neuspjеле akcije na Prijedor, u jedinicama se nekoliko dana raspravljaljalo o uzrocima neuspjeha i izvlačila odgovarajuća iskustva. Gotovo na svim sastancima: štapskim, partijskim, skojevskim, na konferencijama četa i bataljona danima je dnevni red bio nedostaci u akciji na Prijedor. Tako je, na primjer, na sastanku partijske ćelije štaba 4. bataljona 21. aprila zaključeno da za akciju nisu pripremljeni dobri vodiči; da su čete odstupale bez naređenja, prilično slabo i nevojnički; da je marševska disciplina bila slaba, da

⁴⁰⁷ AVII, k. 768A, br. reg. 23-1/2 i k. 774A, br. reg. 19-2 (Iz izvještaja štabova 11. i 6. kраjiške brigade od 27. odnosno 28. 4. 1944. godine).

⁴⁰⁸ Zbornik IV/24, dok. 117 (Izvještaj štaba 4. kраjiške divizije od 25. 4. 1944). - U izvještaju obavještajne službe 8. brigade na jednom mjestu se kaže da je neprijatelj imao priličan broj žrtava u ljudstvu i da je uništen jedan tenk. Naši se nisu mogli bliže privući žici, jer je bio brišan prostor, a reflektor je stalno osvetljavao teren. (AVII, k. 460A, br. reg. 26/1-10).

je veza u borbi, kao i u odstupanju bila slaba; da 2. četa nije trebala da juriša kad je vidjela da druge čete nisu izvršile zadatke i, na kraju, da je intendantura slabo radila.

Sastanku komandi četa ovog bataljona po istom pitanju prisustvovali su, 23. aprila, komandant i politički komesar brigade, a nešto kasnije u 1. bataljonu održan je sastanak bataljonskog partijskog biroa. Zaključeno je da i 1. bataljon nije izvršio zadatak i da je imao najveće gubitke, koji su se nepovoljno odrazili na borce. Rečeno je da nije trebalo jurišati kad je već svanulo i da do takvih gubitaka nije smjelo doći.

U analizi rezultata borbi 3. bataljona 8. brigade istaknuto je da su čete pravilno postupile što su se povukle iz grada, kad druge jedinice brigade nisu prodrle kroz žicu.

Na svim sastancima je utvrđeno da su veze među jedinicama bile slabe, naročito onih u i van žice, a i da materijalno obezbeđenje napada nije bilo na visini. Odmah su razmatrane sumnje o namerama neprijatelja da naše jedinice uvuče u klopu. Takve pretpostavke, bez čvrstih dokaza, zasnivale su se na činjenicama da su neke jedinice (3. bataljon 8. brigade) bez ozbiljnije borbe stigle i do željezničke stanice u gradu, a da je drugima pružan žestok otpor. Zanimljivo je, takođe, da je neprijatelj u svanuće na nekim sektorima napuštao rovove, uz istovremenu žestoku vatru sa silosa.⁴⁰⁹ U ponovljenom jurišu 1. bataljona 8. brigade u zoru 20. aprila, imao se utisak kao da neprijatelj želi prodor bataljona u grad, da bi ga tu opkolio i uništio. Ovakva mogućnost bila je prilično realna, jer su se naše druge jedinice iz grada već povlačile. Sigurno je da se tamo nisu mogle zadržati i eventualno obezbjediti povoljniji ishod borbe, jer su se u gradu, te noći, našla svega tri bataljona i dvije čete (3. bataljon 8. brigade, dva bataljona 6, a čete su bile iz 11. krajiskog brigade). Da je čak i 8. krajiska brigada kompletna ušla u grad bilo bi nedovoljno prema 3.000 neprijateljskih vojnih

⁴⁰⁹ Prema izvještaju šefa II otsjeka brigade, na osnovu podataka dobijenih od naših saradnika u gradu, »pred zoru neprijatelj je počeo da napušta spoljnu odbranu, ali naši za to nisu znali...« (AVII, k. 460A, br. reg. 26/1-10).

ka, dobro naoružanih i spremnih za borbu. To je zaključio i Štab 4. krajiške divizije u svom izvještaju od 25. 4. 1944. *go* dine.⁴¹⁰

TAKMIČENJE U NAŠIM JEDINICAMA APRILA 1944.

Štab 5. korpusa raspisao je, povodom godišnjice svog osnivanja, aprilsko udarničko takmičenje u svim jedinicama. Borci i jedinice takmičili su se međusobno u vojnim akcijama, prijemu novih boraca u jedinicu (brigadu), većem broju obučenih u rukovanju mitraljezom, puškomitraljezom, minobacačem, protivkolskim topom, boljoj proradi političkog materijala o AVNOJ-u, Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije i materijala o drugim aktuelnim događajima, učešću na konferencijama, zborovima sa narodom, u priredbama, opismenjavanju boraca, izdavanju bataljonskih listova i četnih džepnih novina itd.

Posebni odbori i komisije po četama pratili su rezultate takmičenja i upisivali ih u posebne formulare, koje je štab korpusa uputio u sve jedinice. Razumije se, moglo je biti i subjektivnih ocjena, ali je bitno da su ovo takmičenje, koje je prvi put zamišljeno ovako široko - u okviru korpusa - masovno prihvatiли i borci i jedinice u cjelini. Sem toga, moralо je u ocjenama, naročito po tački, »vojne akcije«, da se vodi računa o objektivnim okolnostima: kakvi su bili položaji prema neprijatelju i kakav je neprijatelj pred našom jedinicom, odnosno, da li je bilo uslova da se postignu bolji rezultati u nekoj akciji. Što se tiče 8. brigade, ako se izuzme neuspjela akcija na garnizon Prijedor 19/20. aprila i dvije-tri uspješne zasjede - nije bilo uslova da se u aprilu postignu veći rezultati. Borba sa četnicima oko Prijedora, ili tzv. neprijateljskom milicijom, malo je donosila, jer su ovi bježali čim bi naišli na otpor.

⁴¹⁰ Kratka rekonstrukcija sastanaka u jedinicama 8. krajiške brigade poslije akcije na garnizon Prijedor opisana je na osnovu razgovora sa drugovima iz 3. i 4. bataljona, dnevnika komesara 4. bataljona Miše Puhača i ličnih sjećanja.

Rezultati takmičenja za april 1944. u 8. kраjiškoj brigadi prema izvještaju štaba brigade od 1. maja, bili su slijedeći:

- 13. aprila, 1944. izvedena je - kaže se u izvještaju štaba brigade
- akcija na voz na pruzi između Prijedora i Kozarca. Akcija je potpuno uspjela. Ubijeno je 95 neprijateljskih vojnika iz 13 pj. putkovnije, uništena jedna lokomotiva i tri putnička vagona;
- U Tukovima, kod Prijedora, ubijena su 3 milicionera i jedan zatravljen;
- oslobođeni su Omarska i Kozarac;
- u brigadu je primljeno 40 novih boraca: 20 iz Kozare, 15 iz sela Marićke i 5 iz Omarske;
- izbačena je iz saobraćaja željeznička pruga Banja Luka - Prijedor (uništeno je 16 km željezničke pruge i 28 većih ili manjih mostova i propusta);
- sa puškomitrailjezom »Brno« i »Šarac« naučilo je da rukuje 56% boračkog sastava u brigadi,
- sa teškim mitraljezom 10%, sa teškim minobacačem 6%, a protivtenkovskim topom 3%;
- sa odlukama II zasjedanja AVNOJ-a upoznato je i po njima može diskutovati 67% boraca - rečeno je u izvještaju Štaba brigade - ne uzimajući u obzir rukovodioce. Ostali dio boraca, takođe je upoznat sa ovim odlukama, »ali ih ne poznaće da bi mogao da diskutuje po njima. To su većinom nepismeni drugovi...«;
- održano je 36 masovnih konferencija i zborova, 12 sastanaka sa NO odborima i dato je 9 kulturnih priredaba;
- psovka je, konstatuje Štab brigade, likvidirana 70% kod boraca i »danas je češća kod rukovodilaca nego kod boraca...«;
- odnos boraca prema narodu bio je pravilan;
- bataljonski listovi i novine izašle su u dva bataljona, a u dva zbog nedostatka hartije nisu.⁴¹¹

Pomoćnik komesara brigade u ovom partijskom izvještaju za april 1944. izneo je da takmičenje nije dalo željene rezultate, jer štabovi nisu shvatili njegovu važnost i nisu uložili dovoljno truda... Zbog ovog je u brigadi otpočelo novo takmičenje.

Inače, u partijskom izvještaju se podvlačilo, kad je riječ o takmičenju, da je brigada sposobna da izvrši i teže zadatke, da je borbenost i požrtvovanost boraca na dostoјnoj visini, ali da ima nedostataka u vojnem pogledu zbog mladosti, nedovoljnog iskustva komandanata bataljona, koji nemaju »dovoljno majstora u rukovođenju...«⁴¹²

⁴¹¹ AVII, k. 774A, br. reg. 21-2.

⁴¹² IRP BiH, 7/601-602 (Partijski izvještaj za april 1944. godine).

Prema ocjeni Štaba 4. kраjiške divizije, u aprilu je najbolje uspjeha, u takmičenju sa drugima, postigla 11. kраjiška brigada. U izvještaju štaba divizije od 8. maja 1944, dostavljenog štabu 5. korpusa, stoji da su ostale naše jedinice imale manje uspjeha u vojnim akcijama zbog toga što su se za vrijeme takmičepja nalazile na položajima gdje su im neke okolnosti ometale uspjeha. Takav je npr. slučaj sa 413) jasno utvrđenim neprijateljskim uporištima kod 8. i rečnim preprekama kod 6. brigade. A ako uporedimo »mjesečne bilanse za mart i april po ovoj tački, onda dobijamo da je u martu ubijeno 952, a u aprilu 1284 neprijateljska vojnika i oficira...

Četvrtog maja održano je brigadno savjetovanje političkih komesara bataljona, na kojem je politički komesar brigade Rade Bašić govorio o vojno-političkoj situaciji. Međutim, glavna se diskusija vodila o planovima rada i zadacima oko takmičenja u narednim mjesecima. Zaključeno je između ostalog, da se češće održavaju konferencije po četama i razgovara o tome kakav naš odnos mora da bude prema narodu, da se u četama traže problemi i tamo rješavaju, itd.

NAPADI NEPRIJATELJA 7. I 8. MAJA 1944. NA JEDINICE 8. BRIGADE U OKOLINI PRIJEDORA

Prvi put od dolaska 8. kраjiške brigade na prostoru Bosanski Novi - Prijedor, odnosno Prijedor - Miljakovci - Busnovi, neprijatelj je napao jakim jedinicama iz Novog, Prijedora i istovremeno prodro prema Sanskom Mostu. Radilo se, prema izvještaju štaba 4. divizije, o oko 4.000 neprijateljskih vojnika iz raznih jedinica (373. legionarske »Tigar« divizije, 3. gorske pukovnije 3. gorskog zdruga, zatim posadne jedinice iz Novog, 2. lovačkog (gorskog) zdruga, četnicima i miliciji).⁴¹⁴ Cilj neprijatelja bio je da jakim pješadijskim jedi-

4^3~AVnTkT768A, br. reg. 38-2.

⁴¹⁴ AVII, k. 768A, br. reg. 42-2 i k. 112, br. reg. 3/17-1, 4/17-3 i 4/17-1. (Izvještaj štaba 4. kраjiške divizije od 13. 5. 1944. i dokumenta jedinica 3. gorskog zdruga od 28. i 30. aprila i 18. maja 1944. godine). U Prijedoru je tada bila 3. gorska pukovnija i Zapovjedništvo 3. gorskog zdruga, a jedan dio njihovih snaga obezbjedio je prugu Prijedor - Bosanski Novi.

nicama, uz podršku tenkovskih i artiljerijskih jedinica, brzo prodire iz Bosanskog Novog prema Prijedoru cestom i južno od komunikacije Bosanski Novi - Prijedor, da se sa dijelom jedinica iz Prijedora probije u susret ovima, a zatim da se udruženim snagama iz oba pravca usmjere pravcem Prijedor - Sanski Most. Na taj način izvršili bi blokadu jedinica 8. brigade na prostoru: Dragotinja - Šurkovac - Ruvnjevica - Zecovi i ovdje ih uništili.

U cilju nasilnog izviđanja, neprijatelj je, 7. maja, u 5 časova, krenuo iz Prijedora sa oko 150 milicionera, 50 Njemača i nešto domobrana iz sastava 3. gorske pukovnije prema selu Hambarinama (oko 3 km od Prijedora).⁴¹⁵ Sve do prethodne noći ove položaje je držao 3. bataljon 8. brigade. Ovaj i 2. bataljon, u vrijeme napada neprijatelja, nalazili su se na putu za sektor oko Bosanske Krupe. Položaje 3. bataljona na Hambarinama primila je 2. četa 4. bataljona 8. brigade, a lijevo od nje na položajima bliže rijeci Sani (Biščani - Jugovci), nalazile su se 1. i 3. četa istog bataljona. Između ovih četa i 2. čete na Hambarinama u početku napada neprijatelja nije bilo direktne saradnje. Prvi nalet na Hambarine morala je da primi na sebe samo 2. četa, kod koje se nalazio politički komesar 4. bataljona Mišo Puhača. On je sa komandirom čete izvidio položaje i ocjenio da se neprijatelju može pružiti otpor, ako se pusti blizu i iznenadi vatrom iz svih oružja. Takvo naređenje dao je i komandiru čete Hazimu Mujagiću. Druga četa 4. bataljona je pružila otpor, ali je bila primorana da odstupi. Tom prilikom u ruke neprijatelja pao je njen komandir poručnik Hazim Muja-

⁴¹⁵ AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 29. 5. 1944. godine).

⁴¹⁶ AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2.

U svom ličnom dnevniku politički komesar 4. bataljona zapisao je pod 7. 5. 1944. godine:

»... Iz nepoznatih razloga komandir čete Hazim izdao je naredenje da četa odstupi bez borbe. Na taj način politički komesar bataljona Puhača Mišo, zajedno sa kurirom Santračem Danom, bio je opkoljen u kućama Jurišića. Sasvim slučajno politički komesar bataljona i kurir Santrač su se izvukli iz obruča i izšli povrh Čarakova, gdje su vidjeli 2. četu kako je već daleko odstupila. ... Santrač je, po naredenju komesara bataljona, vratio 2. četu nazad. .. Skoncentrisali smo ceo bataljon, napali neprijatelja u Čarakovu i Hambarinama i istjerali ga iz ovih sela, te je odstupio u Prijedor... «

U međuvremenu se 1. bataljon 8. brigade prebacio iz sela Miljakovaca na lijevu obalu Sane u rejon Hambarina. Zatim su 1. i 4. bataljon izvršili napad na neprijatelja u Hambarinama i Čarakovu i vratili ga u Prijedor. U ovim borbama neprijatelj je imao 10 poginulih i 12 ranjenih. Naši gubici su bili jedan poginuo, 2 ranjena, 4 odbjegla i 2 zarobljena.⁴¹⁷

Pri napadu neprijatelja 8. maja samo su se dva bataljona 8. brigade, sa načelnikom štaba brigade Fikom Pletilićem, nalazila na položajima iznad Prijedora i to u Hambarinama - 1. bataljon (215 boraca i starješina, jedan teški i jedan ručni minobacač, 127 pušaka, 12 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez i svega 6.135 metaka za pušku i puškomitraljez). U Rakovčanima se nalazio 4. bataljon (199 ljudi, jedan brdski top, jedan teški i 2 laka minobacača, 115 pušaka, 13 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez, jedna protivtenkovska puška i svega 4.950 metaka).⁴¹⁸

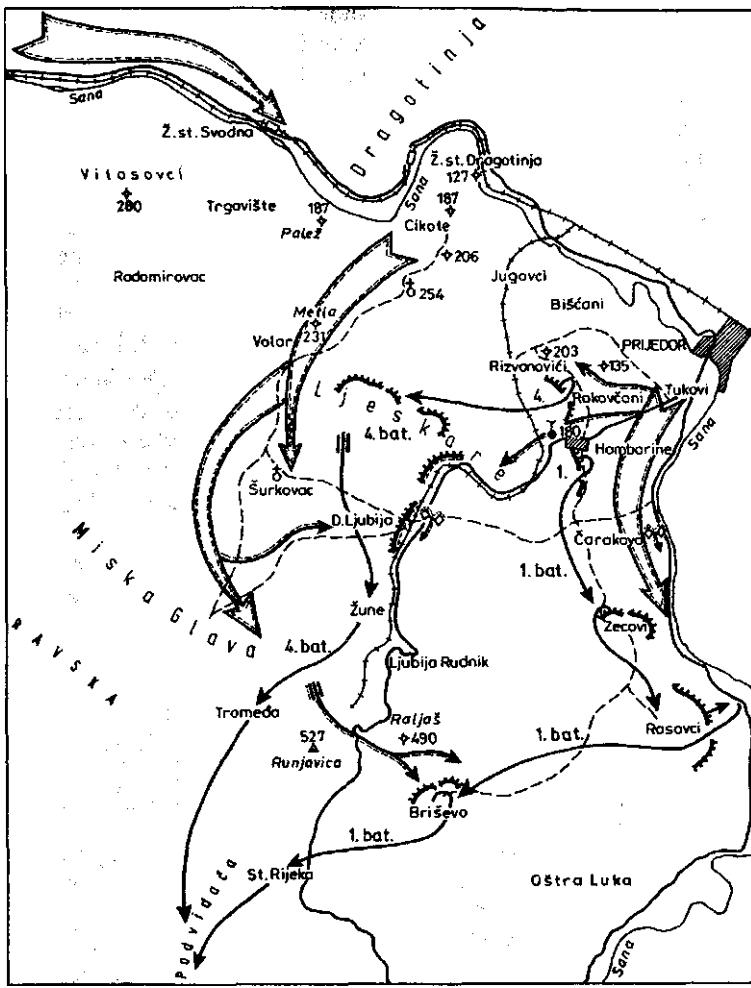
Prethodnog dana primjećena je kolona neprijateljske pješadije i motorizacije koja se kretala cestom od Bosanskog Novog prema Prijedoru. Bataljoni su pojačali budnost. U 3 časa 8. maja neprijatelj je sa motorizacijom stigao u selo Tukove, ispod položaja 1. bataljona, a u 4 časa napao je naše položaje u Hambarinama. Vrlo jak otpor pružio je 1. bataljon brigade, koji je taj napad i očekivao, ali je uslijed brojne nadmoćnosti neprijatelja i njegove jake artiljerijske vatre, bio odbačen 4 km južno od sela Hambarina do Žecova. Dio jedinica neprijatelj je uputio cestom Prijedor - Ljubija (pješadija sa minobacačima i teškim mitraljezima). Ovo je navele štab 1. bataljona na zaključak da je neprijatelj glavne jedinice uputio za Ljubiju, pa je u tom smislu i poslao prvi izvještaj Štabu brigade.

Štab brigade je, na osnovu ovoga, naredio 4. bataljonu, koji je ostao razdvojen i nalazio se zapadno od ceste i že-

⁴¹⁷ AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2 (Prema izvještaju štaba brigade od 29. 5. 1944. godine).

- Dan ranije, 6. maja, neprijateljske snage u jačini jedne bojne (373. legionarske divizije »Tigar«) sukobile su se sa jedinicama 11. krajiške brigade između Kozarca i Prijedora. Neprijatelj je povraćen uz gubitke od 30 poginulih, više ranjenih i 2 zarobljenika. Naši gubici 5 ranjenih drugova. Borba je trajala od 4 do 16 časova (AVII, k. 768 A, br. reg. 42-2).

⁴¹⁸ AVII, k. 775A, br. reg. 23-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 10. maja 1944) i k. 775A, br. reg. 31-1/3 (Izvještaj štaba brigade od 29. maja 1944. godine).

SKICA 7 - PRAVCI NAPADA NEPRIJATELJA 8. MAJA 1944. I IZVLAČENJE
I. I 4. BATALJONA IZ OBRUČA

ljezničke pruge Prijedor - Ljubija, da odmah napadne neprijatelja u njegov desni bok i time olakša borbu i bataljona. U isto vrijeme naredio je da se protivkolski top, koji se nalazio u sastavu brigade, uputi u selo Ljeskare (oko 6 km od Prijedora) i odatle gađa neprijateljske tenkove. Sa topom je krenuo i politički komesar brigade Rade Bašić.⁴¹⁹

Prva procjena o kretanju neprijatelja nije bila tačna. Glavni pravac udara neprijatelja bio je Prijedor - Sanski Most, a na brdima iznad ceste i pruge za Ljubiju od Prijedora ostavljeni su jaka obezbjeđenja sa teškim mitraljezima i minobacačima. Pokušaj 4. bataljona da od Ljeskara napada neprijatelja, kako mu je naređeno, nije dao rezultate.

Na ovaj način je došlo do cijepanja naših jedinica, koje su inače bile nedovoljne da zaustave i odbiju neprijatelja. Naime 1. bataljon se našao iznad ceste Prijedor - Sanski Most, u rejonu sela Rasavaca, a 4. je i dalje ostao duboko među neprijateljskim jedinicama, iznad sela Ljeskara.

Svaki bataljon, odvojeno jedan od drugog, već je upadao u blokadu. Kod 1. bataljona neprijatelj je bio ispred sa motorizacijom na cesti Prijedor - Sanski Most i pješadijskim jedinicama na brdima iznad ceste (Čarakovo, Zedovi, Rasavci ...), a iza njegovih leđa, na pravcu Prijedor - Ljubija, bile su jake neprijateljske jedinice, koje su djelovale koordinirano sa prvima. Dok se 4. bataljon nalazio u rejonu sela Ljeskara, kolone neprijatelja su se kretale prema selima Cikoti, Volaru, Šurkovcu, a njegove druge jedinice nalazile su se iznad Ljubije i na cesti Ljubija - Prijedor⁴²⁰ Uz sve ovo ponestalo je municije. »... Jedinice raspolažu sa vrlo malim brojem municije svih vrsta... « pisao je štab 4. divizije 13. maja.⁴²¹

⁴¹⁹ AVII, k. 775A, br. reg. 29-2 (Izvještaju štaba 8. brigade od 10. 5. 1944. godine).

⁴²⁰ AVII, k. 775A, br. reg. 29-2, 23-2, i 31-2/2. (Izvještaji štaba 8. brigade od 10. i 29. maja 1944. godine).

- U dnevnom izvještaju od 11. maja 1944. Ministarstva oružanih snaga NDH piše:

»... U nastavku poduhvata zatvoren je 8. 5. 1944. ujutro obruč na crti: Dragotinja - Šurkovac - Rujevica - Zecovi, u kome su opkoljeni delovi 2. neprijateljske divizije«, te je započeo podhvati uništenja ovih neprijateljskih snaga. Topničkom vatrom osuđeno je prikupljanje neprijatelja 4 km od Prijedora... (AVII, k. 38, br. reg. 11/1-1).

⁴²¹ AVII, k. 768A, br. reg. 42-2.

Povlačeći se ispred neprijatelja, 1. bataljon je prihvatio nekoliko puta borbu, nanoseći neprijatelju gubitke, ali su ga jaka artiljerijska vatra, avijacija i jake pješadijske jedinice prisilile na povlačenje. Štab 8. brigade u svom izvještaju od 10. maja 1944, o borbama ovog bataljona kaže da je 1. bataljon preuzeo jedan protivujuriš na cesti u Rasavcima, kjom se kretala kolona kamiona, i uspio da dopre do samih kamiona, ali su ga neprijateljske kolone koje su se kretale čukama iznad Ljubije i rijeke Sane prema Briševu i bile zaslje za leđa, prisilile na naglo povlačenje. Zatim, kaže, da je ovo bio žestok okršaj, u kome je neprijatelj pretrpio najveće gubitke, a bataljon uspio da se izvuče na Briševu iznad same ceste Ljubija - Stara Rijeka...⁴²²

Na Briševu, između 17 i 18 časova 8. maja, neprijatelj je ponovo napao 1. bataljon i potisnuo ga preko ceste Ljubija - Stara Rijeka. Bataljon se istoga dana povukao u Podvidaču. Jedan njegov vod bio je otsječen i povukao se prema Starom Majdanu. U sastav bataljona došao je dva dana kasnije.⁴²³

I 4. bataljon je još uvijek mogao doći u vrlo kritičnu situaciju. Njega su, 8. maja u 13 časova, napale jake neprijateljske jedinice kod sela Ljeskara, a istovremeno su ga i dvije kolone opkoljavale. Zato je bio prinuđen da se povlači prema rudniku Ljubija, u selu Žune. O tome je Štab brigade odmah obavješten. Neprijatelj se kretao kolonama u pravcu Volara i Šurkovca. Prilikom prebacivanja ovog bataljona preko puta Šurkovac - Ljubija primjećena je neprijateljska kolona, koja se kretala prema crkvi u Šurkovcu. Odlučeno je da se napadne. Prije sukoba primjećene su još dvije kolone iznad 4. bataljona. Jedna se kretala seoskim putem Miška Glava - Donja Ljubija, a druga prema Tromeđi k. 492 (4 km sjeverno od Stare Rijeke). Zalazile su našem bataljonu s boka. Zbog toga nije izvršen predviđeni napad, niti je bataljon mogao da krene pravcem sela Miška Glava - Ravska.

U selu Podvidači, istog dana naveče, našla su se oba bataljona (1. i 4.). Time je definitivno izbjegnuta blokada koju

⁴²² AVII, k. 775A, br. reg. 29-2.

⁴²³ Isto i k. 775A, br. reg. 23-2.

je neprijatelj spremio. Prema izvještaju štaba 8. brigade - neprijatelj je imao preko 50 poginulih. Prodrio je do Sanskog Mosta, ali se tamo zadržao samo 2 časa.

U ovim borbama poginuli su kod Čarakova: Petar Tome Lešić i Vlado Cvije Smiljanić oba iz sela Osredka kod Ca-zina, Gojko Kondić, rođen u Radomirovcu - Bosanski Novi, Hasan Huse Jaspa iz Kamičana kod Prijedora, Teufik Mu-harema Kartalo rođen u Bosanskom Petrovcu, Gojko Boška Rodić iz Zecova - Sanski Most, Smail Omerović iz Crljana kod Ključa i Antun Pave Lončar iz Slavonskog Broda. Imali smo i 4 ranjena (od kojih jedan teže), a 8 tek pristiglih sa terena Rakelića i Marićke je nestalo.⁴²⁴

U izvještaju, međutim, pročelnika operativnog odjela u Ministarstvu oružanih snaga NDH od 15. maja 1944. godine, o ovim borbama na jednom mjestu se kaže da je prilikom uspješnog čišćenja u području Prijedora... razbijen »stab« i 2. »bataljon« jedne partizanske »divizije« i da su se ukupni neprijateljski gubici povećali tako da sada iznose: 108 poginulih, 134 zarobljena (12 žena), 3 bacača, 30 konja, 2 strojnica... «⁴²⁵

Sve jedinice 8. brigade, poslije ovih borbi, krenule su već 10/11. maja na položaje prema Prijedoru i slijedećeg dana se smestile na liniji: Rasavci - Zecovi - Brišev - Stara Rijeka.⁴²⁶

Ocenjujući rezultate borbi između 6. i 9. maja 1944. štab 4. krajiške divizije u svom izvještaju štabu 5. korpusa kaže:

⁴²⁴ AVII, k. 775A, br. reg. 29-2 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 10. 5. 1944) i RP K.6, br. reg. 3, f.l. (Iz posebnog spiska poginulih).

⁴²⁵ AVII, k. 38. br. reg. 15/1-1
U jednom drugom izvještaju Zapovjedništva 3. oružničke pukovnije od 15. maja na jednom mjestu piše: »... Sa osvojenog područja Njemci su u Prijedor u logor dotjerali oko 400 muških i ženskih osoba, koje su po selima pohvatili, kao i 80 osoba naklonjenih partizanima. . . Partizani su prije ulaska njemačke vojske u Sanski Most bacili u zrak betonski most na rijeci Sani u Sanskom Mostu i zapalili željeznički most... « (Zbornik IV/25, dok. 57).

⁴²⁶ AVII, k. 775A, br. reg. 23-2. (Prema izvještaju štaba 8. brigade od 10. maja 1944. godine).

»... U gore pomenutim borbama naše jedinice nisu uspjele ispoljiti svoju snagu i vještinu borenja u cilju uništavanja neprijatelja i njegovih borbenih sredstava iz razloga što su razbacane na većoj daljini zbog ogromnog sektora i većeg broja saobraćajnih mreža koje zatvaraju i drže snage ove divizije, kao i zbog toga što jedinice raspolažu sa vrlo malim brojem municije svih vrsta. Isto tako, primijećeno je da niži rukovodioци nemaju elastičnosti i vještine, koliko bi trebalo imati u manevru i rukovanju protivkoljskim i teškim oruđima, kao i u podbacivanju mina pod tenkove i motorizaciju u čemu su preduzete mjere da se ovo postigne...«

Narednih dana maja gotovo svakodnevno vođene su borbe sa neprijateljem oko rudnika Ljubije, Briševa i Rasa-vaca. Već sutradan, 11. maja, po povratku naših jedinica na položaje prema Prijedoru, 1. i 2. bataljon izvršili su napad na neprijatelja koji se nalazio po brdima oko rudnika Ljubije. Posle jednočasovne borbe neprijatelj je protjeran u Ljubiju, uz gubitke - 3 poginula i 5 ranjenih. Naši su imali jednog ranjenog. Ovo se ponovilo i dva dana kasnije, kad je neprijatelj ponovo izašao na brda oko Ljubije.⁴²⁸

Očigledno je da je neprijatelj bio svjestan toga da naše jedinice nije uništio i da mu je boravak na privremeno zaузetoj teritoriji postojao sve teži. Svojim ispadima iz žice, tih dana, tražio je »oduška«.⁴²⁹

O stanju u Ljubiji štab 8. brigade tih dana nije imao potpune podatke. Obavješten je samo da se u rudniku Ljubija nalazi 7 tenkova, nekoliko kamiona, da neprijatelj kopa rovove i plete žicu, čisti neke barake i, navodno, »ima namjeru da otpočne sa vađenjem rude...« - pisao je štab brigade 14. maja 1944. Do ovog, međutim, nije došlo.

Između 16. i 2], maja 8. krajiska brigada je bila u pokretu na novi sektor. Dobila je zadatak da zatvori pravac

⁴²⁷ AVII, k. 768A, br. reg. 42-2 (Izvještaj štaba 4. krajiske divizije od 13. 5. 1944. godine).

⁴²⁸ U dnevnom izvještaju Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH od 17. maja, na jednom mjestu se kaže:
»U nastavku poduhvata odbačen je neprijatelj 13. 5. 1944. iz područja Ljubija rudnik, gdje je izgubio 20 poginulih (izbrojano) i 3 zarobljena (AVII - k. 32, br. reg. 17/1-1).

Drugi bataljon 8. brigade, koji je vodio borbu tog dana, a sudeći prema izvještaju štaba 8. brigade, nije imao gubitaka. Samo je greškom patrola 4. bataljona upala među neprijatelja, kada je jedan poginuo (AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2).

⁴²⁹ AVII, k. 768A, br. reg. 44-2.

Bosanska Krupa - Petrovac;,, a druge jedinice 4. dmzijf preuzele su »brigу« o neprijatelju oko Ljubije i Prijedora. Osma brigada" posticTce, međutim, zapažen uspjeh u vrijeme neprijateljskog desanta na Drvar - 25. maja 1944. godine.

DESANT NA DRVAR I BORBE 8. KRAJIŠKE BRIGADE 25. I 26. MAJA 1944. GODINE

Njemci su, 25. maja 1944. izvršili poznati desant na Drvar i preduzeli napade jakim jedinicama iz više pravaca ka Drvaru, sa ciljem da unište vrhovno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta. Tada je iz rejona Bihać - Bosanska Krupa ka Drvaru krenuo 92. motorizovani njemački puk, ojačan sa 54. brdskim izviđačkim bataljonom i pukovskom grupom 2. ustaško-domobranske lovačke brigade, a iz Bosanske Krupe, preko Suvaje ka Petrovcu, nastupao je 1. izviđački bataljon njemačke 373. legionarske divizije i 1. lovački puk. Istovremeno je 373. legionarska divizija sa jednom pukovskom grupom (borbena grupa »Vilam«) otpočela pokret iz rejona Srba preko Trubara prema Drvaru, a od Banja Luke ka Ključu nadirao je 202. oklopni bataljon 2. oklopne armije. Njemački puk Brandenburg, sa inžinjerijskim dijelovima, stigao je 24. maja u Bosansko Grahovo, spreman da 27. maja u Drvaru uspostavi vezu sa 92. motorizovanim pukom.⁴³⁰

⁴³⁰ AVII, NAV-N-T-314, F. - 563/686, T-314, F.565/557 (Njemački dokumenti, izvještaji komande 2. njemačke oklopne armije 23. i 24. maja 1944. godine, pronađeni u Vašingtonu i »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—45« knj. 2. str. 93-106.

- U telegramu Komande njemačkog XV brdskog armijskog korpusa od 23. maja Komandi 2. oklopne armije stoji: «... 1) 373. divizija. ... Istog dana po svaku cijenu deblokirati SS-podobranci bataljon u Drvaru. ... Sve komande i vojne misije u rejonom Drvara treba uništiti. Sa dijelovima dalje udariti na Bosanski Petrovac uz držanje rejona Drvara. ... A 2) 92. mot.puk: ... iz rejona Bihaća i Bosanske Krupe-napada prema jugoistoku da bi najvećom brzinom zauzeo Bosanski Petrovac, razbijtoamošnje bande i štabove, kao i zauzeo aerodrom i snabdjevačke baze. Odlučnim prudorom ove grupe pripašće odlučujući značaj... . « Neposredno prije planiranog napada, neprijatelj je približno znao raspored naših jedinica (oko Bihaća i Bosanske Krupe) i njihove zadatke. Radio-depešom izvještena je Komanda 2. njemačke oklopne armije 24. maja 1944. da je »VIII/4 (brigada - I.C.) u rejonom Gudavac - D. Suvaja. Zadatak: napadi za uzneniranjanje na Krupu, zatvaranje puta prema Petrovcu. ... «, a za 6. krajišku brigadu je rečeno da je istočno i jugoistočno od Bihaća ... (AVII -T-314-F. 565/557).

Pripremajući se za predstojeća dejstva neprijatelj je prikupljao jedinice i vršio nasilna izviđanja. Između 22. i 25. maja, npr. njegove jače ili slabije jedinice kretale su se prema Bihaću iz Bosanske Krupe, vršeći pritom ispadne i na našu slobodnu teritoriju. Zato je 2. bataljon 8. krajiške brigade između 21. i 22. maja postavio zasjedu kod Crnog jezera, svega nekoliko kilometara od Krupe. Sutradan je našla neprijateljska kolona od 4 tenka, 3 borbenih kola, 7 kamiona i od oko 150 vojnika. Poslije jednočasovne borbe neprijatelj je počeo bježati prema Bihaću, napustivši tenkove i kamione. Međutim, zbog vatre neprijatelja sa lijeve obale rijeke Une, nije se moglo prići već napuštenim tenkovima. Dio neprijateljske pješadije povratio se i pod zaštitom vatre sa druge strane rijeke krenuo prema Bihaću. Ipak su morali napustiti 2 tenka i jedan kamion. Imali su oko 20 poginulih i ranjenih. Štab brigade u svom izvještaju kaže da su gubici neprijatelja tačno utvrđeni, ali da bi i »akcija mnogo bolje uspjela da su borci bili snabdjeveni benzinskim flašama za paljenje tenkova i kamiona...«. Bataljon 8. brigade nije imao gubitaka.⁴³¹

Isti bataljon je i 24. maja postavio zasjedu nešto dalje od Bosanske Krupe prema Bihaću - između Crnog jezera i Titinog brda, iznad Brine. Kad je u 6,30 časova našlo 30 ustaša pustili su ih u klopku i, poslije iznenadnog plotuna, izvršili juriš. Jedini izlaz ustašama je bio skok sa litice kod Brine. Na cestu su samo četvorica stigla živa. I oni su poginuli.

U povratku za Mali Radić, štab 2. bataljona je izvješten od svojih izviđačkih dijelova da jedna ustaško-domobranska bojna sa 4 tenka nastupa cestom od Krupe prema Radiću. Već je podilazila brdu Obijaj kod Malog Radića i seoskim putem se kretao prema Kamenici. Neki dijelovi 6. krajiške brigade su nešto ranije napustili Obijaj i krenuli prema Velikom Radiću. Dvije čete 2. bataljona 8. brigade pružile su frontalni otpor, dok je jedna četa napala preko Obljajske čuke u lijevi bok neprijatelja. Međutim, ovim napadom u bok izgleda da neprijatelj nije bio iznenaden, jer je oko 4

⁴³¹ AVII, k. 775A, br. reg. 26-2 i 775, br. reg. 27-2 (Prema izvještajima štaba 8. KNOU brigade od 22. i 25. maja 1944. godine).

sata pružio žilav otpor. Pošto je protjeran sa Obljajske čuke preduzeo je odstupanje prema Bosanskoj Krupi. Pri tome je zapalio i svoj tenk, jer ga nije mogao odući. Prema izvještaju štaba 8. brigade neprijatelj je imao oko 60 poginulih i 20 ranjenih, a naš bataljon jednog poginulog i jednog ranjenog. ~

Sigurno je ovaj ispad neprijatelja imao za cilj nasilno izviđanje, radi otkrivanja naših položaja. Trebalo mu je to zbog dejstava sledećeg dana.

Neprijatelj je 25. maja 1944. u 6,30 časova krenuo iz Bosanske Krupe u širokom streljačkom stroju, pravcem Krupa - Gudavac (Čardak) - Risovac i dalje za Bosanski Petrovac. Cestom se kretalo i 18 tenkova, 80 kamiona, oko 100 bicikla i motocikla i oko 50 konjanika. Naši bataljoni bili su raspoređeni oko sela Suvaje (lijevo i desno od puta) i Gudavca (Čardak - Perišića zid). Teren je našim borcima i starješinama bio vrlo dobro poznat. Ovdje su, npr. u nepovoljnijim uslovima, vodili teške borbe u Četvrtoj ofanzivi (februar 1943), kao i u novemburu iste godine, kad su napadali ustaše na Čardaku.

Plan komandanta 8. brigade Milana Miljevića bio je da se sa 4. bataljonom pruža frontalni otpor i odstupa sa položaja na položaj prema Risovoj Gredi, gdje je trebalo organizovati najžešći otpor iz svih raspoloživih sredstava. Na ovaj način stvorili bi se uslovi drugim jedinicama 8. brigade da uspešno izvrše svoj dio zadatka. Jedan bataljon (2.) imao je da napada na pobočnice neprijatelja, ne dozvoljavajući mu širenje lijevo i desno, a druga dva bataljona (1. i 3.), od kojih je jedan u rezervi, napašće neprijatelja s leđa, onda kad za to dođe trenutak. Rezerva je imala da posluži i za spriječavanje eventualnog prodora neprijatelja prema s. Jasenici.

⁴³² AVII, k. 775, br. reg. 27-2.

U izvještaju komande XV njemačkog brdskog armijskog korpusa komandi 2. oklopne armije od 25. maja, u vezi sa ovom borbotom našeg 2. bataljona oko M. Radića piše: »... Akcijom potjernog odjeljenja na diverzantsku ekipu 8. krajiške brigade na strani neprijatelja bilo je 15 izbrojanih mrtvih, a procijenjeno je još 35 mrtvih. Sopstveni gubici: 1 mrtav, 16 ranjenih, a jedno jurišno oruđe je potpuno uništeno...« AVII, NAV-N-T-314, F. 563/656⁷ (dokument je pronaden u Vašingtonu).

Prije pokreta neprijatelja izvršena su sa štabovima bataljona potrebna izviđanja. Iako je neprijatelj očekivao otpor naših jedinica oko Suvaje, već prva zasjeda kod Perišića zida dala je rezultate. U njenom prvom naletu konjica je potpuno izbačena iz stroja i više se u borbi nije pojavljivala. Kolona biciklista i motociklista puštena je na oko 50 m, a zatim dočekana žestokom vatrom. Razbjegžali su se, ostavljajući lješeve poginulih po cesti. A tenkovi, koji su išli nešto naprijed, povratili su se da pomognu pješadiji. Zbog njihove vatre naši borci nisu mogli doći na cestu, da pokupe prvi plijen. Borba sa tenkovima bila je teža. Štab 8. brigade u svom izvještaju od 29. maja na jednom mjestu kaže da nagazne mine koje su zakopali nisu imale onog efekta koji se od njih očekivao. Inače bile su dobro ukopane, a maskiranje tako dobro izvedeno da je neprijatelj teškom mukom mogao zaključiti gdje se nalaze. Pa ipak, izgleda da je neprijatelj imao neko sredstvo pomoću kojeg je otkrivaо mine. Uspjeh je jedino postignut kad je neprijatelj napadnut na mjestu gdje su mine zakopane »jer mu je time bilo onemogućeno traženje mina i tenkovi su zauzeti borbom, pa njihove posade i ne misle na mine... «⁴³³

Neprijatelj je pod borbom uspio da predveče stigne na ivicu šume. U daljem prodoru naišao je na otpor 2. i 4. bataljona, a oko 18 časova 1. i 3. bataljon izvršili su planirani silovit napad preko Čardaka i Debelog brda u leđa neprijatelja. To ga je primoralo da se naglo povlači, štiteći se tenkovima, koji su mu istovremeno krčili put i za vrijeme povlačenja. U toku povlačenja neprijatelja došlo je do borbe prsa u prsa. Neprijatelj je vršio protivunapade i po cijenu velikih gubitaka uspio da se izvuče. Zanoćio je 25/26. maja na Čardaku i kod škole u selu Suvaji.⁴³⁴

Sutradan, 26. maja oko 8 časova, neprijatelj je krenuo u napad istim pravcem sa jakim pobočnicama desno i levo. Njegovu desnu pobočnicu, koja se kretala pravcem ka Suvajskom Međugorju, dočekale su naše jedinice i poslije pola časa borbe primorali je da se vrati na cestu. Tenkovi su usp-

⁴³³ AVII, k.~775 A, br. reg. 31-2/2.

⁴³⁴ AVII, k. 775A, br. reg. 30-2.

jeli da prodrū u šumu, ali su se tu »ukočili«. Naše jedinice (2. odnosno 1. i 3. bataljon) bile su osobito aktivne na bokovima i leđima neprijatelja, koji je sa čela bio tučen vatrom kod svakog prekopa i miniranog mjesta. Štab 8. brigade, u svom izvještaju od 29. maja o borbi ovog dana, naročito ističe 2. bataljon. On je, pošto je zbacio na cestu desnu pobočnicu neprijatelja, izvršio napad na zaštitnicu čitave kolone (3 tenka, borna kola, 3 kamiona i nešto pješadije). Juriš 2. bataljona potpomagao je protivkolski top 37 mm, koji je uspio da prvim pogotkom uništi jedan tenk i zapali jedan kamion. Tada su borci ručnim bombama napali dva ostala tenka i kamione. Tenkovi su uspjeli da se povuku, ali su zapaljena borna kola i 2 kamiona. Tom prilikom zarobljeno je 7 Njemaca.⁴³³

Ni 26. maja neprijatelj, vjerovatno, ne bi prošao pravcem Bosanska Krupa - Petrovac i stigao u Bosanski Petrovac da se iza leđa 4. bataljona 8. brigade nisu pojavili dijelovi 92. njemačkog motorizovanog puka. Ovaj puk je prethodnog dana ovladao Ripačkim klancem i produžio ka Vrtoču. Zatim su došli putem Vrtoče - Krnjeuša - Risovac. Tako su se spojili jedni i drugi i krenuli prema Bosanskom Petrovcu. Naše su ih jedinice pratile sve do Krnjeuše, napadajući zaštitnice.⁴³⁶

Borbom 8. krajiške brigade 25. i 26. maja u znatnoj mjeri je olakšana situacija naših jedinica na Petrovačkom i Drvarskom sektoru. Očigledno je da su neprijateljske jedinice koje su nadirale iz Bosanske Krupe zakasnile oko dan i po, jer 25. maja nisu bile u mogućnosti da sadejstvuju sa 92. motorizovanim pukom u rejonu Krnjeuše i Vrtoča. Zadržane su i, kako je izvjestio Štab brigade 29. maja, imale su ozbiljne gubitke - 116 poginulih i oko 30 ranjenih.⁴³⁷

Štab brigade u pomenutom izvještaju od 29. maja, pisao je da su se jedinice koje su nadirale iz Bosanske Krupe vje-

⁴³⁵ Isto. - Prethodnog dana, u toku borbe, izdvojila se 2. četa i jedan vod 3. čete 4. bataljona i priključili se 2. bataljonu, sa kojim su ostali i 26. maja u Suvajskom Međugorju. Poslije borbe povratili su se u sastav ovog bataljona u selu Vranovini.

⁴³⁶ Isto.

⁴³⁷ AVII, k. 775A, br. reg. 30-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 29. maja 1944. godine).

rovatno nedavno vratile sa istočnog fronta, da se njihov način borbe potpuno razlikovao od dotadašnjih načina neprijateljskog napada. Ovi su upravo majstorski iskorisćavali tenkove, tako da su se pojavljivali u pravom momentu i ondje gdje bi njihova pješadija bila ugrožena. Isto tako, oni su na mjestima gdje bi se čula naša vatrica ili gdje bi primjetili naše jedinice skoncentrisali vatru iz svih oruđa sa kojima su raspolagali, tako da su nas primoravali da se držimo u zaklonima, da budemo rastresitiji. Ovo je uveliko usporavalo naše pokrete.⁴³⁸

U toku dvodnevnih borbi jedinice 8. krajiške brigade imale su 3 poginula i 19 ranjenih. Zaplijenjena su 2 »šarca«, 12 karabina, 98 tromblonskih bombi, 50 ručnih bombi, 2 strojnica, 3 pištolja, 6.000 metaka za puške, 4.000 metaka za strojnici, 2 dvogleda, sanduk sanitetskog materijala i drugo. Uništen je jedan tenk, borna kola, 3 kamiona, 30 buradi benzina, 30.000 metaka, 1.000 kg hljeba, kao i izvjesna količina odjeće i obuće. Oštećen je jedan kamion. O broju ubijenih konja u ovoj borbi Štab brigade nije imao tačne podatke.⁴³⁹

Na osnovu naređenja Štaba 4. divizije, a pošto se neprijatelj već uspio da probije prema Bosanskom Petrovcu, sve jedinice 8. krajiške brigade krenule su noću 26/27. maja prema cesti Ključ - Bosanski Petrovac - pravcem: Lastve - Vranovina - "Krnja Jela - JKmoTjana - Bravsko. Brigada je ntafsevāla'pō batāljonskim kolonama, zasebnim putevima. Poslije dvodnevnih borbi, noćnog marša i slabe ishrane, kod boraca se ošjećao veliki zamor.

Ujutru 27. maja, prilazeći selu Smoljanima, primjećeno je u njemu oko 150 neprijateljskih vojnika sa 3 tenka. Odmah su 1., 3. i 4. bataljon izvršili napad. Ali neprijatelj je uspio da se izvuče bez većih gubitaka zahvaljujući ponovo svo-

⁴³⁸ AVII, k. 775A, br. reg. 30-2.

⁴³⁹ Isto i k. 775A, br. reg. 28-2.

U Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu pronađena su imena dvojice poginulih drugova: Pero Milunović (2. bataljon), rođen 1922. u Sanskom Mostu i Šabo Kozlića, rođen 1918, iz okoline Bihaća (k. RP 6, br. reg. 3, F.I.).

jim tenkovima, a i našoj sporosti, kao posledici umora vojnika. Gubici neprijatelja bili su 7 poginulih i 10 ranjenih. Bilo je i nešto plijena. Naši nisu imali gubitaka.

Istoga dana nastavljen je marš prema Bravskom, pa su 27. maja bataljoni na liniji: Tavani - Šobotovac (glavnina brigade sa Štabom brigade u Tavanima) - Gradić (tg. 1097) - Podsrnetica; 28. maja 1. i 2. bataljon su na položajima Gradić - Šobotovac, a 3. i 4. bataljon Drinić - Podsrnetica.⁴⁴⁰

Prema izvještaju Štaba 6. proleterske divizije od 28. maja u 21,20 časova, upućenog štabu 1. proleterskog korpusa, u Drvaru 28. maja nije bilo jačih neprijateljskih jedinica. Tog dana u gradu je primjećeno svega 6 tenkova. Neprijateljske jedinice koje su vršile ofanzivu na Drvar povukle su se, uglavnom u pravcu Grahova. Neprijatelj se počeo ukopavati slabijim rovovima i paliti sela oko Drvara.⁴⁴¹

Cesta Drvar - Bosanski Petrovac bila je osigurana na nekoliko mjesta. Saobraćaj cestom Bosansko Grahovo - Petrovac bio je tih dana dosta živ, pa je i 28. maja iz Drvara za Bosanski Petrovac prošlo oko 100 kamiona. Inače kamione su redovno pratili tenkovi.⁴⁴²

Još prije dolaska 3. i 4. bataljona na sektor Drinić - Podsrnetica, neprijatelj je držao Kozila i Drinić. Svoju motorizaciju rasporedio je po šljivicima i ivicom šume da bi se zaštitio od avijacije. Njegovu kolonu, koja je pred noć 29. maja, krenula iz Kozila u Drinić, napao je naš 3. bataljon. Neprijatelj je imao 3 poginula i 4 ranjena. Kada je neprijatelj istoga dana prodro od Bravskog Vaganca za Bosanski Petrovac, Štab brigade je prebacio, noću 29/30. maja, 3. i 4. bataljon na desnu stranu ceste Ključ - Petrovac, tako da su dva bataljona zauzela položaje: Jasenovac - Gradić, a dva Veliki Pročevac - Vučje.⁴⁴³

Neprijatelj se i narednih dana jačim ili slabijim jedinicama kretao cestom Ključ - Bosanski Petrovac, upućujući osiguranja lijevo i desno od puta i gotovo redovno nailazio

⁴⁴⁰ AVII, k. 768A, br. reg. 6-3, br. reg. 29-2 i 31-2/2 (Izvještaji štaba 8. brigade od 28. i 29. 5. 1944).

⁴⁴¹ Zbornik IV/25, dok. 127.

⁴⁴² Isto.

⁴⁴³ AVII, k. 775A, br. reg. 12-3.

na zasjede jedinica 8. brigade. (Na primjer, 30. maja između Bravskog Vaganca i Bosanskog Petrovca, je, pored ostalog, zaplijenjeno 150 kg čokolade; zatim istoga dana od zasjede 1. bataljona pогинуло je 13 neprijateljskih vojnika; 30. i 31. maja pretresana je Sрnetica itd.). Ovo je, na kraju, neprijatelja dovelo u situaciju da je morao napustiti selo Bravsko i povući se u Bosanski Petrovac.⁴⁴⁴

ZAPAŽANJA I ISKUSTVA IZ BORBI IZMEĐU 22. I 30. MAJA 1944. '

S obzirom da je neprijatelj u svojim poslednjim ofanzivnim dejstvima na sektoru koji je držala 8. brigada (i 4. divizija u cijelini) upotrebio znatne motorizovane jedinice (tenkove i borna kola), kao i to da se služio taktikom dubokih prodora motorizacijom, ponekad bez bočnih osiguranja pješadije, naše su jedinice - konstatovao je štab 4. divizije u svom izvještaju od 4. juna - postigle vidne rezultate. Neprijateljski gubici bili su dosta veliki i u ljudstvu i u motorizaciji, dok su naši bili srazmјerno mali. Ali, gotovo u svim izvještajima štaba 8. brigade u toku maja 1944. godine, a naročito poslednjih dana tog mjeseca, govori se o neprijateljskim tenkovima, koji ometaju naše jedinice u potpunijem izvršavanju postavljenih zadataka. Neprijatelj se često, uz veće ili manje gubitke, zahvaljujući zaštiti tenkova, nekako izvlačio. Pored onog što je naprijed rečeno o otkrivanju naših mina od strane neprijatelja, ni prekopavanja na cestama nisu bila uvijek dobro izvedena. Štab 8. brigade je došao do zaključka da dužina prekopa mora biti veća od 5 m, jer samo oni dužine 8-10 m i dubine oko 4 m, osjetno zadržavaju neprijateljsko napredovanje. Ako se na ovakvim mjestima dejstvuje i preciznom vatrom i ometa neprijatelju rad, onda on u znatnoj mjeri gubi u vremenu i tempu napada. Uz ovo, trpi i gubitke u ljudstvu.

Osim toga, u poslednjim borbama primjećeno je da je neprijatelj čuva svoju pješadiju i maksimalno koristio ten-

⁴⁴⁴ Zbornik IV/25, dok. 9. i AVII - k. 775A, br. reg. 13-3 (Izvještaji štaba 4. divizije i 8. brigade).

kove. Štab brigade je zapazio da kada naše jedinice počinju sa napadom na pješadiju, ona se skriva u zaklon, a tenkovi se pojavljuju i primaju borbu. Mi, međutim, nismo imali dovoljno ispravnih nagaznih mina. Štab brigade u svom izvještaju o borbi od 30. maja, na jednom mjestu kaže: »... Da smo imali originalnih nagaznih mina više komada mogli smo neprijatelju nanijeti osjetne gubitke. Svega jedna originalna engleska nagazna mina eksplodirala je, a ostale koje smo kombinovali sa rudarskim kapislama nisu eksplodirale. Kad smo ih otkopali, našli smo ih skroz zgnječene... «.

U borbama koje su vođene pokazalo se da je engleski eksploziv 808. vrlo dobro sredstvo za paljenje tenkova i kamiona. Od 5 fišeka ovog eksploziva pravljene su grudve na taj način što se skidao omot od papira, a zatim se eksploziv na vatri malo omekšavao. Ove grudve upotrebljavane su kao bombe, s tim što se prethodno zapale šibicom, a potom bacaju na tenk ili kamion.⁴⁴⁵

Naši su borci zapazili da je i puškomitraljez dobro sredstvo za paljenje kamiona i bornih kola. Rafal iz puškomitraljeza morao je da se pusti po motoru, dok ovaj još radi. Inače do paljenja nije dolazilo, ako se, naime, otvara vatra po hladnom motoru.

Na osnovu naredenja Vrhovnog komandanta druga Tita da se na svim sektorima i sa svim jedinicama stupi u napade na neprijateljske garnizone, utvrđene položaje, objekte gdje god ima neprijatelja i na saobraćajne komunikacije, mobilisane su sve naše snage i uloženi novi napor da se neprijatelj tuče na svakom mjestu.

⁴⁴⁵ Štab 5. korpusa u primjedbama na rad jedinica u toku VII neprijateljske ofanzive (desant na Drvar) kaže: »... Za pohvalu je inicijativa 8. brigade, koja je za napade i paljenje tenkova i kamiona upotrebila grudve - lopte engleskog eksploziva (dinamita 808). Palili su ih šibicom, nikako kordom i kapislom, a zatim iz bacali kao benzinsku flašu na motore vozila tako da se u napadu 4. juna imalo velikog uspjeha. Isti eksploziv kada se zapali smolast je, sporo gori i ne gasi se... « (AVII, k. 771, br. reg. 39-4).

68

Početkom juna 8. brigada je i dalje zatvarala pravce Bosanskr Petrova.c - Krupa i Bosanski Petrovac - Bihać. Ona će tu ostati puna tri mjeseca. »Borci su vrlo dobro izdržavali česte i naporne marševe po bespuću ovoga terena, pisao je štab brigade 7. juna, i to vrlo često bez dovoljno hrane, pa i gladni.« Ovi su krajevi, inače, bili ekonomski pasivni, a uz to i opljačkani od neprijatelja; imanja su paljena, a stanovnici odvođeni. Naročito se osjećala oskudica u žitu i varivu. Ponešto je stizalo karavanima iz Podgrmeča, ali je to bilo nedovoljno. Uz sve to, vrlo teško je bilo hranu, koja bi se nabavila, doturiti svakom bataljonu i četi, jer nisu bili na okupu, već rastureni na velikoj prostoriji i često u pokretu. Zato su kritike upućivane tih dana intendantskom osoblju, ponekad bile preoštore. No i pored toga, naše jedinice su bile aktivne, orijentisale su se na postavljanje zasjeda na komunikacijama i »postigle su velike uspjehe, specijalno bataljoni 6. i 8. brigade.⁴⁴⁶

USPJEŠNA ZASJEDA 1. I 2. BATALJONA

Između 1. i 5. juna 1. i 2. bataljon 8. brigade su pokazali izvanrednu upornost, pa ih je i pohvalio štab 4. divizije. Neprijatelj je, naime, poslije prodora pravcima Bihać - Bosanski Petrovac - Drvar - Knin i Bosanska Krupa - Petrovac organizovao uporišta na ovim komunikacijama, ali se uglavnom držao defanzivno. Na nekim sektorima vršio je napade sa jednom ili dvije bojne, najviše u cilju pljačkanja sela. Na sektoru gdje je u junu 1944. djelovala 8. brigada neprijatelj se, pored Bosanskog Petrovca, nalazio još u Suvaji, Brestovcu, Krnjeuši, Vrtoču, a zatim duž komunikacije Bosanski Petrovac - Bihać, bio je i u Ripaču, Gorjevcu (100-200 vojnika kod vodovoda), Dubovskom (u kući Babića), Tarkovcu

⁴⁴⁶ Zbornik IV/26, dok. 9, i AVII, k. 775A, br. reg. 5-1/3

U izvještaju štaba 4. divizije od 8. juna na jednom mjestu piše: »... U borbama sa neprijateljem zadnjih dana (početak juna) naše jedinice uspjele su da, uz vrlo male gubitke, nanesu neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Ovo naročito vrijedi za Drvarsко-petrovački odred i 8. brigadu, koji su se u borbama sa neprijateljem pokazali vrlo uporni, žilavi, vješti i brižljivi u postavljanju zasjeda... « (AVII, k. 768A, br. reg. 13-3).

(kod kuće Glumaca) i Vrtoču. Prvih 15 dana juna neprijatelj je saobraćao kolonama koje su pratili 10-15 tenkova.⁴⁴⁷

Sa sektora Šobatovac - Smoljana, gdje su se nalazili krajem maja, 1. i 2. bataljon su krenuli 1. juna južno od komunikacije Bosanski Petrovac - Ključ, sa zadatkom da napadnu neprijateljsko uporište u Kozilu (u šumi 8 km istočno od Oštrelja). Marš je bio veoma naporan. Da ih ne bi primetio neprijatelj koji se nalazio u selu Driniću, morali su se kretati noću, bespućem Srnetice. U zoru 2. juna stigli su do uporišta. Bilo je kasno za napad, pa su ga odložili za noć 2./3. juna. Neprijatelj je, međutim, tog dana ujutro napustio Kozila, Drinić i Vedro Polje i povukao se u Bosanski Petrovac. Bataljoni su odmah krenuli sa Srnetice preko Drinića i Vedrog Polja, prešli cestu Drvar - Bosanski Petrovac između Oštrelja i Petrovca, sa namjerom da na ovoj komunikaciji neprijatelju postave zasjedu. Međutim, neprijatelja nije bilo u toku noći 2./3. juna, ni sutradan, pa ni 3./4. juna. Štabovi bataljona su odlučili da se krene dalje - na cestu Bosanski Petrovac - Vrtoče ili Petrovac - Krnjeuša. Na ovoj drugoj komunikaciji primjetili su saobraćaj neprijatelja, pa su bataljonima nastavili pokret do Medenog Polja kroz šumu, tako da ih neprijatelj nije primjetio. I ovaj marš je bio vrlo naporan i bez hrane. U Medenom Polju obavješteni su da neprijatelj jedne noći saobraća od Bosanskog Petrovca za Krnjeušu, a druge od Krnjeuše preko Vrtoča za Bosanski Petrovac. Prema ovim podacima neprijatelj je noću 4./5. juna trebalo da krene od Krnjeuše preko Vrtoča za Bosanski Petrovac. Postavljene su mu zasjede.

Prvi bataljon postavio je zasjedu između Medene glave (k. 624) i Korita. Položaji su podesni, u šumi, a teren je, inače ravničast. Odstupnica je moguća ispod Vujnovice (k. 655) kroz šumu i preko Bjelajskog Vaganca za selo Bjelaj. I 2. bataljon postavio je zasjedu nešto bliže Bosanskom Petrovcu, na Rastovači, na kotama 623 i 634 i oko njih. Odstupnica ovog bataljona bila bi preko Kolunića i k. 621 (selo Medeno Polje) prema Osječenici. Rastojanje između jedne i druge zasjede iznosilo je oko 3-4 km.

⁴⁴⁷ Zbornik IV/25, dok. 9 (prema izveštaju štaba 4. divizije od 4. jula 1944).

Noću u 22 časa 4/5. juna naišla je od Vrtoča neprijateljska kolona od 30 kamiona sa vojskom i 5 tenkova. Krećući se prema Bosanskom Petrovcu, naišla je na zasjedu 1. bataljona. I umesto da puste kolonu u čitavu zasjedu ovog bataljona, neko je nestrpljivo ispalio metak ranije, kada je samo polovina kolone ušla u zasjedu. U žestokoj paljbi koju su tog trenutka otvorile sve tri čete 1. bataljona, neprijatelj je imao znatne gubitke. Mitraljeskom vatrom potpuno je saječeno 6 kamiona, od kojih su se dva survala sa ceste u vrtaču. Neprijateljski tenkovi su odmah intervenisali i, zahvaljujući ravničastom terenu, uspjeli su da našoj zasjedi zađu za bok i leđa i vatrom prisile naše čete na povlačenje. Bataljon se povukao u pravcu sela Bjelaja, a neprijatelj je, pošto se nešto sredio, produžio za Bosanski Petrovac. Smatrao je da je sada sa zasjedom do Bosanskog Petrovca završeno. Upravo se neprijatelj u tome prevario.

Naš 2. bataljon za sve vrijeme ove borbe bio je pritajen. Očekivao je neprijatelja. Skrenuta je pažnja da se vatra pre rano ne otvara. Obiđen je gotovo svaki borac, provjeren položaj svakog mitraljeza. Poslije prve zasjeđe neprijatelj je, ali samo kratko vrijeme, bio nešto oprezniji. Pješadija se kretala oprezno naprijed i obezbjeđivala motorizaciju. Kad su stigli na oko 200 metara od zasjeđe 2. bataljona, pješadija je ušla u kamione i naši borci su čuli komandu »Forvec«. Upaljeni su motori i kolona je krenula. A kada je čitava kolona ušla u zasjedu bataljon je jednovremeno otvorio vatru po zbujenom neprijatelju. Odmah su eksplodirala i zapaljena dva kamiona, dok je neprijatelj u grupama počeo bježati cestom, tražeći zaklon. Kako je zasjeđa bila udaljena svega 3-5 metara, naši su ih kosili brzom paljbom. Ubrzo su zapaljena još dva kamiona, dva su sasjećena mitraljeskom vatrom i tri oštećena ostala su na cesti bez vojske. Neprijatelj se toliko zbumio da je bacao bombe suprotno od mesta na kome su bili naši borci. Zahvaljujući intervenciji tenkova, pješadija je spasena potpunog uništenja. Tenkovi su i ovdje imali mogućnost manevrovanja na ravnom terenu, ali se nisu smjeli približiti našoj pješadiji. Naši borci su ih gađali kuglama od engleskog eksploziva 808, sa kojima su zapaljena 3 kamiona. Ali, ipak tenkovi su doveli našu zasjedu u

unakrsnu vatru. Bataljon se povlačio pod vrlo teškim uslovima, ali tako vješto da nije imao nikakve gubitke. Neprijateljska kolona, ono što ih je ostalo, nije produžila za Bosanski Petrovac. Zauzela je svoje položaje oko ceste i sačekala pomoć od Vrtoča.

Prema izvještaju štaba 8. brigade od 7. juna, neprijatelj je ove noći, kod obe zasjede, imao veliki broj poginulih i ranjenih. Od naših je poginuo Ilija Radošević, rodom iz Suvaje (kod Bosanskog Petrovca), 4 su ranjena, a nestala je Sava Vojinović, rođena u Gudavcu kod Bosanske Krupe. Plijena nije bilo, jer se borcima nije dozvolilo da ga izvlače, strahujući od većih gubitaka. U jednom izgorjelom kamionu nalažili su se ranjeni njemački vojnici. Inače kamioni su bili veliki, transportni i u svaki od njih moglo je da stane oko 50 vojnika.⁴⁴⁸

U međuvremenu, dok su 1. i 2. bataljon čekali neprijatelja u zasjedi na cesti između Oštrelja i Bosanskog Petrovca, Njemci su 2. juna, jačine oko 700 vojnika, krenuli pravcem Bosanski Petrovac - Suvaja - Vodenica - Vranovina - Marjanovića Do i jednim dijelom zašli u šumu iznad zaseoka Kerkez. Dijelom jedinica zaposjeli su brdo Gradinu (k. 1096), na ivici šume. S druge strane 4. bataljon 8. brigade, koji je tog jutra očekivao neprijatelja u selu Smoljanima, povukao se u Krnju Jelu i oko 12 časova 2. juna, stigao iznad Marjanovića Dola. Nedaleko od njega bio je i 3. bataljon, koji je takođe, stigao od Marjanovića Dola.

Pošto je izvršen raspored jedinica, borci 1. i 3. čete 4. bataljona otvorili su plotunsku paljbu i krenuli naprijed. I 2. četa ovog bataljona uvedena je u borbu, koja je, po dijelovima, trajala 4 sata. Komandir je morao biti na čelu svoje čete, rečeno je sutradan na sastanku bataljonskog partijskog biroa.

Sa svih čuka i iz sela koje je bio zaposjeo, neprijatelj je proteran za Vodenicu i Suvaju (Petrovačku). U ovoj borbi su se naročito istakli Kužet Branko, Kalauzović Ibrahim »Gur-

⁴⁴⁸ AVII, k. 775A, br. reg. 5-1/3 i br. reg. 14-3 i k. 768A, br. reg. 13-3. U izvještaju od 7. juna Štab brigade kaže da gubici koje smo naveli za neprijatelja (150 poginulih - I.C.) nisu veliki niti pretjerani. »Podatke smo dobili od seljaka, kao i od naših obavještajaca sa terena Bjelajske opštine...«

da«, Pašić Božo i Radošević Gojko - svi iz 4. bataljona. Prema izvještaju Štaba brigade od 8. juna, neprijatelj je imao oko 20 poginulih i 20 ranjenih vojnika, ali je naknadno utvrđeno da se radilo o 25 poginulih i 30 ranjenih. Mi smo imali jednog poginulog i dva lakše ranjena. Zaplijenjen je jedan »šarac«, dvije puške i druga ratna oprema.

Poslije povlačenja, neprijatelj je obasuo položaje bataljona 8. brigade oko Marjanovića Dola vrlo žestokom artiljerijskom vatrom, a zatim je prešao u napad, da bi izvukao svoje poginule. Ovo mu je i pošlo za rukom.⁴⁴⁹

Sutradan, poslije borbe kod Marjanovića Dola, održane su u 4. bataljonu četne radne konferencije i sastanak bataljonskog partijskog biroa. Zaključeno je, između ostalog, da je u 1. četi bila slaba veza među vodovima i desetinama u toku borbe, da je bilo protivrječnosti u naređenjima komandira i njegovog zamjenika, da su pojedini desetari izgubili veze sa svojim desetinama. U 3. bataljonu radne konferencije su održane 5. juna u selu Vodenici, gdje se bataljon toga dana odmarao. Raspravljalo se o otklanjanju nedostataka koji su uočeni u borbama proteklih dana.

Treba reći da je teren na kome je vođena poslednja borba 3. i 4. bataljona vrlo ispresecan uvalama i potocima, dosta šumovit, a da je neprijatelj napadao na prilično širokom frontu - od Gradine (k. 1096) do sela Vranovine. Zbog toga je bilo teško održavanje veze među jedinicama. Osim toga, naše jedinice su imale vrlo malo vremena da se pripreme, zauzmu položaje, preciznije odrede zadatke i dogovore se o međusobnim vezama jedinica u toku borbe. One su iz pokreta stupile u borbu sa Njemcima koji su vrlo efikasno koristili svoju artiljeriju. Zato je 2. četa 4. bataljona i ulazila po dijelovima u borbu, upravo onako kako je pristizala, a saradnja sa 3. bataljonom nije u potpunosti ostvarena.

⁴⁴⁹ AVII, k. 768A, br. reg. 14-3 (Prema izvještaju Štaba 8. krajiške brigade od 8. juna 1944. godine).

KADROVSKIE PROMJENE U 8. BRIGADI U JUNU-AVGUSTU 1944.

Naredbom štaba 4. divizije od 9. juna 1944. za zamjenika komandanta brigade postavljen je Sajo Grbić, dotada komandant 1. bataljona. Već narednog mjeseca primio je dužnost komandanta brigade od Milana Miljevića, koji je u međuvremenu premješten za komandanta 6. kраjiške brigade.⁴⁵⁰

Za komandanta 3. bataljona, umesto Dane Agbabe, koji je premješten na dužnost komandanta Podgrmečkog NOP odreda, došao je Ognjanović Žarko. Na ovoj se dužnosti nije dugo zadržao, već je naredbom štaba 4. divizije od 7. avgusta, upućen za zamjenika komandanta 4. bataljona 8. brigade, a dužnost komandanta 3. bataljona primio je Jeličić Milan, dotada zamjenik komandanta 4. bataljona.⁴⁵¹

Pomoćnik političkog komesara 1. bataljona Čaušević Izudin premješten je juna 1944. u 6. kраjišku brigadu na istu dužnost. Njega je na ovoj dužnosti u 1. bataljonu zamjenio Ćetić Hasan, dotada pomoćnik političkog komesara čete u 4. bataljonu. U julu mjesecu i pomoćnik političkog komesara 4. bataljona Delić Rasim otišao je na novu dužnost, a na njegovo mjesto je došao - Radošević Đukan, dotada politički komesar 1. čete 3. bataljona.

Šef obavještajnog centra 8. brigade Redžić Esad premešten je u avgustu u 6. kраjišku brigadu na istu dužnost, a u 8. brigadi ga je zamjenio Crnomarković Stevo, dotada pomoćnik šefa obavještajnog centra 8. brigade. Za pomoćnika šefa obavještajnog centra 8. kраjiške postavljen je Ličina Vid, dotada komandir 1. čete 2. bataljona. Za pomoćnika referenta saniteta 8. brigade postavljen je Drljača Dragan, dotada referent saniteta u 2. bataljonu, a za rukovodioca SKOJ-a u 2. bataljonu u julu je došao Dekić Đuro, ranije rukovodilac skojevske grupe u istom bataljonu. I na kraju, polovinom

⁴⁵⁰ AVII, k. 459A, br. reg. 36/1-14, 38/1-14, 10/1-1 i Arhiv CK.

⁴⁵¹ Isto. Zbog iznenadnog napada jedne ustaške bojne na dijeove 3. bataljona, 2. jula 1944, kojom prilikom nisu bile preduzete sve mјere obezbjedenja, smjenjen je komandant bataljona Ognjanović Žarko. O ovom slučaju biće riječi kasnije.

juna 1944. godine iz 8. brigade bio je premješten Pilipović Milovan, poMtički komesar 3. bataljona.⁴⁵²

Poslije borbe 1. i 2. bataljona 8. brigade na cesti Bosanski Petrovac - Vrtoče, 5. juna, i 3. i 4. na Marjanovića Dolu, 2. juna, izvršene su izmene u rasporedu jedinica 8. brigade. Naime, 3. i 4. bataljon, 6. juna 1944. u 2 časa, krenuli su preko Skakavaca - Vranovine - Gorinja za Vojevac, odnosno Suvaju (Krupsku), a 1. i 2. bataljon su se povukli na položaje Vranovica - Lastve. Pri tome, je 3. bataljon dobio zadatak da sa položaja oko Donje Suvaje kontroliše cestu Bosanska Krupa - Petrovac, a 4. na položajima između cesta Bosanska Krupa - Petrovac i Krupa - Jasenica da zatvara pravac prema Lušci Palanci i kontroliše pravac prema selu Pučenik. Štab brigade, intendantura i ambulanta, početkom juna, nalazili su se u selu Jasenici.

Tokom juna bilo je izmjena u položajima 3. i 4. bataljona (3. bataljon se 21. juna nalazio u Buševiću, oko 7 km od Krupe - a 4. bataljon je 26. juna krenuo prema Lastvama, odnosno na komunikaciju Bosanski Petrovac - Bihać). Međutim, 1. i 2. bataljon su se čitav ovaj mjesec, pa i kasnije, nalazili na komunikaciji Bosanski Petrovac - Vrtoče - Ripač i Vrtoče - Krnjeuša.⁴⁵³

Ponašanje neprijatelja na sektoru djelovanja 8. brigade ostalo je, međutim, kao i prvih dana juna 1944. godine. Držeći i dalje uporišta duž komunikacija na rastojanju od 1 do 1,5 km, on je obavljao transport komunikacijom Bihać - Bosanski Petrovac ili obratno, rjeđe Vrtoče - Krnjeuša gdje je, uglavnom, vršio ispadne radi obezbjeđenja transporta glav-

⁴⁵² Mnoge naredbe o postavljenjima na dužnosti i premještajima nisu se mogla pronaći u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu. Ovo se prije svega odnosi na kadrovske promjene u četama i vodovima brigade, o kojima se, uglavnom, diskutovalo na sastancima bataljonskih partijskih biroa, jer zapisnici sa tih sastanaka ne postoje.

Pilipović Milovan je iz sastava onih rukovodećih drugova 3. bataljona : 6. krajiske brigade, koji je, kao jezgro, ušao u ovu 8. brigadu. Njegov udio u 8. brigadi bio je zapažen.

⁴⁵³ AVII, k. 775A, br. reg. 9-3 i br. reg. 13-3 (Izvještaji Štaba brigade od 21. juna i 4. jula 1944. godine).

nom komunikacijom. Od Bosanskog Novog do Bihaća koristio je željezničku prugu. Dakle, komunikacijski pravac, Bosanski Novi - Bihać - Petrovac - Knin bio je veoma značajan za neprijatelja »naročito kad se očekivalo otvaranje fronta od strane saveznika ka Balkanu« (kako je javljaо štab 5. korpusa svim jedinicama 28. juna 1944. godine).⁴⁵⁴ Koje su bile snage u uporištima duž komunikacija, teško je bilo utvrditi, jer su se mijenjale, a ponekad su to bile, za kraće vrijeme, prolazeće jedinice.⁴⁵⁵

U toku juna, neprijatelj ni jednom nije pokušao da prodre od Bosanske Krupe do Petrovca ili obratno, osim što je vršio ispad iz Krupe do sela Gudavca, odnosno od Bosanskog Petrovca do Krnjeuše. Ipak su bile preduzete sve mјere da se eventualno takve namjere spriječe. Između ostalog, pristupilo se prekopavanju ceste Bosanska Krupa - Krnjeuša na onim mjestima gdje to dотле nije učinjeno.⁴⁵⁶

U vrijeme kad su se vršila ova prekopavanja, neprijatelj se na suprotnom kraju Grmeča, spremao za veći autotransport cestom Bosanski Petrovac - Bihać. Da bi obezbjedio

⁴⁵⁴ Šestog juna 1944. otvorene drugi front u Francuskoj. Toga dana zauzeće i Rim. U svim našim jedinicama tih dana glavne diskusije su se vodile oko Drugog fronta i njegovog značaja za dalji razvoj rata. (AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3).

⁴⁵⁵ Zbornik IV/26, dok. 108 i AVII, k. 775A, br. reg. 9-3.

Prema jednom izvještaju neprijatelja moglo bi se zaključiti da su u uporištima duž komunikacije Bosanski Petrovac - Bihać bile jedinice 384. puka 373. njemačke legionarske divizije i, kako piše u ovom izvještaju, »divizijske grupe »Brandenburg«, koje su takoder od Petrovca uspješno preduzimali akcije... . »Na jednom mjestu se kaže da je 5/384. pošlo za rukom da na obroncima Grmeča (sjeverno od Petrovca) zarobi jedan štab brigade... « Nije, međutim, utvrđeno zarobljavanje bilo kakvog štaba. Sem ovog, na ovoj komunikaciji su bile i neke ustaško-domobranske snage - dijelovi 1. lovačke pukovnije. Na dijelu ceste Dubovsko-Gorjevac nalazila se i 1. bojna (jurišna) ove pukovnije, jedan dijel 373. artiljerijskog puka i grupa četnika Mana Rokvića.

⁴⁵⁶ Uz pomoć radnog voda komande mjesta Bosanska Krupa završeno je prekopavanje ceste Bosanska Krupa - Krnjeuša od Risove Grede do škole u Suvaji. Tada je urađeno 7 prekopa od kojih su 3 široka po 5 m, duga 7 m, a duboka 1,5 m; ostala 4 prekopa su širine 5 m, dužine 8, a dubine 2 m. Prekopavanje ceste od Bosanske Krupe do Jasenice izvršeno je nešto ranije. Uočljivo je da dubina prekopa nije u skladu sa iskustvom štaba 8. brigade. U svom izvještaju od 29. maja, štab brigade je naime pisao da dubina prekopa treba da bude oko 4 m, a dužina 8-10 (AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2 i k. 768A, br. reg. 26-3).

prolazak preko 200 kamiona i drugih vozila u pratinji tenkova, on je prvo sa oko dvije bojne, 11. juna, napao sa tri strane jednu četu 8. brigade u s. Teočeku. Namjeravao je da je iznenadi, uništi ili bar odbaci dalje od ceste. Naši su blagovremeno otkrili namjere neprijatelja, povukli se i u tom povlačenju imali jednog lakše ranjenog, a neprijatelj 2 poginula.

Neprijatelj je imao svoje uporište na Koviljači (k. 854). Odavde je održavao vezu sa selima Vrtočem i Lipom. Naš 2. bataljon 8. brigade pokušao je 12/13. juna da likvidira ovo uporište, koje su branile jedinice od oko jedne satnije iz sastava 1. lovačke pukovnije. Neprijatelj je, međutim, bio spreman. On je inače, obezbjeđujući transport ovom komunikacijom, ovih dana naročito bio budan. Dio svojih jedinica izvukao je sat ranije iz kuća u Koviljači u šumu. Naši su borci uspjeli da ga istjeraju iz prvog reda rovova nanevši mu gubitke od 18 poginulih i 24 ranjena, ali kad su pokušali da produže napad intervenisao je prikriveni dio. Napad nije uspio. Imali smo jednog poginulog i 4 ranjena.⁴⁵⁷

Tog dana u zoru, motorizacija neprijatelja krenula je iz Bosanskog Petrovca preko Koviljače i Lipe prema Bihaću. Prvi bataljon 8. brigade postavio je zasjedu kod Lipe, tačno na polovini puta između Koviljače i Dubovskog, gdje je neprijatelj imao svoja uporišta. Udaljenost od Lipe do jednog ili drugog uporišta bila je svega oko 2 km. Zbog toga su zasjede naših jedinica na ovoj komunikaciji uvijek bile izložene riziku da ih neprijatelj iznenadi brzom intervencijom iz bilo kog od ovih uporišta. Prvi tenk naišao je na minu i uništen je. Na drugu minu naišao je kamion i survao se sa strane ceste. Napadnuta je kolona, čija je pešadija iz obezbjeđenja transportnih kamiona prihvatiла borbu. Naši su borci, zbog nadmoćnosti neprijatelja, morali odstupiti sa Begovca (kuće neposredno uz cestu) i sa Dolova (oko 500 m sjeverno od komunikacije) u pravcu k. 980 (oko 2 km od Lipe). Neprijatelj je produžio da uporno napada na ovu kotu uz podršku artiljerije, a dio jedinica je poslao od Tarkovca iza leđa naših jedinica. Napad na ovu kotu trajao je sve do 21 čas 13.

⁴⁵⁷ AVII, k. 768, br. reg. 33-1/3 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 17. juna 1944. godine).

juna, sa namjerom da se ne dozvoli naš prilaz cesti. Pošto je pokupio svoje poginule i ranjene i pošto je kolona već prošla Lipu u pravcu Gorjevca i Ripča, neprijatelj se povukao.⁴⁵⁸

Tri dana kasnije (16/17. juna) 1. bataljon je postavio zasjedu između Koviljače i Lipe, na k. 846 - Dolovi. Nisu smjeли toliko rizikovati da priđu bliže cesti, ispod k. 846. Kad je neprijatelj naišao sa 30 kamiona i tenkova iz pravca Bosanskog Petrovca, otvorena je vatra, ali je njen efekat, zbog relativne udaljenosti, bio slab. Iste noći, ali nešto ranije, ova kolona je naišla na jednu četu 2. bataljona kod Vršića (k. 736). I ovdje je otvorena vatra, ali je učinak bio slab.⁴⁵⁹

Dijelovi 1. bataljona postavili su 18. juna zasjedu nešto bliže Bihaću na k. 725 (oko 1-1,5 km istočno od sela Gorjevca). Kad su naišla 4 kamiona od Bihaća, dva su oštećena, i tom prilikom je 15 neprijateljskih vojnika poginulo i 20 ranjeno. »... Zbog brze intervencije neprijatelja iz Gorjevca i Dubovskog - pisao je štab 8. brigade 21. juna - nije se moglo više iskoristiti... « Mi, prema ovom izvještaju, nismo imali gubitaka.

U toku istog dana dijelovi 2. bataljona naišli su 4 km jugozapadno od Dubovskog polja (Crni vrh, k. 850) na 2. satniju 1. bojne 1. lovačke pukovnije, koja je krenula u selo Doljane radi pljačke. U borbi, do koje je došlo iznenada, neprijatelj je imao 2 poginula i 6 ranjenih vojnika. Vraćen je u selo Tarkovac. I ovom prilikom nismo imali gubitaka.

Sutradan se ista ova satnija sukobila u Duhovskom polju sa dijelovima našeg 2. bataljona. Ali, tada je neprijatelj imao 32 poginula i 15 ranjenih vojnika. Zarobljena su 3, od kojih je jedan odmah strijeljan, jer je pucao i ranio jednog našeg borca. Zaplijenjena su 3 puškomitrailjeza, 2 pištolja, jedna strojnica, 6 pušaka, 5 pari odijela itd. Plijen bi bio i veći, ali se bez gubitaka ne bi mogao izvući. Neprijatelj je,

⁴⁵⁸ Isto. Štab brigade u svom izvještaju ne navodi podatke o obostranim gubicima, ali kaže da je neprijatelj cijelog dana prebacivao svoje ranjenike kolima za Bihać, da su u Tarkovcu ranjenike dočekali drugi vojnici i prebacivali ih za Bihać, da je ranjenika bilo mnogo i da su prolazili sve do 21 časa.

⁴⁵⁹ AVII, k. 775A, br. reg. 9-3 (Prema izvještaju štaba 8. brigade od 21. juna 1944. godine).

U predahu: slijeva nadesno: Rade Bašić narodni heroj, politički komesar brigade, Sajo Grbić, komandant brigade od jula 1944. i Rahmija Kadenić, pomoćnik političkog komesara brigade.

9

Fudbalska utakmica u 8. krajiškoj brigadi.

naime, vrlo brzo intervenisao iz uporišta u Duhovskom i Gorjevcu.⁴⁶⁰

Naredna tri dana, 22, 23. i 24. juna na komunikaciji Bosanski Petrovac - Bihać nije bilo dodira sa neprijateljem, a 25. juna, na zasjedu 1. bataljona, koja je bila postavljena kod crkve u Lipi naišlo je 14 neprijateljskih vojnika sa jednim kamionom. U kratkoj borbi 8 ih je poginulo, 1 je ranjen, a 2 su zarobljena. Prilikom povlačenja naše jedinice, neprijatelj je tukao topovskom, minobacačkom i mitraljeskom vatrom, pa je iz 1. bataljona tom prilikom poginuo Kovačević J. Stojan iz Velikog Radića, a jedan drug je ranjen. Zaplijenjeno je: 2 talijanska puškomitraljeza, jedna strojnica, 6 pušaka, jedan pištolj, 9 pari odijela i 1.300 metaka za pušku. I narednih dana nastavljeno je sa postavljanjem zasjeda na ovoj komunikaciji.⁴⁶¹

U međuvremenu, 3. i 4. bataljon 8. brigade (do odlaska na komunikaciju Bosanski Petrovac - Bihać 26. juna) orijentisali su se na postavljanje zasjeda, uglavnom, na željezničkoj pruzi Bosanski Novi - Bihać. Tako je noću između 9. i 10. juna, 4. bataljon postavio zasjedu između Otoke i Blatne. Obezbeđenje zasjede od Otoke vršila je jedna četa 3. bataljona, koja je zauzela položaje na Stražbenici (tg. 371), a desno, prema Blatnoj, nalazili su se dijelovi 4. bataljona. Pošto se do 5,30 časova 10. juna neprijatelj nije pojavljuvao, glavnina zasjeda se povukla, ostavivši samo dva voda. Kad je oko 9 časova naišao voz iz Bihaća, vodovi su otvorili vatru i voz je stao. Tom prilikom 4 neprijateljska vojnika skočila su u rijeku Unu i udavila se. Neprijatelj je imao gubitaka i

⁴⁶⁰ Isto. - U dnevnom izvještaju Operativnog odjeljenja Ministarstva oružanih snaga NDH od 22. 6. 1944. piše:

«... Pojačana napadačka djelatnost partizana na obskrbnoj cesti Bihać - Knin, na miniranje osobito bliže Kninu. . .

19. 6. odbijen je napadaj na jednu našu preselicu (vjerovatno lutajuća jedinica - I.C.) na cesti jugoistočno od Bihaća. Prigodom odbijanja drugog napadaja na preselicu poginula su 3, ranjeno 6, a nestalo 20 momaka. Neprijateljski gubici su znatni, ali su partizani uspjeli odvući svoje mrtve i ranjene. Njemačko topničtvo uspješno je tuklo. . . » (AVII, k. 39, br. reg. 22/1-1).

⁴⁶¹ AVII, k. 775A, br. reg. 12-4/3.

u vozlu, ali se do plijena nije moglo doći. Naša jedinica nije imala gubitaka.⁴⁶²

I sljedeće noći, između 11. i 12. juna, 4. bataljon je postavio zasjedu na željezničkoj pruzi i cesti između Otoke i Blatne, nešto bliže željezničkoj stanici Blatna. Radi zaštite zasjede, opet je 1. četa 3. bataljona zauzela položaj na Stražbenici (tg 371), a druga četa desno od zasjede. Prije nego je bataljon stigao na mjesto gdje je odlučeno da se zasjeda postavi, minerski vod (komandir Černi Stevo, poginuo je 1945. od mine) postavio je nekoliko mina na cesti. Inače, potokom Vranovina čitav bataljon se spustio na cestu, koja se na ovom mjestu ukršta sa željezničkom prugom. Silazak do pruge i ceste ovdje je bio lakši nego kod Crnog Jezera (4 km od Bosanske Krupe). Neki borci ovog bataljona prvi put su tada vidjeli i koristili eksploziv 808.

Treća četa ovog bataljona zauzela je položaj na samoj željezničkoj pruzi, a Dušan Pašić prihvatio se da »lopte« od eksploziva baca na neprijateljska vozila kad naiđu. U 7,30 časova 12. juna, od Otoke prema Bosanskom Novom naišli su cestom 2 tenka srednje tonaže, jedna borna kola i jedan kamion. Prvo su oklopna kola naišla na minu, od čije su eksplozije oštećena, a zatim mitraljeskim rafalima zapaljena. I tenk je bio oštećen minom i eksplozivom 808, a drugi tenk je zapaljen. Posade oba tenka, poslije kraće borbe, poskakale su u Unu. Ranjeni su Dušan Pašić i komandir čete Janko Došenović. Između njih dvojice, za sve vrijeme borbe nalazio se i dejstvovao Đuro Trtica. Na sreću on nije bio ranjen. Kamion sa nešto vojnika uspeo je da se »otkači« i krene prema Bosanskom Novom. Međutim, dočekala ga je četa 3. bataljona, koja je bila na obezbjeđenju prema Blatnoj. Pojedini neprijateljski vojnici, koji su se nalazili u kamionu, izginuli su.

Neprijatelj je imao ukupno 5 poginulih, 8 ranjenih, a 7 se udavilo u Uni. Mi smo imali 2 ranjena. U tenkovima su nađena 2 »šarca«, 4 sanduka municije za puškomitraljez, 1.250 metaka za puške, pištolj, odijelo, čizme, pa čak i jedan opljačkani čilim.

⁴⁶² AVII, k. 768A, br. reg. 35-1/3 (Prema izvještaju Štaba brigade od 17. 6. 1944. godine).

Intervencija neprijatelja sa Stražbenice nije imala uspjeha. Krenuo je, ali ga je dočekala 1. četa 3. bataljona i odbacila nazad nanevši mu gubitke od 4 poginula i 8 ranjenih. Naša četa nije imala gubitaka. Ovo je omogućilo drugim našim jedinicama u zasjedi da izvuku plijen iz tenkova, da ih zatim uniše i poruše željezničku prugu na nekoliko mjesta.

Sutradan je neprijatelj u svom izvještaju Ia br. 167/44 o ovom zasjedi zapisao samo slijedeće: »19 km j-z od Bosanskog Novog naišla je njemačka samovozna preselica na minu i pretrpjela gubitke u samovozima«.⁴⁶³

Treći bataljon je 14. juna krenuo prema Crnom Jezeru, između Bosanske Krupe i Bihaća. Slijedeće noći ovdje je postavio zasjedu. Borci su se niz litice spustili do ceste i željezničke pruge, a dio bataljona je ostao u rejonu Debelog Oklinaka, bliže Bosanskoj Krupi, radi obezbjeđenja zasjede. Nije poznato da li je neprijatelj saznao za zasjedu na cesti, jer je umjesto cestom od Bosanske Krupe krenuo platoom iznad ceste preko k. 328 prema Debeldom Oklinaku. Tu ga je dočekao dio 3. bataljona i nakon kratke borbe odbacio nazad. Neprijatelj je imao 6 mrtvih. Zasjeda sa ceste morala se povući.

Od Bosanske Krupe prema svom uporištu u selu Guđavcu krenulo je 16. juna 18 ustaša. Nije jasno kakav je bio cilj ovog ispada, veoma riskantnog za neprijatelja. Dočekao ih 3. bataljon 8. brigade i svi su izginuli. Ostali su na cesti, a zbog brze intervencije neprijatelja od Perišića Zida (uporište između Guđavca i Bosanske Krupe) nije se stiglo da se pokupi rasturenog oružje. Naši su se povukli bez gubitaka. Ali, u 3. bataljonu je došlo, 20. juna, do pogibije trojice minera. Stevan Banjac, mladi vodnik, rođen u selu Osredku kod Cazina, Mile Kantar, rođen u Duhovskom (Doljani) i Simo Malešević rođen nedaleko od Glamoča, pripremali su tog dana mine da ih postave ispod željezničke pruge nedaleko od željezničke stanice Blatna. Ostali borci 3. bataljona već su bili u zasjedi. Usljed nepažnje u rukovanju minama došlo je do eksplozije, pa su sva trojica, inače odličnih i vještih minera, izginuli. Bataljon se zbog toga vratio.⁴⁶⁴

⁴⁶³ « AVII, k. 768A, br. reg. 33-1/3.

⁴⁶⁴ Isto i k. 775A, br. reg. 12-2/3 i RP k. 6, br. reg. 3. f. 1. •

Bataljoni 8. brigade bili su često u pokretu, kao ono na Manjači, oko godinu dana ranije. Tako su 3. i 4. bataljon od sela Radića, D. Suvaje i Vojevca prešli cestu između sela Gudavca i Jasenice i produžili prema Otoci i Blatnoj, da bi se samo dan kasnije vratili i krenuli na novu zasjedu kod Vučjaka ili Crnog Jezera. A 1. i 2. bataljon, čije su baze bile u Vranovini i Lastvama, gotovo su stalno bili na cesti između Bosanskog Petrovca i sela Vrtoča, odnosno Vrtoča i Gorjevca. Nisu *to bile* kratke relacije koje se prelaze tokom jednog dana, poslije provedene noći u zasjedi, očekujući neprijatelja. Nekada ovi marševi i zasjede nisu davali rezultate koji su očekivani, odnosno nisu odgovarali uloženim naporima. U toku mjeseca juna, na primjer, iako su marševi i zasjede bili gotovo svakodnevni, jedanaest dana nije bilo dodira sa neprijateljem. Ali, 18. juna u 6 časova, krenule su dvije čete 4. bataljona sa pratećim i radnim vodom iz sela Suvaje za Arapušu (između Suvaje i Arapuše je 14 km, a obilazeći uporišta, šumskim i seoskim putevima, relacija je dva puta duža). Pošto se u selu Arapuši čete nisu mogle smjestiti, to su zbog nevremena, krenule na kraći odmor u Gornje Petroviće. Iste noći produžili su i na željezničkoj pruzi Otoka - Bosanska Krupa ostali čitavu noć na kiši, a već sutradan, 20. juna, produžili su za selo Lipu, na suprotni kraj Grmeča.⁴⁶⁵ Ipak se nalazilo vremena i za razonodu, takmičenja, kulturno-prosvjetni rad. Bilo je takmičenja u gađanju, bacanju »kamena s ramena«, preskakanju itd. Polovinom juna 1944. u bataljone 8. brigade koji su bili *orientisani prema* Bosanskoj Krupi stigla je i kulturno-prosvjetna ekipa 4. divizije. Ona je 16. juna za 4. bataljon, a dva dana kasnije i za 3. dala priredbu u selu Vojevcu. Pored pjesama izvođen je i skeč »Poraz VI njemačke armije kod Staljingrada«. Priredi bi je prisustvovalo i dosta naroda.

Između 27. maja i 26. juna 1944. jedinice 8. brigade nanijele su neprijatelju znatne gubitke u poginulim i ranjenim,

465 AVII, k?768A, br. reg. 14-3, 33-1/3, k. 768, br. reg. 33-2/3 i k. 775A, br. reg. 12-4/3 (Izvještaj štaba 8. brigade).

a 8 su zarobile. Istovremeno, brigada je imala 9 poginulih i 23 ranjena. Nestala su trojica, od kojih je jedan iz radnog voda 4. bataljona pobjegao iz sela Risovca.

Zaplijenjeno je 8 puškomitrailjeza, 18 pušaka, 2 strojnica, 6 pištolja, 28 pari odijela, nešto čizama i čebacli, 400 kg konzervi hrane, 150 kg čokolade, jedna radio-stanica itd. U junu mjesecu uništeno je 6 tenkova, dvoje bornih kola, 20 kamiona, 2 motocikla i kamion municije.⁴⁶⁶

IZNENADNI NAPAD USTAŠA NA DIJELOVE 3. BATALJONA

Pojedinačni slučajevi napuštanja jedinice od strane boraca (u julu tri slučaja) radi odlaska kući, ili rjeđe neprijatelju, uvijek je izazivalo nespokojstvo u našim četama. Motivi samovoljnog napuštanja jedinice nisu uvijek bili jasni. Slijedili su sastanci bataljonskih partijskih biroa, štapskih partijskih ćelija, konferencije sa borcima. Obično se radilo o ljudima nedoraslim za napore, ali nije trebalo isključiti ni prste neprijatelja. Štab 5. korpusa pisao je 28. juna 1944. o čuvanju vojnih tajni i budnosti neophodnoj da neprijatelj ne sazna mjesta naših štabova, komandi i raspored naših jedinica. O budnosti je govoren i naprijed, naročito u vezi sa četnicima. U naređenju štaba 5. korpusa rečeno je:

»... Da bi došao do podataka, neprijatelj se služi, raznim sredstvima i načinima, a kao jedan od najobičnijih je ubacivanje agenata bilo na koji način: kao vojниke koji se predaju u borbi, ili civila iz gradova, ili pod izgovorom da su proganjani od neprijatelja kao antifašistički rodoljubi i na razne druge načine pokušavaju da dođu u naše jedinice i naše štabove. ... «

Zaključeno je da kod naših boraca, pa i štabova, čuvanje vojničkih tajni i konspirativnost nije dovoljno shvaćena. U tom smislu nisu se naši borci dovoljno vaspitavali. Tek kada bi neki borac napustio jedinicu i pobjegao počinjalo se

466 AVII, k. 775A, br. reg. 12-4/3 (Iz izvještaja štaba 8. KNOU brigade pov. br. 210 od 28. juna 1944. godine).

Pritisak naših jedinica na Bihać, komunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac i željezničku prugu od Novog, natjerao je ustaške vlasti da menjaju sjedište Velike Župe Krbava i Psat iz Bihaća u Banja Luku. Uskoro će se i u Banja Luci naći u sličnoj situaciji. (AVII, k. 203, br. reg. 7/9-1 - civilne ustaške vlasti).

razmišljati i ocjenjivati da ipak nismo bili budni, da se kod bjegunca i ranije moglo zapaziti ovo ili ono sumnjivo itd. Još jednom je naređeno da štabovi, komande i borci moraju shvatiti načela tajnosti. Jačinu, mjesto i raspored naših jedinica, raspored štabova, pokrete i namjere i ostalo iz organizacije, rada i funkcionisanja u našoj vojsci mora se smatrati vojničkom tajnom, koja se ne može nikom saopštavati osim svojim prepostavljenima. Sva nova lica, koja su tih dana bila raspoređena u naše jedinice, štabove i ustanove, a dotada nisu bila dovoljno provjerena, morala su se neprijetno pratiti, dok se ne dobije dovoljno dokaza o njihovoj sigurnosti. Moralo se voditi računa o tome s kim ta lica dolaze u dodir, njihovo ophođenje u sredini itd. Vojnici koji su zarobljeni, ili su dolazili svojevoljno iz neprijateljske vojske, morali su se raspoređivati u boračke jedinice, a ne da se zadržavaju pri štabovima i intendanturama. »... Imati u vidu - pisao je štab korpusa - da će se ovakvi najlakše provjeriti u boračkoj jedinici i istovremeno uzdići njihova politička svijest... «⁴⁶⁷

Štab 5. korpusa kao da je i očekivao iznenadan napad neprijatelja na radni i prateći vod 3. bataljona 8. brigade, pa je uputio napred pomenuto naređenje 28. juna o budnosti i čuvanju vojnih tajni i našim jedinicama. Iskustvo je, naime, nalagalo strogu budnost, opreznost i pripravnost. Već su ubaćivani trupovi na sektoru 1, 10. i 11. divizije - pisao je štab korpusa, a bombardovani su i štabovi 1. i 8. korpusa. Znao je neprijatelj mjesto boravka ovih štabova. Na koji su način ustaše bile obavještene o tačnom mjestu boravka radnog i pratećeg voda 3. bataljona i to da su jedinice ovog bataljona tog dana rasturene na tri strane - ostaće tajna. Moguće je da je neko od prebjeglih o tome izvjestio ustaše, ali za to nema dokaza.

Početkom jula 1944. godine, 1. i 4. bataljon 8. brigade nalazili su se na komunikaciji Bosanski Petrovac - Vrtoče, 2. je bio u Risovcu, a 3. bataljon je ostao u Velikom Radiću, očekujući da zatvaranje pravca Bosanska Krupa - Krnjeuša

⁴⁶⁷ AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3.

i Bosanska Krupa - Jasenica preuzme Podgrmečki NOP od red.⁴⁶⁸

Štab brigade je imao namjeru da i 3. bataljon prebaci na cestu Vrtoče - Ripač i da u zajedinici sa 2. bataljonom izvrši akciju na neprijatelja u rejonu Ripač - Gorjevac. Međutim, bataljon je dobio zadatku od štaba 4. divizije da obezbjedi prikupljanje letine na terenu na kome se nalazio. Tako je, mogućnost odlaska ovog bataljona na komunikaciju Bosanski Petrovac - Bihać otpala, ali je štab bataljona, samoinicijativno, sa dvije čete krenuo u selo Hrgar da tamo, nedaleko od Ripča, postavi neprijatelju zasjedu. Sa ove dvije čete bili su politički komesar i zamjenik komandanta bataljona. Ovamo, u Radiću, ostala je jedna četa sa komandantom bataljona Ognjenovićem Žarkom i pomoćnikom političkog komesara Arnavutovićem Božom. Oni su sa ovom četom krenuli prema selu Mosuri da obezbjede žetu, koju je Opštinski NO odbor tih dana organizovao, gotovo ispred nosa neprijatelja. Radni i prateći vod bataljona ostali su u selu Radiću, u kućama Radanovića, pod privremenom komandom zamjenika intendanta bataljona. Naređeno im je da pripreme doručak za sebe i četu, a ako nešto sumnjivo primjete da se povlače u šumu, dalje od sela. U toku noći 1/2. jula, oko 24 časa, Opštinski NOO obavjestio je ove vodove da će ih neprijatelj još u toku noći napasti. Zamjenik intendanta bataljona uputio je tada patrolu da obavjesti štab bataljona o ovoj informaciji i istovremeno naredio pokret u šumu, dalje od sela. Pripremanje za pokret i raspravljanje da li i gdje ići trajalo je oko jedan čas. Nisu otišli dublje u šumu, već u prvi gaj kod sela i tu polijegali i ospalji.

U međuvremenu su ustaše vršile obuhvat oko ova dva voda sa dvije kolone. Jedna se kretala od ceste u Velikom Radiću uz Badnjevića brdo (k. 463) prema šumi i svojim desnim krilom zahvatila ivicu šume. Druga kolona je išla uz zaseok Kamenicu (između Radića), ali je dio jedinica odvojila i uputila na Obijaj (k. 533). Ostatak druge kolone pro-

468 AVII, k. 769, br. reg. 3-1 i k. 775A, br. reg. 13-3 (Prema izvještajima štaba 8. brigade od 2., odnosno 4. jula 1944. godine).

Već 13. jula bio je slijedeći raspored 8. -brigade: štab brigade u selu Lastve, 1. bataljon u Vojevcu - prema Bosanskoj Krupi umjesto 3. bataljona, a 2. i 3. su u Krnjeuši (AVII, k. 769, br. reg. 21-1).

dužio je prema groblju u Malom Radiću i dalje, pored ovog sela, u šumu, gdje su se spojili sa prvom kolonom. Na ovaj način radni i prateći vod bili su potpuno u obruču. Da su od onog mjeseta gdje su zastali i ospalili produžili samo još 300-400 metara, našli bi se van obruča i time bili u mogućnosti da pruže otpor, odnosno da izbjegnu iznenađenje.

U 4,30 časova 2. jula patrola radnog i pratećeg voda nalašta je na neprijatelja. Kad ga je patrola zaustavila, još ne znajući o čemu se radi, ustaše su kao ljudito odgovorili da to ide 3. četa, dodajući: »... Dok mi pravimo zasjede, vi se tu izležavate...« Pozvali su dvojicu iz patrole da priđu. Naprijed su krenuli zamjenik intendanta i politički delegat pratećeg voda. Iznenada je na njih otvorena plotunska vatrica. Sve je bilo kasno. Neprijatelj je zasuo snažnom vatrom radni i prateći vod. Iznenadeni i uplašeni ovi su se razbijezali, ostavljajući kazane, naoružanje i bataljonsku arhivu.

Komandant i pomoćnik političkog komesara bataljona tog trenutka su se sa četom nalazili iznad Malog Radića. Ovamo su stigli pošto su obavešteni o mogućnosti napada neprijatelja. Potrčali su u pravcu odakle se čula mitraljeska vatrica, ali je bilo kasno. Neprijatelj je već pokupio plijen i odstupao prema Bosanskoj Krupi. Preostalo im je jedino da ga gone prema garnizonu, ali još uvijek ne znajući šta se zbilo sa radnim i pratećim vodom. Tek u povratku od Bosanske Krupe sretali su pojedince iz naših vodova.

Ovom prilikom poginulo je pet naših boraca iz radnog i pratećeg voda, a dvojica su ranjena. Neprijatelj je zaplijenio naš teški minobacač, teški mitraljez, protivtenkovsku pušku sa 50 metaka, dva brdska i jedan poljski kazan, 7 pari novih cipela, 29 pari veša, štapsku arhivu sa štambiljima i 50 komada blanko objava izdatih od štaba 5. korpusa. Sav ovaj materijal ustaše su potovarile na 9 naših konja, koje su takođe ovdje zaplijenile.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ AVII, k. 775, br. reg. 14-3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 5. jula 1944) i k. 769, br. reg. 26-1/1 (Izvještaj štaba 4. divizije štabu 4. korpusa od 19. jula 1944).

- U dnevnom izvještaju Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH od 16. jula kaže se: »... U poduhvatu jedne ustaške bojne 2. i 3. 7. 1944. u području V. i M. Radića (8 km južno od Bosanske Krupe) palo je 53 partizana i zaplijenjeno: 1 minobacač, 1 strojnica, 1. p.o. puška, 1 signalni samokres, streljivo i pismo-hrana (arhiva - I.C.). Neprijatelj je

Štab 8. brigade i štab 4. divizije došli su do zaključka da štab bataljona nije smio da izdvoji radni i prateći vod od ostalih jedinica i da ih ostavi same u logoru i to na terenu gdje je neprijatelj i ranije vršio noćne prepade. A on je ovo mogao, između ostalog, i zato što su mu uporišta bila u neposrednoj blizini. Zamjenik komandanta bataljona, koji je određen da komanduje ovom grupom (on je među prvima poginuo), nije izvukao vodove dalje u šumu i dozvolio je da mu ljudstvo spava. Dalje, predstraža, patrola i vojničke budnosti kod naših boraca u ovom slučaju nije bilo. Štab bataljona nije preuzeo mjere za obezbjeđenje ljudstva, koje je ostalo izdvojeno od ostalih jedinica.

O ovom slučaju sprovedena je istraga, pa su neki borci i kažnjeni: komandant bataljona je smjenjen i upućen za zamjenika komandanta 4. bataljona, a pomoćnik političkog komesara postavljen je za političkog komesara čete u 1. bataljonu. Sve ljudstvo koje je bilo oko štaba bataljona smjeњeno je sa svojih dužnosti i upućeno u druge jedinice za strijelce.⁴⁷⁰

ODJEĆA, ISHRANA I HIGIJENSKE PRILIKE U BRIGADI

Usljed vrlo čestih pokreta naših jedinica u maju i junu, a tako će biti i narednih mjeseci, došlo je, prema ocjeni Sanitetskog odjeljenja 4. divizije, do premorenosti boraca, naročito kod 6. i 8. brigade. Ishrana je u junu bila jednolična, kalorički nedovoljna (1000-1500 kalorija) bez soli. Kod 6. i 8. brigade bio je veliki manjak i u kruhu. Uhranjenost boraca, naročito u ove dvije brigade, bila je osjetno smanjena.

protjeran...» (AVII - k. 40, br. reg. 16/1-1).

Ustaše su pokušale da i mjesec dana kasnije prirede slično iznenadenje. Izmedu 5. i 6. avgusta, u 23 časa jedna je njihova satnija sa petokrakim zvjezdama i nosilima za ranjenike došla u selu Selište (oko 2 km sjeverno od Vrtoča). Interesovali su se za naše jedinice, odbornike u selu itd. Trenutno naših jedinica u blizini nije bilo (AVII, k. 775A br. reg. 17-1/3).

I šverceri su mogli poslužiti neprijatelju kao odličan izvor informacija. Na cesti Vrtoče - Petrovac takva su dva švercera uhvaćena 7. jula, na domak neprijatelju i u blizini naših položaja (AVII - k. 775A, br. reg. 17-1/3).

⁴⁷⁰ AVII, k. 769, br. reg. 26-1 (Prema izvještaju štaba 4. divizije štabu 5. korpusa od 19. jula 1944. godine).

Stambene prilike su bile vrlo loše. Konačenje je najviše otežavao nedostatak slame, tako da su vojnici, vrlo često, liježali na golu zemlju. Zbog toga je izdato uputstvo da se za prostirku koristi bujad, ili da se nasječe granje kako bi se stvorila bar neka izolacija od zemlje.

U junu jedinice 8. brigade primile su nešto košulja, hlača, bluza, ali je oskudica u donjem rublju bila još uvijek velika.⁴⁷¹ Tako je između 20. juna i 1. jula borcima dijeljena roba koja je stigla od saveznika: svakom bataljonu 15-20 hlača, toliko bluza, 10-15 košulja, toliko gaća, do 30 cipela, 70-80 čarapa, itd. Razumije se, to ni izdaleka nije bilo dovoljno. Ipak ušljivost, i pored velikih napora i neprestanih pokreta, nije tih dana predstavljala problem. Čak je bila na putu da se potpuno iskorenji. Stanje se, dakle, u ovom pogledu poboljšalo u odnosu na februar 1944. godine.

Međutim, sa nužnicima nije bilo kako treba, a ni svijest boraca u tom pogledu nije bila na potrebnoj visini. Stanje se nije mnogo izmjenilo u odnosu na februar 1944. godine. I tada je Sanitetsko odjeljenje divizije pisalo da upotreba poljskih nužnika nailazi na nerazumijevanje.⁴⁷²

Treba reći da 8. brigada tada nije imala svog ljekara, što je, razumije se, stvaralo određene probleme. Krajem juna 1944. u divizijskoj bolnici je bio 41 borac oboljeo od prehlade ili reumatizma, 3 oboljela od malarije, 8 od TBC pluća, a 24 su napustili tih dana divizijsku bolnicu, kao prezdravili.

U brigadnoj ambulanti liječili su se ili odmarali iznurenji borci, uglavnom stariji. Nije se radilo o nekom objektivnom oboljenju, nego samo o premorenosti. Nakon nekoliko dana provedenih u ambulanti uz solidniju ishranu, borci su se vratili u svoje jedinice. Za 8. brigadu ovo je donekle i razumljivo, jer se ona, za razliku od drugih brigada 4. divizije, najsporije podmlađivala.⁴⁷³

U čitavoj diviziji, pa i 8. brigadi, tada je postojao i problem pravovremene hirurške pomoći ranjenim borcima, na-

⁴⁷¹ AVII, k. 465, br. reg. 26-1 (Prema izvještaju štaba 4. divizije štabu 5. korpusa od 19. jula 1944. godine).

⁴⁷² AVII, k. 463, br. reg. 45-1/5 (Prema izvještaju Sanitetskog odjeljenja 4. divizije od 20. 2. 1944. godine).

⁴⁷³ AVII, k. 465, br. reg. 25-2/3 (Podaci Sanitetskog odjeljenja 4. divizije, od 4. 7. 1944. godine).

ročito ako se radilo o trbušnim povrijedama. Ali, problem nije ležao u evakuaciji ranjenika iz streljačkog stroja, već u udaljenosti hirurga (i do 10 sati brzog pješačenja).

U 8. brigadi je, u toku avgusta, održan kurs za nosioce ranjenika. Kursom je rukovodio i predavanja držao kapetan Hribar, a pri divizijskoj bolnici održan je prvi dopunski kurs za bolničarke koje su već bile na kursu. Gradivo sa tog kursa ni po čemu se nije razlikovalo od gradiva za niže sanitetske kurseve. Više pažnje je posvećeno praktičnim vježbama, previjanju ranjenika itd. Bilo je ukupno 18 slušalaca (8 odlično položilo ispit, 4 vrlo dobro, 2 dovoljno, a 4 drugarice nisu polagale ispit, jer su bile prvi put na kursu).

Pred sanitetske organe i štab 8. brigade tada je postavljen i zahtjev da treba obezbjediti ljekara za brigadu, a po manjkanje stručnog materijala za referente saniteta i bolničarke, nadoknaditi uz pomoć Sanitetskog odjeljenja divizije i korpusa i nazad i dalje osposobljavati nosioce ranjenika (4 nosioca ranjenika pri svakom bataljonu i 25 ljudi pri sanitetskom vodu brigade).⁴⁷⁴

USPJEŠNE ZASJEDE 2. I 3. BATALJONA 12. JULIA 1944.

Poslije borbe 2. bataljona sa 200 neprijateljskih vojnika 1. jula, zatim zasjede koju su postavili 3. i 4. bataljon dan ranije, kao i u toku 4. jula i noću 4/5. i 5. jula,⁴⁷⁵ 2. i 3. bata-

⁴⁷⁴ AVII, k. 465, br. reg. 15-1/8 (Prema podacima Sanitetskog odjeljenja 4. divizije od 4. 7. 1944. godine).

⁴⁷⁵ AVII, k. 775A, br. reg. 17-1/3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 6. 8. 1944. godine).

- Trećem bataljonu 8. brigade 31. jula predalo se 11 Rusa, među njima jedan broj bivših crvenoarmejaca. Sami su izašli iz uporišta u Gorjevcu, a pripadali su 1. kozačkom pionirskom bataljonu. Brigada ih je uputila u štab 4. divizije, a u propratnom pismu štab 8. brigade piše: »... Ukoliko ih budete raspoređivali u jedinice nastojte svakako da ih mi dobijemo nazad u našu brigadu. ...« (AVII, k. 755, br. reg. 27-1/3).

Takozvani »Ruski zaštitni korpus Srbije« (RZK) formiran je od Rusa emigranata iz Jugoslavije i Bugarske, a kasnije popunjavan i prisilno mobilisanim ljudstvom iz Ukrajine i Ukraineraca iz zarobljeničkih logora. Bilo je pet pukova, ali su u toku borbi sa našim jedinicama pretrpjeli velike gubitke, tako da su čitavi bataljoni bili likvidirani. Vjerovatno su i svi koji su se dobrovoljno predali pripadali tom korpusu.

ljon postavili su 11/12. jula neprijatelju zasjedu na mjestu od crkve u Lipi do Dolova (k. 486), uz samu cestu Bosanski Petrovac - Bihać. Dvije čete 3. bataljona nalazile su se kod crkve u Lipi, a jedna je upućena prema uporištu Tarkovac; 2. bataljon je bio kod sela Begovca, dok je jednu četu postavio bliže uporištu Koviljača. Borci su uz samu cestu (crkva u Lipi i zidine izgorjelih i napuštenih kuća u Begovcu) čekali čitavu noć. Sutradan, 12. jula, iz pravca Vrtoča naišao je neprijatelj sa 19 kamiona, jednim putničkim automobilom i motociklom. Pred zasjedu 2. bataljona stigli su u 0,30 časova. Kolona duga oko 600 metara puštena je čitavom svojom dužinom među naše borce. A tada je odjednom cijela zasuta »grudvama« od eksploziva 808 i zleppljivim protivtenkovskim bombama, kao i puščanom i mitraljeskom vatrom. Tri su se kamiona odmah zapalila i izgorjela od pomenutog eksploziva, 4 kamiona su potpuno raznešena protivtenkovskim bombama, tako da su od njih ostali samo komadi; 4 kamiona naši su zapalili šibicama, a ostali su uništeni ručnim bombama i puščanim rafalima, tako da je nekima izgorio motor i dalje nisu gorjeli. Borba je trajala oko sat i po. Načrto efikasno dejstvo su imale protivtenkovske bombe. Po sade kamiona su, uglavnom izginule.⁴⁷⁶

Od oko 300 neprijateljskih vojnika koji su se nalazili u vozilima ostalo ih je 70 živih, koji su se grčevito branili. Oni su, zbujeni, neki i izranjavani, trčali prema našim borcima u razvaline kuća pored puta. Među tim zidinama napuštenih kuća dolazilo je do borbe prsa u prsa, »do hvatanja za gušu... « Naši su ih morali kundacima isterivati napolje - zapisano je u izvještaju Štaba brigade. Na cesti i oko olupina kamiona ležale su grupe neprijateljskih vojnika, među njima i neki četnički oficir. I oni su se nalazili u putničkom vozilu. Sigurno je da bi svi bili uništeni da neprijatelj nije odmah intervenisao iz uporišta Tarkovca i Šljivovca (k. 846). Satniju koja je krenula iz Tarkovca dočekali su dijelovi 3. bataljona i odbacili nazad (15 poginulih i 10 ranjenih neprijateljskih vojnika), a oni koji su krenuli od sela Šljivovca sa 15 kamiona uspeli su da stignu do mjesta zasjede. Tako su napadnutu kolonu spasli potpunog uništenja. Neprijatelj je, kako je

⁴⁶⁷ AVII, k. 76A, br. reg. 2-1/3.

izvjestio štab brigade, imao preko 100 poginulih vojnika. Jedan je zarobljen. Bilo ih je svega preko 250 izbačenih iz stroja.

Brza intervencija neprijatelja onemogućila je izvlačenje plijena razbacanog po cesti. Borci su uspjeli da na brzinu uzmu samo puškomitraljez, strojnicu, dvije puške, nešto municije. Uništena su, međutim, sva motorna vozila i sa njima 3.000 kg žita.

Naši bataljoni imali su 6 poginulih i 7 ranjenih. Poginuli su: Došenović Rajko, borac 1. čete 3. bataljona rodom iz Teočaka, Đumić M. Nikola iz Suvaje, borac 2. čete 2. bataljona, Novaković Milan, borac 2. bataljona, Obradović Milan i Brkljač Mićo iz Rujnice - oba iz 2. bataljona. Brkljač je bio komandir čete.⁴⁷⁷

.

O zasjedi koju je postavio 4. bataljon 25. jula, na cesti Vrtoče - Bosanski Petrovac, kod Prijeke Glave i o borbi koja je toga dana vođena sve do 18 časova, neprijatelj kaže samo toliko da su se morali povući u Vrtoče i da su ubili 14 partizana. O svojim gubicima iznosi da je jedan poginuo i 7 ranjeno.⁴⁷⁸ Međutim, neprijatelj je stvarno imao 10 mrtvih i oko 20 ranjenih, a naši samo 5 ranjenih. Ova borba zanimljiva je po tome što se 3. četa 4. bataljona veoma dobro snašla. Kada je, naime, desna pobočnica neprijatelja kretala prema njenom boku i već otvarala vatru, ona se mirno povukla. Pustila je neprijatelja da prođe stotinak metara, a potom mu se zabacila za leđa. Neprijatelj je bio iznenaden i morao se, uz gubitke, povlačiti.

Naknadna borba razvila se sa neprijateljem koji je uporno nastojao da se probije do Bosanskog Petrovca. Bataljon se, ipak, poslije 18 časova povukao u Lastve, a 27. jula krenuo za Jasenicu.

U toku jula 1944. jedinice 4. divizije ubile su 1.124 neprijateljskih vojnika, ranile 831, a 39 zarobile. U isto vrijeme

⁴⁷⁷ AVII, k. 769, br. reg. 21-1 i sjećanje učesnika.

⁴⁷⁸ Zbornik IV/27, dok. 43 i AVII, k. 40, br. reg. 31/1-1.

zaplenile su: 134 puške, 3 puškomitraljeza, 4 strojnica, 5 pištolja, 39 ručnih bombi itd. Za to vrijeme u diviziji je bilo ukupno 38 poginulih, 96 ranjenih drugova, a 5 ih je nestalo. U okviru ovih rezultata, i za isto vrijeme, 8. brigada je ubila 223 neprijateljska vojnika, 155 ranila, 14 zarobila, uz vlastite gubitke: 12 poginulih i 16 ranjenih. Zaplijenila je 22 puške, 2 puškomitraljeza, jednu strojnici, 4.000 puščanih metaka, sanduk sanitetskog materijala i drugu opremu (šinjele, cipele i sli.)⁴⁷⁹

*

O uspješnoj zasjedi 2. i 3. bataljona kod Lipe i Begovca, obavješteni su i drugovi koji su se nalazili na savjetovanju u Lipniku 12. jula. Ovom divizijskom vojno-političkom savjetovanju prisustvovali su, pored članova štaba 4. divizije, komandant 5. korpusa Slavko Rodić i politički komesar Ilija Došen, zatim Josip Mažar »Šoša« i Osman Karabegović, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. Cilj savjetovanja, koje je počelo u 7 i trajalo sve do 20 časova 12. jula, bio je da se sa rukovodećim kadrom divizije razmotri stanje u jedinicama, ocjene dotadašnji uspjesi i propusti, da se porazgovara o aktuelnim političkim događajima tih dana, odnosno o tumačenju tih događaja u našim jedinicama.

SAVJETOVANJE U LIPNIKU 12. JULIA 1944.

O vojno-političkoj situaciji referat je podnio politički komesar 4. divizije Dimitrije Bajalica »Baja«; o aktuelnim vojnim pitanjima u diviziji - Petar Vojnović -ikomandant divizije, a o temi: »Kako napadati na gradove«, govorio je u uvodnom izlaganju, Josip Mažar »Šoša«.

Politički rad u našim jedinicama bio je dosta živ - rečeno je na ovom savjetovanju. Novi politički događaji: sporazum Nacionalni komitet - Šubašić, Odluke II zasjedanja ZAVNOBIH, Narodnooslobodilački front Bosne i Hercegovine

⁴⁷⁹ AVII, k. 769, br. reg. 14-1 (Izvještaj štaba 4. divizije za juli 1944) i k. 775A, br. reg. 17-2/3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 6. 8. 1944. godine).

ne - uglavnom su objašnjeni borcima. Sa njihove strane nije bilo nikakvih nepravilnih reakcija. No, ovi događaji nisu još shvaćeni u pojedinostima. U toku objašnjavanja međunarodnog položaja naše borbe u nekim jedinicama je kod boraca stvarana iluzija da Englezi ranije nisu znali pravo stanje u našoj zemlji. Samom sporazumu ponegde je pridavan veći značaj nego što ga je on imao, a nije se težiše bacilo na značaj poraza veliko-srpske klike, u čemu se, između ostalog, i ogleda naša pobjeda. Slične ili iste konstatacije učinio je nešto kasnije i Divizijski komitet 4. divizije. U objašnjavanju sporazuma - kaže se - suviše je isticana zvanična politika. Iz toga je proizilazilo nekoliko grešaka, kao npr. shvatanje da smo mi pristali na pregovore sa kraljevim predstavnikom zato što kralj nije više u onoj meri reakcionaran kao što je bio ranije; zatim pitanje koje su postavljali borci o postojanju i odnosu dviju vlada, dokaz je da još uvijek dio boraca nije bio potpuno ubjedjen da je Nacionalni komitet naša vlast i s.⁴⁸⁰

Prvi dio savjetovanja protekao je u objašnjavanju ovih i sličnih pitanja. A što se tiče naše vojne aktivnosti i ponašanja neprijatelja na terenu 4. divizije poslije sedme neprijateljske ofanzive (desanta na Drvar), rečeno je da je on u poslednje vrijeme prilično aktivan i da je izvršio više napada, od kojih jedan noćni (2. jula - Radić). Pokazalo se da kod nas nema dovoljno budnosti, naročito kod prištapskih jedinica. Bez obzira na zamor naših jedinica, njihovu slabu ishranu i druge teškoće, one moraju da budu još aktivnije, da preduzimaju i šire akcije radi likvidacije uporišta neprijatelja duž komunikacija kojima saobraća.

Kroz sve izvještaje koji su sačuvani zapaža se kontinuitet političke aktivnosti u jedinicama 8. krajiške brigade. U decembru mjesecu 1943, na primjer, obrađivana je tema o nacionalnom pitanju, o AVNOJ-u, o našoj omladini i monarhiji itd., ali su - rečeno je u decembarskom partijskom izvještaju - programi partijsko-političkog rada bili pretrpani, tako da se sve teme nisu mogle temeljito obraditi. Sada u julu 1944. godine, u 1. i 3. bataljonu bila je na dnevnom redu tema: »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji«, a u drugim jedini-

⁴⁸⁰ iRp BiH/144-145 (Prema izvještaju divizijskog partijskog komiteta od 14. avgusta 1944. godine).

čama obrađivana je »Teorija partije« (i u decembru 1943. godine takođe). Pomoćnik političkog komesara brigade Rahmija Kadenić u partijskom izvještaju za juli 1944. zapisao je da su prorađivali sporazum. Nacionalni komitet - Šubašić, II zasjedanje ZAVNOBiH-a, i stanje na frontovima« i da su svi ovi »dogadaji ostavili dobar efekat i vedrinu kod boraca. Oni su shvatili i u osnovi razumjeli i razumijevaju novonastale političke momente... «⁴⁸¹

U duhu zaključaka donesenih na savjetovanju u Lipniku 12. jula, održana su u 8. brigadi i bataljonska savjetovanja svih komunista, sastanci partijskih čelija po četama, štapskih partijskih čelija, komandi i štabova, razgovori sa borcima i na kraju 15. avgusta 1944. održano je brigadno savjetovanje političkih komesara bataljona. Dnevni red je bio takmičenje u našem Korpusu, zadaci i plan rada i razno.

Kroz sva ova savjetovanja, pa i brigadno, kojim je rukovodio politički komesar brigade Rade Bašić, kao crvena nit protezala su se pitanja vezana za takmičenje, koje se moralo stalno podstrekavati iznošenjem konkretnih, pozitivnih primjera; obradu aktuelnih političkih pitanja, posebno i detaljno objašnjavanje šta znači federativno uređenje naše zemlje; borbu oko pismenosti boraca; valjanu borbenost i udarnost; obučavanje boraca raznim vojnim vještinama i modernom ratovanju; razvijanje drugarstva i samopregora u našim jedinicama i slično. Ova su savjetovanja pokazala vidne rezultate - pisalo je u partijskom izvještaju za mjesec juli 1944. godine.

Sastanak brigadnog komiteta SKOJ-a, kojem je prisustvovao i pomoćnik političkog komesara brigade, održan je 15. jula. Odmah zatim održana su skojevska savjetovanja po bataljonima sa dnevnim redom: vojno-politička situacija (referenti su bili politički komesari bataljona) i organizacioni referat (referenti, sekretari bataljonskih komiteta SKOJ-a). Na ovim savjetovanjima dato je težište radu sa novim borcima. To je za nas najaktueltinije pitanje - rečeno je. Ima ih koji su pušteni kućama, pa se nisu vraćali, kao i onih koji nisu nikad bili u NOV, koji su htjeli da se izvuku i budu po strani. S druge strane bilo je i skojevacu koji su radili u po-

⁴⁶⁷ A VII, k. 776 A, br. reg. 2-1 / 3.

zadini i prema kojima treba biti pažljiv. U obradi aktuelne teme sporazum Tito - Šubašić, bilo je raznih pitanja - rečeno je na jednom od ovih sastanaka. Neki, naročito mlađi borci, plašili su se da ne dođe kralj u zemlju. Na kraju konstatovano je da je trenutno najveća kočnica u radu slaba ishrana. ... Bilo je teških slučajeva, kaže se u izvještaju brigadnog komiteta SKOJ-a za juli 1944. godine, da su borci padali u nesvjest od gladi.⁴⁸²

*

U rasporedu i sastavu neprijateljskih jedinica, na sektoru djelovanja* 4. divizije, nije bilo bitnih promjena ni početkom avgusta 1944. O tim neprijateljskim jedinicama i njegovim uporištima duž komunikacije Bihać - Bosanski Petrovac - Drvar, Štab 5. korpusa krajem jula imao je preciznije i provjerene podatke.

Prema podacima od 30. jula 1944. neprijatelj je držao:

- Drvar, u kome su se nalazile slijedeće snage: štab 384. pješadijskog puka 373. legionarske divizije sa štapskim dijelovima, zatim 3. bataljon 384. puka sa 6 teških minobacača i 4 teška mitraljeza, vod tenkova (4-5), pod komandom štaba 384. puka, baterija haubica 105 mm 373. artiljerijskog puka, satnija domobrana 2. lovačkog zdruga i četnički »bataljon« Brane Bogunović (50-60);
 - Gradina (k. 676) sa 50-60 vojnika iz 10. i 12. čete 3. bataljona 384. puka;
 - Crvljivica (k. 901) sa 6. četom 2. bataljona 384. puka;
 - Oštrelj sa 7. ojačanom četom 2. bataljona 384. puka (oko 200 vojnika).
- Od ovih, kao izvidačka jedinica 40-50 vojnika se nalazilo u bunkerima na Oštreljskom brdu (k. 1389). Ostali su bili u dvije barake i u pokrivenim rovovima uz cestu prema Bosanskom Petrovcu;
- Bosanski Petrovac: štab 2. bataljona 384. puka, 5. i dijelovi 8. mitraljeske čete 2. bataljona istog puka (6 teška minobacača, 4 teška mitraljeza), jedna baterija haubica 373. artiljerijskog puka (3 haubice), stožer 1. bojne 1. lovačke pukovnije 2. lovačkog zdruga, 1. 3. i dijelovi 4. strojnicike satnije 1. lovačkog puka, pionirski vod 2. lovačkog zdruga, Petrovački četnički odred »Mane Rokvića« (oko 150);
 - Rastovača sa 5. satnjom 2. bojne 10. lovačke pukovnije;
 - Medena Glavica sa 2. satnjom 1. bojne iste pukovnije;

⁴⁶⁷ AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3.

- Čardačina sa 40 četnika Petrovačkog »odreda«;
- Metla, sa 7. satnijom i dijelom 8. strojničke satnije 2. bojne 1. lovačkog puka;
- Vrtoča sa štabom 1. lovačke pukovnije sa - 13. i 15. stožerskim satnijama, dijelovima 14. protivoklopne satnije u Vrtoču, jedan protivkolski top ove satnije u Bosanskom Petrovcu;
- Koviljača (k. 854) sa 6. satnijom 2. bojne 1. lovačkog puka;
- Šljivovac (k. 846, između Koviljače i Lipe): jedan vod (30 vojnika) 2. satnije 1. bojne 1. lovačke pukovnije;
- Dubovsko: 3. satnija 1. domobranske jurišne bojne;
- Gorjevac: 2. satnija iste bojne;
- - Ripački klanac: jedan vod (30) 1. satnije iste bojne i
- Ripač: štab 1. domobranske jurišne bojne, 1. vod 1. satnije i 1. vod 4. satnije (strojničke) iste bojne.⁴⁸³

Krajem jula jedinice 4. i 8. korpusa vršile su napade na neprijateljska uporišta duž komunikacija na svojim sektorima. Tako je 8. korpus u ofanzivnim operacijama očistio Cetinsku dolinu i prostoriju do Knina, presjekavši komunikaciju Knin - Bosansko Grahovo, a jedinice 4. korpusa na sektoru istočne Like i Cazinske krajine očistile su teritoriju od neprijatelja i nastupale su u pravcu Bihaća, izbijajući dijelovima na željezničku prugu Bihać - Bosanska Krupa.⁴⁸⁴

S obzirom na ove uspješne operacije 4. i 8. korpusa i prema ocjeni štaba 5. korpusa - na razvučenost neprijateljskih jedinica duž komunikacije Bihać - Bosanski Petrovac, stvoreni su povoljni uslovi za likvidaciju neprijatelja i njegovih uporišta duž ove komunikacije. Zato se štab 5. korpusa odlučio da sa jedinicama 4. i 39. divizije, kao i 1. i 2. artiljerijskim divizionom preduzme akciju u tom smislu.

U okviru tog plana 6. i 13. brigada, sa 1. i 2. artiljerijskim divizionom, imale su da napadnu i likvidiraju glavno neprijateljsko uporište - Bosanski Petrovac, a jedna brigada 4: divizije da napadne i likvidira uporište Gorjevac i Klanac

⁴⁸³ Zbornik IV/27, dok. 131 (Štab 5. korpusa od 30. jula 1944). Prema podacima štaba 8. brigade od 3. 8. 1944. brojna stanja iznesena u ovim podacima nisu svugdje tačna. Štab brigade je npr. smatrao da je u Gorjevcu bilo i preko 200 neprijateljskih vojnika (prema podacima Staba korpusa - jedna satnija, a to znači oko 120-150 vojnika).

⁴⁶⁷ AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3.

(kod Ripača) i »po svaku cijenu zatvori pravac Bihać - Bosanski Petrovac... « Jedna brigada 39. divizije napala je uporište Crljivici i zatvorila pravac Drvar - Bosanski Petrovac. Ovo je bila prva faza predviđene akcije, a u drugoj - štabovi 4. i 39. divizije sa svojim jedinicama pristupili su likvidaciji preostalih uporišta: 4. divizija prema Bihaću, a 39. prema Drvaru i napadala je sam garnizon Drvar.⁴⁸⁵

NAPAD 8. BRIGADE NA UPORIŠTA GORJEVAC, RIPAČKI KLANAC I MRKIN BRIJEG (k. 725) 1/2. AVGUSTA 1944.

Brigada je iz Suvaje (Krupske) krenula 1. avgusta u 1 čas kroz Grmeč preko Cremušarice na prostor Karanovac - Bukovac, na koji je morala da stigne do 12 časova istoga dana. Sa brigadom je bio i komandant 4. divizije Petar Vojnović i politički komesar Dimitrije Bajalica. Sa prostora Karanovac - Bukovac, poslije kraćeg zadržavanja, jedinice su nastavile prema selu Hrgaru.

Prema planovima štaba 8. brigade i štabova bataljona za napad na neprijateljska uporišta predviđeno je:

- da 1. bataljon i 1. četa 3. bataljona sa 2 protivkolska topa 37 mm, 2 teška minobacača 81 mm, 2 teška mitraljeza i protivavionskim mitraljezom napadaju uporište Gorjevac;
- da 2. bataljon 8. brigade sa svoje dvije čete napada uporište Klanac (kod Ripča) k. 486, a sa jednom četom zatvara pravac Ripač - Mali Račić i u zajednici sa minerskom grupom zarušava i minira klanac;
- da 3. bataljon sa svojom 2. četom i jednim vodom 3. čete napada na neprijateljsko uporište Mrkin briješ (k. 725), a sa jednim vodom 3. čete i minerskom grupom minira cestu prema uporištu Dubovsko;
- da se 4. bataljon sa jednom (2. četom) spusti ispod klanca, posjedne cestu i u slučaju jače neprijateljske intervencije povuče se prema selu Praščijaku, minira Klanac, i sa dvije čete zauzme položaje sjeverno od ceste i zatvori pravac Ripač - Gojevac. Četvrti bataljon je, dakle bio na osiguranju napada ostalih naših jedinica; Izvidačka četa brigade vršila je demonstrativni napad na Ripač i uporište Pritoku, s tim što je tokom noći pripucavala na ta uporišta i tako navlačila na sebe artiljerijsku i mitraljesku vatru neprijatelja.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ AVII, k. 1265, br. reg. 24-1/1.

⁴⁸⁶ AVII, k. 769, br. reg. 6-2/2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 3. 8. 1944. godine).

Napad je otpočeo tačno 1. avgusta u 23,10 časova.

U početku napada na uporište Gorjevac naši borci su isjekli bodljikavu žicu i, poslije žestoke plotunske vatre, izvršili juriš. Neprijatelj je bio iznenaden (jer je napad zaista bio iznenadan i silovit), ali po svoj prilici ne i tako uplašen. Naši su zauzeli zidine koje su se nalazile unutar žice i nekoliko većih bunkera. Međutim, kad su nastavili sa čišćenjem neprijateljskih rovova, bili su iznenadeni. Unutar uporišta, poslije prvih prepreka, nalazili su se novi bunkeri ograđeni žicom sa obješenim minama. Tako se prvi juriš, koji je uspešno započet nije mogao produžiti, jer su borci dočekani novom žestokom vatrom iz ovih bunkera i rovova. Ubrzo su poginuli Vignjević Petar, politički delegat voda, rodom iz sela Rainovaca (Bosanski Petrovac) i stariji vodnik Adamović Pero, rođen u selu Pučeniku. Previjajući ranjenike, odmah iza streljačkog stroja, poginula je i Mara Priča. Raznela ju je topovska granata. I vodnik Marković Momčilo pogoden je puščanim metkom u prsa u drugom pokušaju juriša. Tada su poginule i četna bolničarka Drljača Dušanka i Obradović Milica. U njihovoј blizini pogoden je rafalom Marić Mile, rodnom iz Ripča - Bihać, zatim Jeličić Dane, puškomitrailjezac iz Malog Radića, Vignjević (Koje) Nikola iz sela Lipe i Stojić Dušan. Veliki broj drugova je izranjavani.⁴⁸⁷

Oko 2 sata 2. avgusta, pošto su se jedinice 1. bataljona i četa 3. bataljona pregrupisale, sredile i privukle bliže topove i bacače, izvršen je novi napad iz tri pravca. Ali, iako su još jednom upali u uporište, borci su se morali ponovo povući. Ni treći napad, uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre, nije uspio. Neprijatelj je čak izvršio i protivunapad. Štab brigade je, poslije trećeg neuspjelog pokušaja, naredio da se jedinice povuku, blokiraju uporište i čekaju dalja naređenja.

I 2. bataljon 8. brigade u napadu na Klanac (kod Ripča) i pored četiri pokušaja, nije uspio prodrijeti kroz spoljnu žičanu prepreku. Utvrđenja su bila veoma dobra, ograđena žicom sa povješanim minama, a ispred žice na oko 20 metara neprijatelj je sasijekao šumu i stvorio brisan prostor. Četa

⁴⁸⁷ AVII, k. RP6, br. reg. 5/1 i 8/1 (Izvještaj saniteta 8. brigade o tome gdje su i kako izginuli) i sjećanja učesnika.

Rukovodioci 3. bataljona 8. brigade: slijeva nadesno: Sreto Radošević, pomoćnik komesara 2. čete, Dušan Karanović Karan, politički komesar bataljona, Marko Simić, zamjenik komandanta bataljona, Luka Grbić, pomoćnik političkog komesara bataljona, Danica Pašić, referent saniteta, Drago Majstorović, pomoćnik komesara 3. čete i jedan borac (ime nepoznata).

4. bataljona uspjela je, međutim, da poruši stjene u Klancu, zatim most na prokopu (koristeći eksploziv) i da na cesti ukopa osam nagaznih mina.

Jedinice 3. bataljona, koje su napadale na Mrkin brije (k. 725) u prvom naletu uspjele su da upadnu u neprijateljsko uporište i zauzmu nekoliko bunkera. Međutim, neprijatelj je izvršio protivunapad, pa su se čete, zbog žrtava, morale povući preko k. 710. Poginuo je komandir 3. čete Kovačević Miladin, rodom iz Bosanskih Doljana, zatim koman-

dir voda iste čete Mandić Mile, rodom iz sela Račića.⁴⁸⁸ Štab bataljona je ocjenio da bi uzaludno bilo ponovo pokušavati napad.

Štab brigade je imao namjeru da se i slijedeću noć napada na uporište Gorjevac sa 4. bataljonom i dvije čete 3. bataljona, pa je takav prijedlog i upućen štabu divizije. Međutim, jedinice 4. bataljona nisu se na vrijeme prikupile. Stigle su tek u 3 časa 3. avgusta, a tada je bilo kasno za napad.

*

U toku ovih borbi sa 8. brigadom neprijatelj je imao 66 poginulih i 45 ranjenih. Naši gubici su bili 12 poginulih, 49 ranjenih i 5 nestalih.⁴⁸⁹

Brigada je djelomično izvršila zadatak: porušene su stijene i most na Klancu, minirana je cesta i neprijatelj nije prodro cestom Ripač - Petrovac za sve vrijeme borbi za garnizon Bosanski Petrovac.⁴⁹⁰

Pojedinci, pa i čitave čete 8. brigade pokazali su izvanrednu hrabrost i odlučnost. Nažalost, u izvještajima o borbama za Gorjevac, Mrkin briješ i Klanac (kod sela Ripača)

⁴⁸⁸ Bivši borci i rukovodioci 3. bataljona, učesnici ove borbe (Grbić Luka, Uršulski Vlado, Popović Jovica, Balaban Đuro) sjećaju se danas pojedinih detalja. Pored ostalog kažu: »... Obaveještajni oficir bataljona Uroš Vidović rekao nam je da je sa neprijateljem u uporištu uspostavljena veza i da će se oni predati bez borbe. Vičite samo: živilo bratstvo i jedinstvo! Mi smo podišli i povikali kako nam je rekao, dodajući: drugovi predajte se - a oni, otvorise vatru. Bili smo na brisanom prostoru i zaledli. Poslije smo jedni drugima i majku psovali. Došao je zamjenik komandanta bataljona Simić Marko i rekao: »Dignite se i pregazite ih!« Krenusmo... Ali, nije uspijelo...«.

Luka Grbić izjavljuje da je napadao čio bataljon. Međutim, u izvještaju štaba brigade 3. 8. 1944. jedna četa 3. bataljona učestvovala je zajedno sa 1. bataljonom u napadu na uporište Gorjevac.

⁴⁸⁹ AVII, k. 769, br. reg. 6-2/2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 3. 8. 1944).
- Štab brigade je iznio da su po njegovoj procjeni, konstataciji štabova bataljona, komandi četa i izjavama boraca gubici neprijatelja morali biti duplo veći. »To nismo mogli unijeti u izvještaj dok tačno ne provjerimo...«

⁴⁹⁰ Za Bosanski Petrovac vodila se žestoka borba, ali zbog jakih neprijateljskih snaga i njihovog žilavog otpora, on tada nije bio oslobođen (AVII, k. 458, br. reg. 14/2).

ne navode se imena pojedinaca i jedinica koje su se istakle. U partijskom izvještaju za mjesec avgust, 1944. ne govori se posebno o ovim borbama, ali je pomoćnik političkog komesara brigade, misleći vjerovatno i na njih rekao da su »borbenost, junaštvo i ofanzivnost kod boraca vrlo dobri«.

Za neuspjeh u likvidaciji uporišta ne bi se moglo reći da je krivo rukovođenje bataljonima. Naprotiv, inicijativa za izvođenje ovih akcija zaista je, u najvećoj mjeri ležala u rukama štabova bataljona i komandi četa, što je i štab 4. divizije konstatovao. A u pomenutom partijskom izvještaju za avgust 1944. na jednom mjestu se kaže:

»... Vojni rukovodioci, počev od desetara pa do komandanta brigade su aktivni na rješavanju vojničkih problema. Komandanti bataljona su dobri, sposobni i imaju dovoljno vojničkog znanja i iskustva za rukovodenje. ... «.⁴⁹¹

Uzroci neuspjeha ipak su prisutni. Ima ih više. Štab brigade u svom izvještaju za avgust navodi »da su razlozi za ne likvidaciju neprijatelja u tim uporištima bili netačni podaci o brojnom neprijateljskom stanju i *samom utvrđenju*, tako da se nisu izvršile odgovarajuće pripreme i napravio plan koji bi odgovarao za likvidaciju ovih uporišta«. S druge strane kaže »da je neprijatelj u odbrani bio lukav i da bi se branio do poslednjeg vojnika... «

Jedan od razloga mogla je biti i premorenost jedinica (bez odmora punih 25 časova, uz relativno slabu ishranu). U izvještajima se ne govori o dejstvu naših topova i minobacača. Ali se kao osnovni razlog neuspjeha, navodi fortifikacijsko uređenje uporišta i organizacija sistema vatre neprijatelja. Ono što je iznenadilo naše komande i borce u napadu na Gorjevac i Mrkin briješ jesu dupli rovovi i bunker, ogradieni žicom sa minama. Naši su očekivali da, prosjecanjem prvih redova žice i upadom u prve bunkere i rovove, mogu nastaviti sa jurišem. Međutim, napad je morao da oslabi u svom zamahu, a to je neprijatelj koristio otvarajući žestoku vatru iz »novog« uporišta. Štab 4. divizije u svom mjesecnom operacijskom izvještaju od 9. septembra, govoreći o tome kako je pripremljeno uporište Gorjevac za odbaranu, između ostalog, iznosi da je žičana prepreka bila viso-

⁴⁹¹ IRP, BiH, 9/383-384.

5

ka 1,50 m, široka 3 m i gusto pletena, da su bunkeri zidani kamenom, da je pored spoljne žice, i svaki bunker bio posebno ograđen žicom, što je naše zadržalo, da su »podaci o neprijatelju bili netačni, što je sve dovelo do neuspjeha...«⁴⁹²

Što se tiče netačnosti podataka o neprijatelju, koji je branio ova napadnuta uporišta, nije se mislilo isključivo na podatke o njegovom brojnom stanju. Oni su približno tačni. Međutim, naša obavještajna služba nije uspjela da pribavi podatke o utvrđenjima u uporištu i o planu odbrane, radi pripreme odgovarajućeg napada.

Činjenica je da organi vojne obavještajne službe u slučajevima neprijateljskih ofanziva i brzih pokreta, kao i pri pokretima naših jedinica nisu bili u stanju da, na dotada uobičajeni način, dovoljno brzo pribave podatke o neprijatelju i zonama taktičkih dejstava. Sličan je slučaj bio i godinu dana ranije u Manjači. I tada je bilo žalbi na našu obavještajnu službu, koja nije pružala dovoljno podataka o četniciма. Ali to je, kao što smo vidjeli, bilo vrlo teško na uobičajeni način - preko civila saradnika. Ovdje, na komunikaciji Bosanski Petrovac - Bihać, neprijatelj je preuzeo sve mjere da onemogući pristup uporištu svakom civilnom licu.

Inače, po ocjeni Obavještajnog centra 4. divizije, 8. brigada je imala dobru obavještajnu službu, dobre obavještajne organe, koji se brzo i dobro snalaze i na novom terenu.⁴⁹³

FORMIRANJE IZVIĐAČKIH ČETA PO BRIGADAMA

Radi bržeg prikupljanja podataka o neprijatelju u uslovima čestih pokreta i promjena položaja, pristupilo se, u junu 1944. formiranju specijalnih izviđačkih četa pri brigadama - kao organa štabova i njihove obavještajne službe. Ove čete i njihovi dijelovi imale su zadatak da u zoni tak-

⁴⁹² zbornik VI/28, dok. 51.

⁴⁹³ AVII, k. 460A, br. reg. 30/1-13.

Na čelu obavještajne službe 8. brigade dugo je vremena bio Esad Ređić (odmah posle Ferida Dedića, prvog obavještajca brigade). On je stekao veliko iskustvo, a i prilikom nadapa na uporišta Gorjevac, Klanac i Mrkin brijež bio je na ovoj dužnosti.

tičkih dejstava, a pod rukovodstvom šefa izviđačke službe, prikupljaju za potrebe štabova najbržim putem podatke o svim neprijateljskim jedinicama na sektoru brigade i divizije, i to: vrijeme, mjesto, jačinu, formaciju, pravac pokreta, namjere itd.⁴⁹⁴

Ove podatke izviđačke čete i njihovi dijelovi prikupljali su izviđanjem ispred i iza neprijateljskih linija, zarobljavanjem i brzim saslušavanjem usamljenih neprijateljskih vojnika i manjih patrola, pronalaženjem ličnih i službenih dokumenata na samom bojištu ili pravcima prolaska neprijatelja, saslušavanjem civila iz blizine neprijateljskih položaja ili pokreta itd. Pored glavnog zadatka - izviđanja, ove čete su, u povoljnim uslovima, samoinicijativno, ili *jpo* naređenju štabova, vršile prepade na neprijateljske štabove i obavljale druge akcije diverzantskog karaktera.

Prema naređenju štaba 5. korpusa nisu sve brigade odmah formirale čete u punom formacijskom sastavu. Brigade čije je brojno stanje bilo oko 1.000 boraca, formirale su izviđačke čete punog formacijskog sastava, a ostale ne. Naša 8. brigada spadala je u one, koje su bile dužne da formiraju četu sa punim brojnim stanjem. Pošto je izviđačka služba htjevala veće fizičke i umne napore, bilo je neophodno odabrati u četu ne samo pismene i odane, već i hrabre, odvažne i zdrave borce. Štab korpusa je zahtevao da se odabiranje boraca u ovu četu izvrši na dobrovoljnoj osnovi.

U 8. krajiškoj brigadi formirana je izviđačka četa krajem juna 1944. godine. U prvo vrijeme imala je ukupno 50, a kasnije 75 ljudi. Komandir čete bio je Divjak Petar, a pošto je organizacijski bila podijeljena na udarne grupe (od 6-10 boraca), vođe grupe su bili: Kovačević Bogdan, Zorić Mićo, Grbić Dušan, Grbić Mile, Majstorović Pajo, Ćazić Mile i Bogunović Stevo. Borci četa bili su uglavnom odabrani članovi SKOJ-a ili KPJ, pretežno naoružani šmajserima, puškomitrailjezima i bombama. Uz teorijsku nastavu iz oblasti izviđačke službe, grupe su bile u stalnom pokretu na terenu. Na ovaj način borci su sticali i potrebna iskustva.

⁴⁹⁴ AVII, k. 1625, br. reg. 2/1-4.

Pošto su, dakle, naše jedinice već bile prekinule napad na uporište Gorjevac, Klanac (kod Ripača) i Mrkin brije (k. 725), neprijatelj je sa oko 300 vojnika krenuo od Bihaća da pomogne ugroženim mjestima. Međutim, njih je dočekao 2. bataljon 8. brigade i prinudio ih da se povuku. Pri tome je neprijatelj imao 7 poginulih i 10 ranjenih, dok je 2. bataljon imao 2 poginula i 5 ranjenih. Zaplijenjeno je, između ostalog, 20.000 puščanih metaka, 40 granata za protivavionski top 37 mm. Pokret ove kolone neprijatelj je štitio jakom artiljerijskom vatrom iz 5 topova, zbog čega naši nisu u potpunosti iskoristili ovaj uspjeh.

Komandant 5. korpusa Slavko Rodić, poslije ove borbe između sela Ripača i Klanca, uputio je 2. avgusta, radiogram štabu 8. krajiške brigade slijedeće sadržine: »Obustavite upornu odbranu od Bihaća. Brigadu odmorite«.⁴⁹⁵ Istoga dana u 23 časa, štab 4. divizije izdao je 8. brigadi naređenje da sutradan 3. avgusta, drži položaje prema selima Gorjevcu, Bijelom brdu i Ripaču samo sa jednim bataljom, da Izviđačku četu uputi na izviđanje prema Bihaću, a sve ostale jedinice povuče na odmor dublje u šumu na prostor: Velebit - Bukovac - Carska staza (5 km istočno od Ripča). Ukoliko bi neprijatelj napao u toku 3. avgusta intervenisala bi cijela brigada, ali ne držeći uporno cestu Bihać - Petrovac, odnosno ne sprečavajući uporno njegov prodor prema Petrovcu.

Očigledno je da su i štab korpusa i štab 4. divizije imali u vidu dotadašnje naporne marševe 8. brigade, a još više poslednje uporne borbe na Gorjevcu, Klancu i uporištu Mrkin brije (k. 725).

Sve jedinice brigade, izuzev 4. bataljona, koji je ostao u rejonu sela Hrgara, ipak su krenule već 3. avgusta u Podgrmeč, tako da je raspored jedinica poslije dan-dva, bio slijedeći: 1. bataljon u Jasenici, sa zadatkom da kontroliše prostor prema Gornjim Petrovićima; 2. bataljon - Donja Suvaja

⁴⁹⁵ Zbornik IV/28, dok. 51 i AVII, k. 461A, br. reg. 3/5.

da zatvori pravac prema Perišića zidu i M. i V. Radiću; 3. - u selu Vojevac, obezbeđuje žetvu koja se noću ubirala bližu neprijateljskih položaja i 4. bataljon u selu Hrgar. Izviđačka četa brigade dobila je zadatak da sa tri grupe izviđa komunikaciju na dijelu sela Lipa - Bjelaj.

Ovakav raspored jedinica ostao je do 13. avgusta, kad je i 4. bataljon, tog dana u 14 časova, krenuo iz Hrgara prema Suvaji (Krupskoj), Jasenici i Pučeniku, da bi već 16. avgusta zajedno sa 3. bataljonom dobili naređenje da iz Jasenice preko Grmeča kreli ponovo u Hrgar. Za njima su krenuli 1. i 2. bataljon. Dakle, za relativno kratko vrijeme brigada se povratila na kojnjunifikaciju Bihać - Bosanski Petrovac. Ubrzano je ponovo otišla u Podgrmeč, a zatim dalje, prema Prijedoru, Ljubiji i Banja Luci, odakle je i krenula ovamo 16. maja 1944. godine.⁴⁹⁶

U toku avgusta 1944. nije bilo drugih većih borbi jedinica 8. krajiške brigade, ako se izuzme uspješna zasjeda ,2. i 4. bataljona 19. avgusta, o kojoj će biti riječi. Uglavnom se nastavilo sa postavljanjem zasjeda na komunikaciji Bihać - Bosanski Petrovac i djelimično na cesti i željezničkoj pruzi Bosanska Krupa - željeznička stanica Blatna. Da navedemo neke: noću 7/8. avgusta zasjeda 4. bataljona između sela Ripača i Pritoke (9 poginulih i 5 ranjenih neprijateljskih vojnika), 13. avgusta 4. bataljon je ponovo postavio zasjedu, ali sada kod sela Gorjevca (na bunaru). Neprijatelj je imao 3 poginula i 11 ranjenih. Četrnaestog avgusta zasjeda 2. bataljona kod sela Doline (Vrtoče) - neprijatelj 18 poginulih. Ovom prilikom neprijatelj je intervenisao sa brda Koviljače, ali je odbijen uz gubitke 24 poginula i 10 ranjenih. Zaplijenjen je jedan puškomitrailjez »bruno«, 11 pušaka, 4 pištolja, 11 ručnih bombi i drugo. U zasjedi 1. bataljona 16. avgusta kod crkve u Lipi ubijeno je 16, a ranjeno 19 neprijateljskih vojnika. U istoj borbi poginuo je Radaković Rade, poručnik - komandir čete, rodom iz Rujnice kod Cazina. Ranjen je u stomak i umro u bolnici. Poginula je i četna bolničarka Prtina Mara, rođena u selu Štrpcima.⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ AVII, k. 769, br. reg. 6-2/2 (Izvještaj Štaba 8. krajiške brigade od 3. 8. 1944), k. 768, br. reg. 29/2 i k. 775A, br. reg. 17-1/3.

⁴⁹⁷ AVII, k. 769A, br. reg. 9/1 i k. RP 6, br. reg 5/1 i 8/1.

Treća grupa izviđačke čete 8. kраjiške brigade 4. divizije. Prvi slijeva u drugom redu je komandir grupe Bogdan Kovačević, poginuo u borbi za Karlovac, maja 1945.

NAPAD NA ARTILJERIJSKI DIVIZION 373. LEGIONARSKE DIVIZIJE 19. AVGUSTA

Na cesti Bihać - Bosanski Petrovac, između sela Tarkovca i Duhovskog, 2. i 4. bataljon 8. brigade dočekali su, 19. avgusta, artiljerijski divizion 373. legionarske divizije »Tigar«. Pri tome se 4. bataljon nalazio uz samu cestu (na 5-20 m udaljenosti), a 2. sjeverno od uporišta Tarkovac. Zadatak je bio da ne dozvole neprijatelju intervenciju iz ovog uporišta.

Artiljerijski divizion neprijatelja od 4 haubice, 2 brdska topa 75 mm, protivkolskog topa 37 mm i 250 vojnika, kretao se u vrlo razvučenoj koloni, tako da nije cio ušao u zasjedu. U 16,30 časova, neprijatelj je bio potpuno iznenaden vatrom 4. bataljona i u prvim trenucima palo je od rafala puškomit-

raljeza desetak njegovih vojnika. Međutim, desna pobočnica neprijatelja, koja nije bila napadnuta, uspjela je da zauzme stare rovove na suprotnoj strani ceste i odatile vratu na 4. bataljon. Isto tako i dva brdska i jedan protivkolski top, koji zbog dužine kolone nisu ušli u zasjedu, otvarali su vratu duž ceste, nanoseći gubitke i svojima i našima. Poslije paklene vatrenе borci 4. bataljona, prešli su na juriš i prodrli do neprijateljskih topova. Jedna četa, koja je bila u rezervi, prešla je u napad na topove koji nisu ušli u zasjedu. Borba je trajala više od 2 časa. Neprijatelj je intervenisao iz uporišta Tarkovac, Dubovsko i Koviljača. Četvrti bataljon se nakon trećeg juriša povukao.

U ovoj borbi neprijatelj je imao dosta poginulih i ranjenih vojnika, a zaplijenjena su dvoja tegleća kola, 2 konja, 2.500 metaka, 20 ručnih bombi i druge opreme. Uništene su 2 haubice, 47 konja (spasila su se samo dva bježanjem u uporište Dubovsko), a dva su topa oštećena i survana sa cestе. U jurišima na cestu poginuli su: Trtica Mirko, rodom iz Radića, Bundalo Božo iz Male Japre, Drinić Sreto iz Krnjeviće i Bogdanović Stevan iz Podkalinja. Ranjeno je još 12 boraca, a jedan je nestao.

Ovo je bila jedna od dotada najuspješnijih zasjeda 4. bataljona na ovoj komunikaciji.⁴⁹⁸

i Poslije još tri borbe u toku avgusta 1944. godine 8. krališka brigada je krenula na prostor Bosanske Krupa, Otoka, Buševića, Blatna. Samo je 2. bataljon ostao na komunikaciji Kl mac kod Ripca - Vrtoče.

U toku mjeseca avgusta 1944. godine došlo je do krupnih vojno-političkih dogadaja na evropskom ratištu. Ofanziva savezničkih armija: Crvene armije na istoku i anglo-američkih armija na jugu i zapadu Evrope, dovele su poslednjih mjeseci dana do krupnih savezničkih pobjeda (oslobodenje poluostrva Bretanje u Francuskoj, a 15. avgusta otpočeo je pomorski desant američko-francuskih jedinica na obalu Provance - južna Francuska, otpočela je ofanziva na tzv. Gotsku liniju u Italiji; 25. avgusta oslobođen je Pariz, a 28. Marselj; jedinice Crvene armije otpočele su 22. avgusta operacije na Balkanu radi izbacivanja Rumunije i Bugarske iz osovinskog bloka, a krajem avgusta oslobođen je Bukurešt, itd.).

498 AVII, k. 769A, br. reg. 9/1 (Prema izvještaju štaba 4. divizije od 9. septembra 1944) i dnevnik M.P.

To je nateralo Njemee na povlačenje svojih jedinica sa jugoistoka Balkana i njihovo prebacivanje na sjever: 27. avgusta iz sjeverne Grčke otpočelo je prebacivanje 4. SS policijske oklopne divizije prema Beogradu, a krajem avgusta pristupili su pripremama za izvlačenje Grupe armija »E« kroz Makedoniju na sjever.⁴⁹⁹

U takvoj situaciji štab 5. korpusa javljao je 9. septembra svojim divizijama: »... Jedinice naše Narodnooslobodilačke vojske nastaviće sa pojačanim udarima, koordinirano sa savezničkim vazduhoplovstvom, tako da napadi na komunikacije prerastu u bitke za oslobođenje gradova i čitave naše zemlje...⁵⁰⁰

I OSLOBOĐENJE PRIJEDORA 6/7. SEPTEMBRA 1944.

Brigada je na novom prostoru oko Bosanske Krupe i Otoke očekivala **zadatak** već 1. septembra. Njeni dijelovi su, između 1. i 4. septembra, sa minerskim vodom rušili željezničku prugu nedaleko od Otoke i sela Rakana (porušeno 6 km), a iste noći jedna četa 3. bataljona vršila je demonstrativni napad na neprijateljska uporišta Vješala (tg 333) i Jablanicu iznad Bosanskog Novog. U toku 4. septembra 1. i 4. bataljon⁵⁰¹ renüti "Tu" nā prostor **Vitasovci - Sokolište** (3. bataljon se ovdje već nalazio). Još nije bila naređena akcija, iako se ona naslučivala. Na to su ukazivali pokreti jedinica koji su bili sve bliže Prijedoru, pojačana vojno-politička nastava i dr.⁵⁰¹

Prema naređenju štaba 5. korpusa 4. divizija je imala da sa sedam bataljona napadne na garnizon

⁴⁹⁹ Hronologija, str. 837-843.

⁵⁰⁰ AVII, k. 458A, br. reg. 6/1.

⁵⁰¹ Izviđačka četa brigade podijeljena u četiri grupe krenula je, 1. septembra, iz Jasenice ne ovamo, već na sektor Bosanske Krupe. Zadatak je bio kontrola saobraćaja neprijatelja na komunikaciji i željezničkoj pruzi Krupa - Grmuša - Bihać. Tu je ostala do 9. septembra (AVII - k. 769A, br. reg. 27/2/1).

Pomoćnik političkog komesara brigade Rahmija Kadenić tih je dana obilazio bataljone u cilju prprema jedinica za predstojeće akcije pa je 2. septembra održan sastanak bataljonskog partijskog biroa 4. bataljona. Raspravljalo se je o razmještaju kadra u bataljonu, tri dana kasnije održan je sastanak u 3. i 1. bataljonu. Slični dnevni redovi: takmičenje u borbi, kadar, držanje članova Partije i sl.

Prijedor sa zajjadne strane - od klaonice na desnoj obali rijeke Šane do uKTjučno cesta Prijedor - Bosanska Dubica. Napad se morao vršiti u vidu klinova, u cilju proboga i likvidacije vanjske odbrambene linije, brzog prodora kroz drugu odbrambenu liniju i upada i likvidiranja mjesnog zapovjedništva i artiljerije neprijatelja. Tako je do svanača morao biti likvidiran i zaposjednut zapadni dio grada.⁵⁰²

U okviru ovog zadatka 1. i 4. bataljon 8. brigade imali su da zauzmu položaje na Bulinoj Glavi, Vitasovcima, Trgovištu i Cikotama i u sadejstvu sa jedinicama Kozarske grupe NOP odreda, koje su dejstvovali na desnoj obali Sane, zatvore pravac Prijedor - Bosanski Novi. A 3. bataljon 8. brigade dobio je, međutim, zadatak da zajedno sa 4. bataljonom 6. brigade i jedinicama Podgrmečkog NOP odreda napada uporište Donju Ljubiju.⁵⁰³

Pred početak napada naših jedinica na garnizon Prijedor i Ljubiju neprijatelj je raspologao slijedećim jedinicama u Prijedoru: 800 domobrana (dijelovi 7. lovačke pukovnije 4. lovačkog zdruga), 60 Njemaca (iz njemačkog štaba za obuku pri 4. lovačkom zdrugu), 110 ustaša (6. bojna »Šana« 8. ustaškog stajaljeg zdruga), 150 milicionera (iz Prijedorskog milicijskog odreda 3. oružničke pukovnije), 300 četnika Vase Mijatovića (iz Timarskog četničkog odreda). Pored pušaka bili su naoružani sa 4 protivkolska topa i 4 haubice - smještene južno od Prijedora, 4 teška minobacača - kod mosta na Sani, silosa, na putu preko potoka Gomjenica i kod Gašića ledare, 11 teških mitraljeza, 55 puškomitraljeza, 50 šmajsera. Ove jedinice zaposjele su dvije odbrambene linije bunkera i rovova sa bodljikavom žicom, ispred koje je teren bio miniran.⁵⁰⁴

Na liniji Prijedor - Bosanski Novi, Brezičani, Donja Dragotinja, Martin Brdo, Petkovac, Blagaj - nalazile su se razmještene jedinice 2. bojne 7. lovačke pukovnije sa oko 900 vojnika i odgovarajućim naoružanjem, a u Bosanskom Novom bilo je oko 1.200

⁵⁰² Zbornik IV/21, dok. 31 (Prema zapovijesti štaba 5. korpusa od 5. 9. 1944).

⁵⁰³ Drugi bataljon 8. brigade još uvijek se nalazio na komunikaciji Klanac (kod Ripača) - Vrtoče (AVII - k. 775A, br. reg. 20-1/3 - Izvještaj Štaba brigade).

⁵⁰⁴ AVII, k. 114B, br. reg. 1/2 i 27/1, k. 769A, br. reg. 28-1 (Podaci neprijatelja i prema izvještaju štaba 4. divizije od 4. 10. 1944. godine). Komandant neprijateljskih jedinica u Prijedoru bio je Dragutin Stipetić, zapovjednik 7. lovačke pukovnije. S njim su vođeni pregovori o predaji garnizona u Prijedoru. Međutim, on je neposredno prije našeg napada pobegao.

vojnika 13. lovačke pukovnije iz sastava 4. lovačkog zdruga. U rudniku Ljubiji i Donjoj Ljubiji nalazio se 1. bataljon 373. legionarske »Tigar« divizije (800 vojnika), zatim 600 ustaša i milicionera i u Ivanjskoj - 1. bojna 3. gorske pukovnije 3. gorskog zdruga (600 vojnika).

Željeznička pruga Prijedor - Bosanski Novi bila je porušena, saobraćaj nije radio. Tako je bilo i sa željezničkom prugom Sunja - Bosanski Novi - Bihać, ali su cestom Bihać - Novi saobraćali, uglavnom Njemci i to samo noću.⁵⁰⁵

Napad na garnizon Prijedor otpočeo je na vrijeme. 6/7. - septembra u 22 časa i tekao, uglavnom, po planu. Neprijatelj je bio razbijen prije svanuća. Prijedor je bio slobodan.⁵⁰⁶ Sa napadom na uporište rudnik Ljubija i Donja Ljubija situacija se, međutim, nešto drugčije odvijala. Četvrti bataljon 6. brigade napadao je uporište rudnik Ljubiju od sela Milojica preko Tromeđe (k. 505), ali bez uspjeha. Neprijatelj je bio daleko jači i dobro utvrđen. I posle neuspjeha, bataljon je ostao u blokadi ovog uporišta. I jedan bataljon Podgrmečkog odreda napadao je isto uporište, ali je prethodno trebalo da likvidira liniju Lisina - Raljaš - Runjevica. Napad je otpočeo sat kasnije i na pomenutoj liniji, ali ni on nije uspio. Ni jedan ni drugi bataljon nije, zbog toga, mogao da sadjstvuje sa 3. bataljonom 8. brigade, koji je napadao na uporište Donju Ljubiju.

Što se tiče 3. bataljona 8. brigade, on je otpočeo izvršenje svog zadatka u 0,30 časova 7. septembra, dakle sa dva i po časa zakašnjenja. Štab bataljona nije mogao uhvatiti vezu sa zamjenikom komandanta brigade, koji se nalazio sa 4. bataljonom u Šurkovcu i od koga je trebao da dobije opširan zadatak o napadu. Inače zapovijest Štaba divizije za napad na Prijedor - Ljubija Štab brigade je dobio 7. septembra u 22 sata, pa nije stigao da izda detaljan zadatak 3. bataljonu.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Zbornik IV/29, dok. 182.

Bojna koja je bila u Ivanjskoj predala se 13. 9. 1944. god. 4. bataljonu 6. krajiške brigade (AVII - k. 469A, br. reg. 29/1).

⁵⁰⁶ fja garnizon Prijedor napadala je duž ceste Bosanski Novi - Prijedor 6. brigada. Na čelu bataljona, koji je išao naprijed, bilo je 12 puškomitrailjeza, jedna PT puška, jedan »džon bul« teški minobacač i 9 bombaša. U prvom naletu nije se uspjelo. Formirana je nova udarna grupa. Poslijе nekoliko pogodaka bunkeri su bili razbijeni i udarna grupa se probila u grad. (Zbornik IV/29, dok. 26 - Prema izvještaju Štaba divizije).

⁵⁰⁷ AVII, k. 775A, br. reg. 20-1/3.

U izvještajima nije objašnjeno kako je moglo doći do ovog nesporazuma, jer su pripreme za akciju počele nekoliko dana ranije. Ipak je 3. bataljon 8. brigade, iako sa zakašnjenjem, krenuo u napad. On se privukao bunkerima na oko 150 metara i otvorio vatru. Neprijatelj je odgovorio. Pojavio se, međutim, novi problem. Mine teškog minobacača bile su neispravne. Osamnaest mina nije eksplodiralo, a bataljon nije imao drugo teško oruđe. Štab brigade je smatrao da je, pored ostalog, i neprijatelj bio brojno nadmoćniji nego što se to predviđalo. Sve je to uticalo da bataljon nije imao uspjeha u ovom napadu na Donju Ljubiju.

Te noći, između 6. i 7. septembra, i sutradan u jutarnjim časovima 1. i 4. bataljon 8. brigade nisu vodili borbe sa neprijateljem.⁵⁰⁸

Jedan dio razbijenih neprijateljskih jedinica - oko jedne satnije - iz Prijedora je krenuo 7. septembra oko 11 časova prema selu Hambarinama. Imali su namjeru da se prebace do Ljubije i tu se spoje sa Njemicima. Njih je dočekala 1. četa 3. bataljona 8. brigade i odbacila sa linije Dubočaj k. 328 - Čarakovo, ali su u međuvremenu pristizali novi neprijateljevi dijelovi. Po ocjeni Štaba brigade prikupilo se blizu 400 vojnika, koji su nastojali da po svaku cijenu stignu do Ljubije. Uspjeli su da našu četu odbace do sela Ljeskara, lijevo od ceste Donja Ljubija - Prijedor, ali su imali i oko 57 poginulih i 21 ranjenog. Naša četa imala je samo jednog rannjenog.⁵⁰⁹

U takvoj situaciji (oslobođenje Prijedora, neuspisio napad na uporišta Donju Ljubiju i rudnik Ljubiju i povlačenje razbijenog neprijatelja prema Ljubiji) štab 4. divizije naredio je da se istog dana, 7. septembra u 21 čas, obnovi napad na uporišta u Ljubiji. Počelo je i sa novom pregrupacijom naših

⁵⁰⁸ AVII, k. 775A, br. reg. 20-1/3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 9. 9. 1944).

⁵⁰⁹ Isto.

U bojnoj relaciji 4. lovačkog zdruga o ovoj situaciji se kaže. . . »napad na Prijedor otpočeo je u 22 sata. Zauzimanje »postava« oko grada kao i sam upad u grad tekao je vrlo brzo. Zbog izdaje »pojedinih vojnih i građanskih osoba«, kod pojedinih posada nastala je panika i jedinice su bez nekog jačeg otpora - većinom rastrojene - napustile postave i počele povlačenje preko Hambarina i dalje ka Ljubiji. . . « (AVII, k. 112A, br. reg. 1/12-3).

jedinica. Ali, došlo je do izmjene situacije kod neprijatelja. Procjenio je da prije novog napada mora bježati, pa je »uslijed pada Prijedora i teške situacije kod ostalih posada«, izdato naređenje za povlačenje u pravcu Bosanskog Novog. Samo povlačenje izvršeno je duž ceste Prijedor - Bosanski Novi »uz vrlo teške okolnosti«.⁵¹⁰

Oko 3.000 neprijateljskih vojnika iz raznih jedinica - Njemaca, ustaša, četnika, domobrana i milicionera - pošlo je iz rudnika Ljubija i Donje Ljubije, u 16,30 časova 7. septembra, prema Bosanskom Novom.⁵¹¹ Imali su namjeru da stignu u rejon sela Bišćani - Cikote - Trgovište, da se ovdje prebace preko Sane, a zatim da produže cestom prema Novom. Računali su na eventualnu pomoć nekih svojih jedinica sa desne obale Sane. Međutim, iza njihovih leđ nalazio se 3. bataljon 8. brigade, a ispred 1. i 4. bataljon iste brigade. Toga dana, ali još u 8 časova, neprijatelj je počeo da napušta uporišta na desnoj obali Sane: Petkovac, Martin Brdo, Dragotinju i Brezičane, tučen od dvije čete 4. bataljona 8. brigade, koje su se spustile na samu obalu Sane. Dakle, pomoć s te strane nije mogao očekivati.

»Gubitkom Prijedora, neprijatelj koji se nalazio u Ljubiji, bio je otsječen i prijetilo mu je potpuno uništenje. Cim su se povukli iz Ljubije, mi smo ih napali. Išli su u sigurnu smrt. Prvim naletom naših boraca bili su razbijeni. Ustaše su padale kao snoplje. Skoro cijela njihova komora ostala je na bojnom polju. Pobacano oružje kupili su naši borci i odmah ga upotrebljavali. Pred nama su bili najokoreliji... Skakali su u vodu i ostajali u njoj... « - piše Nedžad, borac 3. bataljona.⁵¹²

Treći bataljon 8. krajiške brigade bio je u vrijeme povlačenja neprijatelja iz Ljubije raspoređen na liniji: zapadno

⁵¹⁰ Zbornik IV/29, dok. 182 i 183.

⁵¹¹ Bili su ovde sad i Njemci 1. bataljona 383. puka, zatim preživjeli Njemci iz Štaba za obuku pri 4. lovačkom zdrugu, oko 200 domobrana iz 7. lovačke pukovnije 4. lovačkog zdruga, 400-500 četnika iz Timarskog četničkog odreda Vase Mijatovića i tzv. Šefkina milicija. Grupa je, prema naređenju 15. brdskog armijskog korpusa imala da se probije prema Bosanskom Novom. Sve ove snage činile su i dalje grupu »Arente« (AVII - mikrofilm, NAV-N-T-311, br. reg. F.-193).

⁵¹² Omladinski list 4. divizije »Udarnik«, novinarski broj 1944.

od ceste Donja Ljubija - Prijedor, - put za selo Šurkovac. Prednji dijelovi neprijatelja su propušteni i vatra je otvorena tek kad je njegovo začelje napušтало Donju Ljubiju. Borba je trajala od 17,30 do 20,30 časova. Prvim plotunom neprijatelju su naneseni teški gubici oko 50 poginulih i oko 30 ranjenih vojnika. Pokupljen je napušten materijal, između ostalog i sanduk sa arhivskom građom.

Nastavljeno je sa gonjenjem demoralisanog neprijatelja prema Sani, u susret 1. i 4. bataljonu 8. brigade. Štab 3. bataljona je sa 2. i 3. četom (1. četa je u 21 čas dobila zadatak da hvata vezu sa jedinicama 6. brigade u Zecovima) krenuo u pravcu sela Rizvanovića, Biščana i Jugovaca. Neprijatelj je imao još 7 poginulih vojnika i jednog oficira, a spaljen je i jedan kamion.

Tada je 1. bataljon (sa dvije čete) dobio zadatak da napadne neprijatelja koji se povlačio pred 3. bataljonom pravcem: Volar - Cikote, a 4. je već imao jednu četu na Bulinoj glavi (tg. 307), iznad Blagaja. Druge dvije čete (2. i 3) 4. bataljona spustile su se do obale Sane.

Sutradan, 8. septembra neprijatelj je pokušao da se prebaci preko Sane u selo Cikote, ali ga je napao 3. bataljon. Da bi se »odlijepio« od naših jedinica neprijatelj je izvršio tri protivunapada. U toku ove borbe 3. bataljona 8. brigade stigla su i tri bataljona 6. brigade, koji su odmah prešli u energičan napad. Neprijatelj je odbačen i natjeran u vodu. U toj borbi imao je oko 60 poginulih.⁵¹³

U međuvremenu 1. bataljon 8. brigade spustio se niz selo Trgovište (lijeva obala Sane) i nastavio da prati i tuče razbijenog neprijatelja sve do Vitasovca, gdje se već nalazio 4. bataljon. Štab brigade o borbi 1. bataljona u svom izvještaju naglašava da je neprijatelj već bio razbijen, ali je ipak »osipao žestokom mitraljeskom vatrom po dvema četama 1.

513 AVII, k. 775A, reg. br. 20-1/3 i 769A, br. reg. 28-1.

U bojnoj relaciji 4. lovačkog zdruga piše: »... Zahvaljujući inicijativi rannjenog p. pukovnika Kolakovića, zapovjednika 13. lov. pukovnije, koji je sa ustašama i jednim dijelom četnika iz Prijedora na juriš zauzeo Martin Brdo (desna obala r. Sane - I.C.), tako da je omogućen daljnji pokret u pravcu Blagaja... « Jedan dio snaga koji je bio bliže Bosanskom Novom probio se i stigao u Bosanski Novi u mrak 7.9., a ostatak tokom 8. 9. 1944....« (AVII - k. 112A, br. reg. 1/12-3).

bataljona«. Ovdje je neprijatelj imao 59 poginulih, 60 ranjenih vojnika i 12 ubijenih konja. Prijelaz bataljona preko Sane bio je nemoguć, zbog dubine vode i neprijateljske vatre.⁵¹⁴

Kod sela Vitasovca 2. i 3. četa 4. bataljona dočekale su neprijatelja, s tim što se jedna od ovih četa ipak uspjela prebaciti na desnu obalu Sane, a 1. četa (koja je bila na Bulinoj glavi) zatvorila je pravac Prijedor - Bosanski Novi. Zaista neprijatelj se našao u izuzetno teškoj situaciji.

Da bi spriječio potpuno uništenje već rastrojenih svojih jedinica, u akciju spasavanja iz Novog krenuli su, oko 16 časova, jedna njemačka motorizovana četa »Brandenburg« i 5, 6. i 7. satnija 13. lovačke pukovnije. Imali su sa sobom i jednu haubicu i brdski top. Trebalo je da stignu do Blagaja. Međutim, zahvaljujući dobrom rukovođenju, uspelo je 4. bataljonu da neprijatelja zaustavi i odbije ga prema Novom. Neprijatelj je imao 108 poginulih i 105 ranjenih vojnika, a ubijeno je i 36 konja.⁵¹⁵

Svi borci i rukovodnici 8. brigade, koji su učestvovali u ovim borbama, pokazali su veliku hrabrost, upornost i snalažljivost. Pored nanošenja neprijatelju velikih gubitaka u živoj sili, zaplijenili su 51 pušku, 3 puškomitraljeza, 3 teška i 3 ručna minobacača, veću količinu municije, granata itd. Štab brigade u svom izvještaju kaže da su se neprijatelju mogli nanijeti veći gubici i doći do više plijena, da se nisu morale odvajati neke jedinice za zatvaranje pravca Ljubija - selo Miška Glava. Računalo se da bi se neprijatelj mogao i ovuda probijati. Osim toga, i reka Sana je omela da se dođe do više plijena, koji je ležao razbacan po cesti.

U ovim borbama jedinice 8. brigade nisu imale poginulih, a od 5 ranjenih, svega je jedan teže ranjen. Ranjeni su: Knežević Gavro, Bašić Suljo - borci, Brane Mirko, desetar, Jelić Franjo, zastavnik i Škorić Stevo, komandir čete.⁵¹⁶

⁵¹⁴ AVII - k. 775A, br. reg. 20-1/3.

⁵¹⁵ AVII, k. 112A, br. reg. 1/12-3 i AVII - k. 775A, br. reg. 20-1/3.

⁵¹⁶ AVII, k. 775A, br. reg. 20-4.

STANJE NEPRIJATELJA U BOSANSKOM NOVOM POSLIJE BORBI IZMEĐU 6. I 9. SEPTEMBRA

Uspješan ishod napada naših jedinica na garnizon Prijedor noću 6/7. septembra i desetkovanje neprijateljskih jedinica koje su se probijale od Ljubije prema Bosanskom Novom 7. i 8. septembra, stvorili su kod neprijatelja gotovo haotično stanje. Sve vojne komande i ustaške civilne vlasti strahovale su od daljeg razvoja događaja. I dotada su očekivali napad na garnizon Bosanski Novi, a ovaj je po njima bio neizbežan i neposredan - očekivan je ako ne 7, a ono 8. septembra. Istovremeno, naši uspjesi tih dana izazvali su veliku demoralizaciju i u drugim neprijateljskim vojnim jedinicama. Dezertirali su i vojnici i oficiri. Bježali su u partizane i viđeniji građani iz Bosanskog Novog. Posebnu zanimljivost, mada ne i iznenadujuću, među civilnim ustaškim funkcionerima, predstavljalo je nepovjerenje. Međusobno su se optuživali.⁵¹⁷ Na drugoj strani građani u Bosanskom Novom sa nestrpljenjem su očekivali ulazak naših jedinica u ovaj grad i njegovo skoro oslobođenje. To novo i pojačano vrenje među građanima, otkazivanje poslušnosti, prepričavanje događaja (a zato su sada još više imali činjenica), mnogo je smetalo ustaškim vlastima. Preduzimali su oštре i rigorozne mjere. Da navedemo samo neke njihove izvještaje iz tog vremena, uglavnom, dosada neobjavljene.

Operativni odjel Ministarstva oružanih snaga NDH u svom dnevnom izvještaju Ia br. 256/44 piše: »... Nastavlja se jak pritisak na Bosanski Novi. Preduzete su mјere osiguranja tog mjesta i željezničke pruge do Bos. Novog... Upućena su pojačanja, izvršena
⁵¹⁸ obskrba strjeljivom pomoću zrakoplova... «
»... Uslijed dogadaja u Prijedoru i snažne neprijateljske promidžbe - piše u bojnoj relaciji 4. lovačkog zdruga - prebjeglo je k od-

⁵¹⁷ Kotarska oblast u Bosanskom Novom, čiji je predstojnik bio Vinko Ditrih, piše u svom izvještaju 23. 9. 1944. Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH: »... Zao duh grada Bos. Novog logornik ustaške mladeži i dalje rovari u gradu naročito protiv potpisanih pišući neke tužbe želeći da izobliči pravo stanje stvari u Bos. Novom... «
Predstojnik Vinko Ditrih prije preuzimanja ove dužnosti bio je policijski agent, perfidno se »borio za probitke NDH«. Ipak, je pogubljen od okupatora, bez obzira na usluge koje je za njega učinio, si« AVII, k. 458, br. reg. 6/11.

metnicima 7 častnika sa 3 dočastnika i nekoliko domobrana. Toga dana stanje je bilo veoma ozbiljno zbog toga što su se prenosile vesti da će tog dana biti napadnut Bos. Novi... Pod uticajem događaja tokom 7. i 8. septembra odbjegao je izvjestan broj uglednih građana među kojima i hrvatski narodni zastupnik (odnosi se na Ferida Cerića - I.Č.), te gradski načelnik, liječnik i drugi. Istoga dana - piše dalje u izvještaju 4. lovačkog zdruga - otkrivena je zavjera koju je predvodio zapovjednik 2. bojne 13. lovačke pukovnije satnik Kniha (vjerovatno Josip). Častnici su uhvaćeni (7 častnika i jedan dočastnik), koji su poslije sprovedeni u Zagreb radi sudjenja... Uslijed ovako teške situacije, toga dana odbjeglo je sa postava oko Bos. Novog nekoliko dočastnika i domobrana, koji nisu mogli izdržati tadašnje stanje. . . «⁵¹⁹

U Bosanskom Novom, tih dana septembra 1944, ustaška civilna vlast je samo formalno funkcionala. Tada nije bilo načelnika i nekoliko članova »savjetodavnog odbora«, sreski sud je bio bez predsjednika i bez i jednog suca, u gradskoj opštini postojao je samo blagajnik, a ustaški logornik Fajtović pobjegao je u Zagreb, navodno »službeno oputovao«.

U takvoj situaciji zapovjednik 4. lovačkog zdruga pukovnik Stamaković naredio je da se 13. lovačka pukovnija odmah povuče u Bosanski Novi, a da zapovjedništvo u gradu preuzme potpukovnik Kolaković (to je onaj što je sa ustašama i četnicima 7. septembra jurišao na Martin Brdo). O ovom Kolakoviću i njegovim mjerama piše kotarski predstojnik Ditrih: »... Bez obzira na događaje i oštire mjere koje je preuzeo prema građanstvu, on je najpogodnija osoba za sređivanje prilika, pošto kod njega nema komentarisanja o mogućnosti i nemogućnosti izvedbe pojedine stvari, već samo slijepo slušanje bez pogovora. To se odmah primjetilo te se građanstvo umirilo i svaki se vratio svome poslu...«⁵²⁰ Kolaković se i formalno stavio i na čelo civilnih ustaških vlasti.

Hapšenja, maltretiranja i ubijanja su nastavljena. Teror je postajao sve žešći, iako je »radi smirivanja situacije« smjeњen sa dužnosti logornik muške ustaške mladeži Karlović i predloženo da se 4. ustaška bojna »čiji pripadnici pljačkaju po periferiji i zlostavljaju svijet« povuče iz Novog. U tome je glavnu riječ vodio ustaša potpukovnik Kolaković, ko-

⁵¹⁹ AVII, k. 112A, br. reg. 1/12-3.

⁵²⁰ AVII, k. 202, br. reg. 28/26-1. (Prema izvještaju Kotarske oblasti u Bosanskom Novom br. taj. 255/44. od 23. 9. 1944. godine).

mandant 13. pukovnije i garnizona. On je na skupu sa no-
vooodređenim članovima odbora za Bosanski Novi izjavio 8.
oktobra da će »sravniti grad i paliti sve«, ako se njemu ma-
šta desi i ako se čuje samo jedan pucanj u gradu. Ustaše su
na čelu sa Kolakovićem potpuno preuzele vođenje istrage
nad građanima, ukoliko su je uopšte i vršili.⁵²¹

Ali građani Bosanskog Novog, Prijedora (prije oslobođe-
nja), Bosanske Dubice, Banja Luke i Bosanske Gradiške, bili
su od početka ustanka, na ovaj ili onaj način, učesnici sve-
narodne borbe, pa će takvi ostati i do kraja.

NAPAD NA GARNIZON BANJA LUKA 18/19. SEPTEMBRA 1944.

Želje i očekivanja građana Bosanskog Novog da se i oni,
tih septembarskih dana oslobole kao i Prijedorčani, nisu se
ispunila. Jedinice 5. korpusa krenule su u borbu za oslobo-
đenje glavnog grada Bosanske krajine - Banja Luke. Ova
borba se, prema razvoju situacije, može podijeliti u dvije
faze: prva, napad na sam garnizon, i druga, odbrambene
borbe sa neprijateljem, čije su jake jedinice uporno nasto-
jale da prodrú do Banja Luke sa pravca Bosanske Gradiške
i iz Prnjavora radi pomoći ostacima neprijateljskih jedinica
u gradu.

Odmah poslije borbi za oslobođenje Prijedora, a prije
pokreta prema Banja Luci, bataljoni 8. krajiške brigade su
u rejonu: Sokolište, Radomirovac, Svodna (4. bataljon je bio
upućen na desnu obalu Sane), ali je 2. bataljon još uvijek na
komunikaciji Bosanski Petrovac - Bihać. Očekivao je dolazak
jedinica Podgrmečkog NOP odreda na taj sektor, kako
bi i on krenuo u sastav svoje brigade.

Sutradan, po završenom gonjenju prema Bosanskom
Novom, neprijatelj je preduzeo izviđanja okoline tog garni-
zona, pri čemu je, 9. septembra, sa izvjesnim jedinicama sti-
gao i do Blagaja. Pošto je ubrzo protjeran, počeo je u gar-
nizon da dovlači pojačanja. Jedan naš vod izvršio je sutra-
dan, 10. septembra, manji demonstrativni napad na Novsku
planinu, iznad Bosanskog Novog.⁵²²

⁵²¹ AVII, k. 202, br. reg. 32-26-1 (Iz izvještaja kotarske oblasti Bosanski Novi br. 262/44, od 13. 11. 1944).

⁵²² AVII, k. 769, br. reg. 14-1; 21-1 i 28-1 (Izvještaji Štaba 8. brigade od 9. odnosno 10. 9. 1944).

Sa područja Bosanskog Novog bataljoni su krenuli, 15. septembra, na prostor sela Valentići. Radinicača i TTencT Točko 13 km od Banja Luke). U međuvremenu je Izviđačka četa brigade stigla u selo Rujišku i 13. septembra krenula za Prijedor, da bi sutradan i ona pošla na nov zadatak - prema BanjaLucL

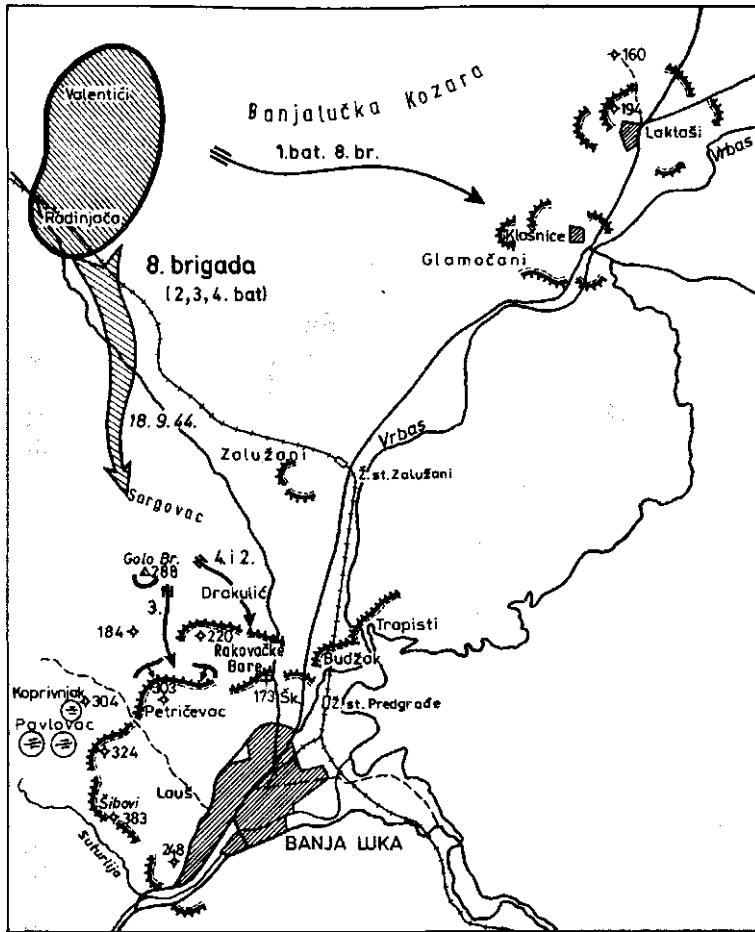
Prema naređenju štaba 5. korpusa od 16. septembra, za napad na garnizon Banja Luku, određena je 4. divizija sa dvije brigade da napadne prostor između potoka Crkvine i ceste Banja Luka - Prijedor. Desno od 4. divizije napadala je 39, a Srednjobosanska divizija forsirala je rijeku Vrbas, napala uporište Trapiste i prodrila u centar grada. Za podršku napada određen je 2. artiljerijski divizion, čiji su položaji bili na prostoru sela Pavlovac, Koprivnjak i k. 304 kod Pavlovcia (oko 4 km od Banja Luke). Naša avijacija morala je da do 18. septembra u 19 časova tuče most na Savi u Bosanskoj Gradiški, zatim Citadelu⁵²³ u Banja Luci, Kaštel i Petrićevac. Napad je trebalo da otpočne noću 18/19. septembra u 22 časa.

Istovremeno je 4. diviziji naređeno da sa jednom brigadom napada garnizon Bosansku Gradišku (naročito u cilju rušenja pontonskog mosta na Savi), a sa jednim bataljonom da, u sadejstvu sa jedinicama Srednjobosanske divizije, napadne uporište Klašnice.⁵²⁴

Drugi i 4. bataljon 8. brigade imali su da se »uklinjuju« kroz spoljnu i unutrašnju odbrambenu liniju neprijatelja desno od sela Rakovačke Bare, s tim da čelo klina 2. bataljona izbije do vojne bolnice, a zatim da krene desno i čisti uporišta na putu do Citadele. I 4. bataljon je morao da se zajedno sa 2. probija u grad, napadne jednu bojnu domobrana (bivša ulica Biskupa Markovića), a zatim da izbije na Citadelu sa sjeverne strane. Treći bataljon 8. brigade trebalo je da likvidira uporište sela Rakovačke Bare i blokira samostan na Petrićevcu - po mogućnosti da ga likvidira - »a

⁵²³ Naziv za utvrđeni blok zgrada u centru Banja Luke. Citadelu su sačinjavale zgrade Velike Župe, Banska zgrada (banovina) sa Kazalištem, Hipotekama banka i zgrada u kojoj se nalazila njemačka komanda mesta.

⁵²⁴ Zbornik IV/29, dok. 80.

SKICA 8 - POLOŽAJ NEPRIJATELJA NA ZAPADNOM SEKTORU BANJALUKE I PRAVCI POKRETA 8. BRIGADE 18. SEPTEMBRA 1944.

potom da čisti uporišta: Poljoprivrednu školu, željezničku stanicu Predgrađe i dalje prema situaciji». Prvi bataljon imao je da napada, likvidira i drži uporište Klašnice (na putu Banja Luka - Bosanska Gradiška).

Teško je, pa i nemoguće precizirati koje su se sve neprijateljske jedinice nalazile na pravcu napada bataljona 8. brigade.

Neprijatelj je za odbranu garnizona Banja Luke uvijek bio pripravan. On je početkom septembra 1944. godine, na osnovu zapovjeti zapovjedništva 3. gorskog zdruga, pristupio još solidnijoj organizaciji odbrane sa spoljnom i unutrašnjom linijom, koje je veoma dobro fortifikacijski uredio. Tvrde zgrade u gradu takođe su pripremljene za odbranu (Citadela, Kaštel i sli.). Uostalom, on je strahovao od napada na garnizon Banja Luku još 1941. godine, a pogotovo poslije oslobođenja Prijedora.

Brigada je (bez 1. bataljona, koji je već bio kod sela Klašnice, na cesti Banja Luka - Bosanska Gradiška) krenula sa koncentracijske prostorije prema Šargovcu, odnosno na polazne položaje za napad, 18. septembra u 13 časova. Sa Golog brda (tg. 288) pružao se jasan pregled napadnih pravaca bataljona.

U toku podilaženja prvoj odbrambenoj liniji neprijatelja 2. bataljon je zalutao i izbio na Rakovačke Bare. Ovdje je napao neprijatelja tačno u 21,55 časova i likvidirao ga za 30 minuta. Bilo je tu oko 200 ustaša. Posle toga krenuo je na određeni zadatok, ali je već bilo kasno. Prvu odbrambenu liniju neprijatelj je u međuvremenu napustio i blagovremeno se povukao i poseo tvrde zgrade na periferiji grada. Napad je bio teži i 2. bataljon je vodio borbu sve do 4 sata 19. septembra. Pošto nije uspio, dobio je nov zadatok da zatvori pravac desno Rakovačke Bare - lijevo Zalužani. Kad je 2. bataljon primio borbu na Rakovačkim Barama, 4. bataljon je hitno krenuo na svoj pravac. Naišao je na ustaše sa kojima se borio sve do 6 časova 19. septembra. Uspio je da likvidira i očisti neprijateljska uporišta sve do vojne bolnice, a i neka uporišta oko glavnog druma.

Treći bataljon je na vrijeme stigao i blokirao sa jugoistočne i jugozapadne strane neprijateljsko uporište Franjevački samostan na Petričevcu. U međuvremenu je jedna njegova četa učestvovala u borbi sa 2. bataljonom na likvidaciji Rakovačkih Bara. Uporište na Petričevcu uspio je da likvidira tek 19. septembra u 9 časova.

Čišćenjem bunkera oko Franjevačkog manastira na Petrićevcu i borbom 3. bataljona kod poljoprivredne škole, uz pomoć naše artiljerije sve do 20 časova 19. septembra praktično je završena borba 8. brigade za Banja Luku. Ona je dobila zadatak da, u sadejstvu sa 14. srednjobosanskom brigadom, ne dozvoli prođor neprijatelju sa pravca Bosanske Gradiške, dok borbe u Banja Luci traju. Predstojala je još likvidacija neprijatelja u Kaštelu, pa je sprečavanje intervencije neprijatelja bio jedan od najvažnijih zadataka. Samo je 2. bataljon ostao da čisti Budžak, Predgrađe i poljoprivrednu školu. Na izvršenje zadatka krenuo je u 12 časova 20. septembra. Uspio je da poslije punih 6 časova borbe, osvoji Poljoprivrednu školu u koju je neprijatelj bio satjeran.

Jedinice 5. korpusa su do 22. septembra zauzele grad Banja Luku, osim Kaštela. Tada je Štab korpusa uputio ops-jednutoj posadi ultimatum za predaju. Međutim, do predaje nije došlo, i to najvjerovatnije zato što je znala za namjere njemačkog 69. rezervnog korpusa. Naime, Štab ovog korpusa je odlučio da frontalnim dejstvom borbene grupe »Panic« iz Bosanske Gradiške i obuhvatnim dejstvom borbene grupe »Rudno« iz Dervente, preko Prnjavora i Klašnica, odbací naše jedinice, a zatim deblokira opkoljenu posadu i ponovo zauzme Banja Luku.

Istog dana kad je upućen ultimatum opkoljenoj posadi u Kaštelu, Operativni odjel Ministarstva oružanih snaga NDH pisao je slijedeći izvještaj:

»... Nastavljaju se žestoke borbe u gradu Banja Luci. Uporišta u gradu odolijevaju premoćnom napadaču... Upućena pojačanja vode teške borbe sa neprijateljem, koji ih je napao s leđa kod Laktaša, Klašnica i Windhorsta (18 km. s.i. 14 i 32 km. s.s. i Banja Luke). U toku su upućenja novih pojačanja... Vode se borbe jugozapadno od Bos. Gradiške... «, Ali u ovom izvještaju piše i slijedeće: »... Borbene skupine probile su se do Dervente bez dodira... « (Borbena grupa »Rudno« - I.Č.) 634.

Borbe za potpuno oslobođenje Banja Luke, vođene su do 28. septembra. Neprijatelj je napustio aerodrom u Zaluzanima čim ga je onesposobio.⁵²³

⁵²⁵ Zbornik IV/29, dok. 173 i 175 (Dnevni izvještaj neprijatelja od 24. 9. 1944).

fi BORBE 8. BRIGADE NA KOMUNIKACIJI BANJA
? LUKA - BOSANSKA GRADIŠKA IZMEĐU
18. I 30. SEPTEMBRA 1944.

I do dolaska neprijateljskih borbenih grupa od Dervente i Bosanske Gradiške, jedinice 8. krajške brigade su, između 18. i 25. septembra, vodile žestoke borbe oko Klašnica. Naime posada neprijatelja u Bosanskoj Gradiškoj, kao i one na komunikaciji prema Banja Luci, očekujući pomoć jačih jedinica, nastojale su, da zauzmu što pogodnije položaje i drže ih do pristizanja pojačanja. Pri tome su težile da ukoliko je to moguće, odbace naše jedinice dalje od komunikacije.

Komandant 8. brigade Sajo Grbić krenuo je, 20. septembra, od Banja Luke sa 3. i 4. bataljonom prema Klašnicama, gdje je od 18. septembra bio samo 1. bataljon. O tome u 20 časova piše Štabu 4. divizije:

»... Sa dva bataljona smo stigli do Klašnica i odmah smo stupili u borbu. Neprijatelj je po svaku cijenu nastojao da prodre, ali smo mi sa dva bataljona i jedan 14. brigade (14. Srednjobosanska brigada u sastavu Srednjobosanske NOU divizije - I.C.) vratili ga nazad u bunkere. Sad vršimo pritisak; u zajednici sa 14. brigadom, likvidiraćemo Klašnice. Neprijatelj je jačine oko 2.000 vojnika. Na Klašnicama i Laktašima sve ustaše, Švabe i milicija. Devetnaestog septembra 1. bataljon - piše komandant brigade Sajo Grbić - dočekao je neprijatelj koji je bježao (vjerovatno iz Banja Luke - inače riječ nečitka) i gadno ga je pomladio. Zarobljeno je dosta p. mitraljeza... «

Klašnice su bile u našim rukama. Prvi bataljon 8. brigade vodio je, 18. septembra, borbu sa neprijateljem koji je nastojao da to uporište povrati. Neprijatelj je oko 15 časova toga dana i uspio. Napad 1. bataljona noću 18/19. septembra na Klašnice nije dao rezultate, jer je neprijatelj dobio pomoć sa uporišta Laktaša. Borba je trajala čitav dan 19. septembra i uveče toga dana 1. bataljon je sa dvije čete postavio zasjedu neprijatelju, koji je od Banja Luke bježao prema Klašnicama. Bilo je oko 1.000 neprijateljskih vojnika. Poginulo ih je oko 200, a 20 je zarobljeno. Zaplijenjeno je, pored ostalog i 17 puškomitrailjeza.⁵²⁶

⁵²⁶ AVII, k. 775A, br. reg. 22/3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 30. 9. 1944).

Borba 1. bataljona nastavljena je 21. septembra kod sela Kobatovaca (8 km sjeverno od Klašnica), sa dijelovima 3. kubanskog puka 1. kozačke divizije. Zarobljeno je 7, a poginulo je oko 60 neprijateljskih vojnika.

U borbama bataljona 8. i dijelova 14. srednjobosanske brigade, između 21. i 23. septembra, očišćena su sva uporišta između sela Aleksandrovca i Laktaša i naše jedinice su, 21. septembra, ušle u Klašnice. I druga uporišta između Klašnica i Donje Topole bila su u našim rukama.⁵²⁷

Neprijatelj, dakle, između 18. i 27. septembra 1944, ne samo da nije uspio da prodre do Banja Luke, već je u borbama, naročito oko nekih uporišta na komunikaciji Bosanska Gradiška - Banja Luka, pretrpio veoma teške gubitke.

Govoreći o borbama jedinica 8. krajiške brigade između 18. i 25. septembra na komunikaciji Banja Luka - Bosanska Gradiška, u izvještaju Brigadnog komiteta SKOJ-a za septembar, kaže se, pored ostalog, da nisu vjerovali da je svijest na takvoj visini, dok se u to nisu uvjerili kroz ove akcije. Rečeno je da su izdržali teške marševe, a da nije bilo ni jednog dezterera u brigadi, i pored toga što je došao veliki broj domobrana i novomobilisanih. Dalje, nije bilo pljačke i oduzimanja »niti jedne male sitnice«, kako od civila i trgovina, tako i iz državnih magacina. Ophođenje sa narodom je bilo zadovoljavajuće.⁵²⁸

U vremenu između 18. i 25. septembra 1944. poginuli su: iz 1. bataljona - Ožegović Vid, borac, rodom iz Bosanske Kruse, Marjanović Jovan, rođen u Gorjevcu kod Bihaća, Prijić Dane, iz Jasenice - Bosanska Krupa, Hidić (Osmanov) Muhamed, omladinac od 19 godina - iz Bosanskog Petrovca; iz 2. bataljona: Vilički Mirko, politički komesar čete, rodom iz Zagreba, omladinac - 21 godina, Mandić Mirko, rodom iz Prištaline, Bosanska Krupa; Vojvodić Mika, četna bolničar-

⁵²⁷ AVII, k. 769, br. reg. 28-1 i k. 775A, br. reg. 22/3 (Izvještaji štaba 4. divizije i 8. krajiške brigade).

⁵²⁸ IRP - BiH, 10/98 (Izvještaj Brigadnog komiteta SKOJ-a za septembar - pisani 3. oktobra 1944).

ka, omladinka od 19 godina, rođena u Grabežu kod Bihaća, Zorić Perica, zamjenik komandira čete, omladinac od 19 godina, iz Velikog Radića kod Bosanske Krupe, Čukić Ivan, borac, rođen u Tuzli, Santrač Nikola, komandir čete, iz Gudavca - Bosanska Krupa, Vojnović Mara, četna bolničarka, stara 15 godina, rođena u selu Gudavcu, Taneš Živko, rođen u Miskoj Glavi - Bosanski Novi, Škorić Ljuban iz Čadavice kod Bosanskog Novog, star 18 godina, Čehić Fikret, iz sela Fajtovaca - Sanski Most i Bajić Lazo, rođen u Cazinu. Većina boraca 2. bataljona izginuli su u jurišu na uporište Aleksandrovac, među njima i: Mika Vojvodić i Gaćeša Mićo.

Iz 3. bataljona 8. brigade poginuli su između 18. i 25. septembra: Polovina Branko, desetar, iz Doljana, Ugrenović (Đure) Drago iz Bosanske Krupe, Mević Mehmeda Neživ, nosilac ranjenika, rodom od Sarajeva i Rađenović Stevo, 15 godina, rodom iz Cazina; iz 4. bataljona: Vignjević Petar, rođen u Lipi - Bihać, Hasanbegović Hasan, rođen u Ljubuškom, Balajin Franjo iz Rogatice, Radošević Gojko, iz Vrtoča, Pivnjev Sava, Bundalo Božo, Male Japre - Sanski Most, Drić Stevo iz Krnjeuše, Bogdanović Stevan, Mali Dubovik - Bosanska Krupa.⁵²⁹

U isto vrijeme brigada je imala još 88 lakše i teže ranjenih, a u to vrijeme (od 18. do 25. septembra 1944) poginula su 883 neprijateljska vojnika, a 265 ih je zarobljeno. Bilo ih je i mnogo ranjenih.

Zaplijenjeno je: 6 pištolja, 92 puške, 21 puškomitraljez, 2 topa, 6 protivavionskih mitraljeza, 11 strojnica, zatim: 4 magacina puščane i minobacačke municije i benzina, 7.200 puščanih metaka, 30 bicikla, 26 kola, 3 magacina sa hranom, 1 magazin vojnog odijela, 436 konja sa opremom, 80 sedala, 5 kamiona, 4 automobila itd. Istovremeno je uništeno 11 kamiona i 10 kola sa konjskom zapregom.⁵³⁰

Borbe jedinica 8. krajiške brigade (i drugih jedinica 4. divizije) na komunikaciji Bosanska Gradiška - Banja Luka, odnosno na prostoru Glamočani, Donja Topola, Bakinci (8.

⁵²⁹ AVII, k. RP K6, br. reg. 6/3 i 2/3 (Prema podacima štaba 8. krajiške brigade).

⁵³⁰ AVII, k. 775A, br. reg. 22/3 (Izvještaj Štaba brigade od 30. septembra 1944).

brigada), potrajaće još dva-tri dana. Veliku teškoću borcima pričinjavala je kiša, koja je neprekidno padala. Pokreti i prebacivanje sa položaja na položaj bili su gotovo neprekidni i, zbog nevremena, veoma otežani. Jedinice je trebalo povući da se borci prosuše i donekle ugriju.

NAPAD NA UPORIŠTE D. TOPOLA 25/26. SEPTEMBRA⁵

Komandant brigade Sajo Grbić (tih dana je unapređen u čin majora) i politički komesar Rade Bašić, pripremali su jedinice za napad na uporište D. Topolu. U izvještaju Štabu 4. divizije rečeno je da se neprijatelj nalazi sjeverno od žandarmerijske kasarne i duž ceste; da su naše jedinice doprle do žandarmerijske kasarne i da vrše jak pritisak; da se neprijatelj brani stopu po stopu; da pristiglim tenkovima tuku jakom bacaćkom vatrom.⁵³¹

Toga dana neprijatelj je pokušavao da odbaci naše jedinice dalje od uporišta u Donjoj Topoli, ali u tome nije uspio. Borba se vodila čitav dan, 25. septembra. Napao je i jedinice 11. brigade na lijevom krilu 8. Odbačen je nazad. Napad 1, 3. i 4. bataljona 8. brigade na Donju Topolu otpočeo je u 22 časa 25/26. septembra. Treći bataljon je napadao uporište niz cestu, a ostala dva trebalo je da bočno, preko Rovine (k. 96), izbiju na cestu, a zatim da gone neprijatelja na sjever, prema Donjoj Topoli. Jedna četa 1. bataljona napala je uporište sa jugozapadne strane, na cesti, a zatim prema crkvi u selu. Naređenje je bilo da se neprijatelj likvidira, a zatim goni sve do Bosanske Gradiške.⁵³²

Početkom borbe neprijatelj se veoma lukavo povlačio sa pojedinih otpornih tačaka. Čim bi zauzeo neki povoljniji položaj, puštao je naše borce na blisko odstojanje, a potom otvarao jaku mitraljesku, minobacačku i topovsku vatu. L^T prvih pola sata borbe mi smo imali premoć u mitraljeskoj

⁵³¹ AVII, k. 769A, br. reg. 25-!. Komandant 4. bataljona Vasan Đaković u svom ličnom dnevniku pod 26. septembrom zapisao je: »... Poslije podne neprijatelj dobija pomoć iz Gradiške, koristi kišu koja je udarila, jako tuče... Vrijeme gadno, cijelu noć kiša pada, borba je žestoka... «

⁵³² AVII, k. 769A, br. reg. 26-1.

i bacačkoj vatri, kao i u topovskoj, ali nakon jednočasovne borbe neprijatelj je prebacio više minobacača sa drugih pravaca i tukao takvom vatrom da je ličilo na bombardovanje. Samo jedna naša četa uspjela je da se probije u neprijateljsko uporište, ali nakon 5 časova borbe neprijatelj je odbacio nazad. Četa je imala 3 poginula i 6 ranjenih. Poginuli su: Stojković Branko, rođen u Sitnici, 17-to godišnji omladinac, Adamović Stevo, rodom od Bihaća i Kovačević Perka, iz Eminovaca, kod Sanskog Mosta.

Naši ukupni gubici toga dana bili su 6 poginulih i 14 ranjenih. Gubici neprijatelja nisu poznati.⁵³³

Između 26. i 27. septembra još jednom je izvršen napad na uporište Donju Topolu. Sada je u tome učestvovao i jedan bataljon 13. krajiske brigade. Pravci napada jedinica, vrijeme početka i vrijeme trajanja borbe bili su isti kao i prethodne noći. Ali ni tada nije bilo uspjeha. U 3 sata 27. septembra jedinice su se povukle na polazne položaje. Imali smo 2 poginula i 6 ranjenih boraca.⁵³⁴

Sutradan je neprijatelj jačim snagama napao 3. bataljon na lijevom krilu brigade, koji se zbog gubitaka morao povući. Poginuli su: Kevenčić Krsta, rodom iz Sokolova, Adamović Savo, rodom iz Benakovca, Delić Osmanov Zeća, rodom od Ključa, omladinac - star 16 godina, Jarić Stevanov Jovo, rodom od Otoke (18 godina), Mihić Josipov Mate, desetar, rođen u Vrsti kod Bihaća, Čenak Saliha Šalim, rodom od Sarajeva 18 godina, Erceg Šimunov Živko iz Čađavice kod Bosanskog Novog i Milojica Nikola iz Miške Glave kod Bosanskog Novog.

Neprijatelj je udario i u bok 4. bataljona, pošto se 3. pod "borbom povukao do Mašića. Istovremeno, neprijatelj je pokušao napadom uz cestu i desno da odbaci i 2. bataljon 8. brigade, ali nije uspio. Oko 17 časova toga dana (27. septembra) 7 neprijateljskih aviona otpočelo je bombardovanje i mitraljiranje naših položaja i u 18,30 neprijatelj je izvršio

⁵³³ AVII, k. 775A, br. reg. 23-1/3 i RP K6, br. reg. 6/3.

⁵³⁴ AVII, k. 769A, br. reg. 28-1. Dva bataljona 11. brigade tad su napadala na uporište u Dubravama i Čikulama. Neprijatelj je protjeran iz Dubrava, ali iz Čikula ne.

koncentričan napad na jedinice 8. i 13. kраjiške brigade. Uspio je da ih potisne.⁵³⁵

Nove neprijateljske jedinice upućene iz Bosanske Gradiške (borbena grupa »Panvić«) i od Prnjavora (»Rudno«) stigle su, 27. septembra na polazne položaje za napad kod Gornje Topole, odnosno Klašnice.⁵³⁶ Glavnina neprijateljskih jedinica imala je zadatak da se što prije probije do Banja Luke, ali su i znatne njegove jedinice izvršile napad od Klašnice i Laktaša radi blokade i uništenja naših jedinica zapadno od komunikacije Bosanska Gradiška - Banja Luka, ili bar da bi ih odbacili daleko od te komunikacije.

Ovo se jasno vidi iz dnevnog izvještaja neprijatelja od 29. septembra br. 273/44. U tom izvještaju se kaže: »... U području Banja Luke nastavljeno je u toku jučerašnjeg dana uništenje neprijatelja u području između Klašnica i Adolfstala. Obruč stvoren oko tzv. »VIII. Korpusa« sve je više sužen i neprijatelj sustavno tučen. Svakim pokušaj bijega neprijatelja u smjeru Kozare spriječen je... «⁵³⁷

⁵³⁵ AVII, RP K6, br. reg. 6/3.

⁵³⁶ Zbornik IV/29, dok. 178.

U dnevnom izvještaju Ministarstva oružanih snaga NDH Ia br. 272/44 od 28. 9. 1944. piše: »... Brza oklopna skupina upućena u pomoć preko Prnjavora dostigla je 27. 9. 1944. ujutro Klašnice (17 km s-i Banja Luke) te nadire u smjeru sjeverozapada i sjevera u leđa neprijatelju kod Windhorsta (G. Topola - I.C.). Druga skupina kod Windhorsta prešla u napad na cijeloj fronti u smjeru juga... « (zbornik: Tom IV., knj. 29, d. 178).

Iz Bosanske Gradiške krenule su slijedeće neprijateljske jedinice: dijelovi 5. i 7. SS policijskog bataljona, koji su se nalazili u G. Topoli i Bos. Gradiškoj; dva bataljona SS policije, koji su dovedeni iz raznih garnizona (Vukovara, Vinkovaca, Osijeka); 3. puk 1. Kozačke divizije »Čerkezik«, 4. ustaška prometna bojna, kojoj su pridodate ustaše iz 3. ustaške bojne, koji su se probili iz Banja Luke; tri bojne ustaša »odbrane«. To su ustaše iz zaštite konc. logora, a bili su pod komandom Luburića Maksa; jedna bojna Poglavnikove tjelesne straže, koja je stigla iz Zagreba, pod imenom 5. SS divizija - Od Bosanske Gradiške je pošlo i pet tenkova, dvije tankete, velik broj oklopnih kola i kamiona.

- Od Prnjavora stigli su Njemci. Kod Klašnica su bili zaustavljeni. Dva bataljona 6. KNOU brigade držali su se sve do 22 sata 27. 9. Tad su se Njemci, pod snažnom vatrom i uz pomoć avijacije, uspjeli prebaciti preko r. Vrbasa gumenim čamcima (most je bio porušen).

AVII - k. 770A, br. reg. 1/2-4 (Prema izvještaju Štaba 4. divizije - OB služba - str. pov. 541/44 od 1. 10. 1944. godine).

⁵³⁷ Zbornik IV/29, dok. 179.

U stvari, nije se radilo o obruču koji se »sve viže sužava«, niti o jedinicama 8. korpusa. Naprotiv, naše jedinice su davale veoma uspješan otpor brojno daleko jačim i bolje naoružanim jedinicama neprijatelja i nisu dozvolile da upadnu u neku od priželjkivanih i pripremanih klopki. Bataljoni 8. brigade su, po veoma lošem vremenu, odstupali i istovremeno se pripremali da iznenade neprijatelja. Oni su se 27. septembra povlačili od ceste sve do Šibića Hana i mosta na rječici Osorni (3-4km zapadno od Bosanskog Aleksandrovca), a zatim zauzeli linije rovova neprijatelja iz kojih je on, prije nekoliko dana, bio protjeran. Drugi bataljon 8. brigade sačekao je neprijatelja bočno - od Šibića Hana, a 4. opet bočno, od rječice Osorne. Pušten je na oko 100 m, a zatim zasut žestokom vatrom. Tu je neprijatelj pretrpio velike gubitke, dok su naši imali 8 poginulih i 10 ranjenih. U ovoj borbi nestalo je 16 boraca - bivših domobrana i četvorica drugih. Štab brigade je pretpostavio »da su se rasuli po drugim jedinicama«.

Štab brigade je 29. septembra u 17 časova primio radio-depešom naređenje štaba 4. divizije da se bataljoni 8. brigade koncentrišu na prostoru Klašnice - Glamočani - Jablan - Bukovica (4-5 km zapadno i jugozapadno od Klašnice. Toga i prethodnog dana neprijatelj je napadao od Laktaša i Klašnica prema Donjim Bakincima i Jablanskoj kosi (k. 351). Sutradan su 1. i 2. bataljon 8. brigade dočekali neprijatelja koji se kretnao prema našim položajima: Bakinci - Cerička glava. U ovoj borbi 1. bataljon se izmješao sa neprijateljem. Poginula je Vukašinović Danica, bolničarka 1. čete, omladinka, član SKOJ-a, stara 19 godina, rođena u Grmuši kraj Bihaća, zatim: Lavrnja Dušan iz iste čete i bataljona (18 godina, član SKOJ-a), rodom iz Pritoke kraj Bihaća, Omerović Alija, iz 3. čete 1. bataljona, rodom iz Cazina i Radanović Stevo iz iste čete i bataljona, rodom iz Bosanskog Petrovca.

Poslije ove borbe u kojoj nisu poznati gubici neprijatelja, 2, 3. i 4. bataljon povukli su se, po naređenju štaba 8. brigade, u pravcu sela Užara i Šimića (oko 17 km od Klašnice, odnosno ceste Bosanska Gradiška - Banja Luka), dok je 1. bataljon zadržavao neprijatelja. Poslije dva sata i on je došao u sastav brigade.⁵³⁸

⁵³⁸ AVII, k. 775A, br. reg. 23-7/3 i RP K.T., br. reg. 6/3.

Povlačenjem 8. krajške brigade, 30. septembra na novu, privremenu teritoriju, završeno je njeno učešće u borbi za Banja Luku, koja je počela dvanaest dana ranije, a završene su i odbrambene borbe, oko ceste Bosanska Gradiška - Banja Luka, koje su trajale nekoliko dana. Brigada je, poslije kratkog odmora, krenula na nove zadatke u uporne borbe oko Zenice, Travnika i Sarajeva i završne operacije za oslobođenje naše zemlje.⁵³⁹

Štab 8. brigade izvjestio je štab 4. divizije da je u borbama sa ovom brigadom u vremenu između 25. i 30. septembra neprijatelj imao 171 poginulog i 137 ranjenih, a jedinice brigade 20 poginulih i 39 ranjenih.

U borbama za Banja Luku i Bosansku Gradišku, kao i akcijama na uporišta na liniji Bosanska Gradiška - Banja Luka, neprijateljski 3. gorski zdrug se potpuno raspao. Većim dijelom je prešao na stranu NOV Jugoslavije. Istovremeno su djelimično uništene i razbijene i slijedeće jedinice neprijatelja: 5. i 7. bataljon SS policije, njemačka posada na aerodromu Zalužani, 3. bojna prometnog zdruga (ustaše). Jedna se satnija ove bojne probila do Bosanske Gradiške, a dvije su potpuno razbijene, 4. bojna prometnog zdruga pobegla je bez borbe sve do Bosanske Gradiške, povlačeći se pored Vrbasa; uništена je i Feld žandarmerija.⁵⁴⁰

Njemci su sa svojim motorizovanim jedinicama napustili Banja Luku 4. oktobra 1944. godine. S njima su otišli i gotovo svi pripadnici njemačke nacionalne manjine. Prilikom odlaska popalili su i razrušili vojne objekte koje su oni koristili, barake, skladišta i uređaje na aerodromu u Zalužanima.

⁵³⁹ Borbene grupe neprijatelja »Panvic« i »Rudno« u teškim borbama, koje su započete 25. 9., uspjele su da se po cijenu teških gubitaka spoje kod Klašnica 28. 9. 1944. i da istog dana u 17,30 časova prodru u Banja Luku. Sutradan su se spojile sa opkoljenim garnizonom u Kaštelu. Prilikom borbi za Banja Luku i kasnije, 6. korpus dobio je zadatak da izvrši napad na Sunj i komunikaciju Sunj - Okušani, i da time veže neprijateljske jedinice radi olakšanja borbi jedinica 5. korpusa NOVJ. (Zbornik IV/29, dok. 800).

⁵⁴⁰ AVII, k. 770A, br. reg 1/2-4 (Prema izvještaju OB službe 4. divizije od 1. 10. 1944), AVII - k. 775A, br. reg. 23-1/3 i RP k. 6, br. reg. 6/3.

nima. Ovdje su digli u vazduh i veće količine eksploziva i zapalili, takođe veće količine, benzina.⁵⁴⁵

I poslije prodora neprijatelja u Banja Luku, u ustaškim rukama bila je samo njena najbliža okolina. Banja Luka je imala vezu samo sa Bosanskom Gradiškom i Kotor Varošom. Veliki dožupan u izvještaju od 16. oktobra iznosi da »čak i sam dio grada preko Vrbasa smatra se neoslobođenim područjem...«, a da je prilikom našeg povlačenja »sa partizanima otislo 5.000 građana, od toga 2/3 iz središta grada, a 1/3 iz dela preko Vrbasa. Otišli su - piše u pomenu tom izvještaju - članovi obitelji onih, koji su se već ranije nalazili kod partizana, a veoma mnogo onih koji su se uslijed promidžbe plašili protumjera od strane Njemaca i ustaša. ... «

⁵⁴¹ AVII, k. 156, br. reg. 6/4-1 (Prema izvještaju Velike župe Sana i Luka u Banja Luci od 16. 10. 1944. godine).